

3 1761 04686692 7

PJ
5129
P4Z975
1915X
c. 1
ROBA

1.0
308

Presented to the
LIBRARY of the
UNIVERSITY OF TORONTO
by
MULTICULTURAL HISTORY
SOCIETY OF ONTARIO

דער שילער קלוב
פון דער טארנאסער
באנאנאקע-איינזאמעלע שולע

דער שילער קלוב
פון דער טארנאסער
באנאנאקע-איינזאמעלע שולע

ליטערארישער פערלאג

(דר. ק. פאָרנבערג)

256 איסט בראַדוויי, ניו יארק

נייסמע ווערק אַקאַרשט ערשיענען

פּרין הירשביין: — א פּערוואַרפּענער ווינקעל, פּאַלקס-דראַמא אין 4 בילדער, פּרעכטיג אַרויסגעגעבען — פּרויז 40 סענט.

א נייע פּערוואַדישע ליטעראַרישע אונטערנעמהונג.

פּאַלקס-ביכער פאַר קולטור און פּאַפּולערע וויסענשאַפט אונטער דער רעדאַקציע

פּוֹן א. לִיטוּוִין

שוין ערשיענען פּאַלגענדע ווערק:

- נומ. 1—2. דר. י. בלומשטיין: דאָרוויניזם.
- פּראָפ. ג. ראָקס: פּאַמיליען לעבען ביי חיות — פּרויז 20 סענט.
- נומ. 3. ר. א. עמערסאָן: וואָס איז קונסט? — פּרויז 10 סענט.
- נומ. 4—5. עלען קוי: די שוהל פּוֹן דער צוקונפּט. — פּרויז 20 סענט.
- עס דרוקען זיך און וועלען באלד זיין פּאַרטיג:
- נומ. 6. ס. קאַמאַנעצקי: אַסטרֶאָנאָמישע שמועסען: וועגען לקוי חמה.
- נומ. 7. פּראָפ. אַרנאָלד דאָדעל: די רעליגיאָן פּוֹן דער צוקונפּט. איבערזעצט פּוֹן ח. שאַוויס.
- נומ. 8. יוסף ניימאַן: סינדקאליזם אין דער טהעאַטריע און אין פּראַקטיק.
- נומ. 9. א. ליטוּוִין: ר' עקיבא בן יוסף, א תנא — א רעוואַלוציאָנער. (פּוֹן דער סעריע: העלדען פּוֹן דער אידישער געשיכטע.)
- נומ. 10. י. גאָלדשמידט: דער אידישער סנהדרין. (קולטור - היסטאָרישע שילדערונג נאָך די לעצטע ענגלישע קוועלען.)

בעלעטריסטיק.

- מ. י. האַאימאַוויטש: „אויף'ן וועג“, ראַמאַן — פּרויז 50 סענט.
- מ. י. האַאימאַוויטש: צוויי ערצעהלונגען. — פּרויז 20 סענט.

פּאַלקס אַניווערזיטעט דורך קאַרעספּאַנדענץ.

פּאַלגענדע קורסען זיינען ערשיענען אין בוך פּאַרם. פּרעכטיג אַרויסגעגעבען, שעהן געבונדען.

- דר. ק. פּאָרנבערג: געשיכטע פּוֹן דער סאַציאַליסטישער בעוועגונג, פּרויז 50 ס.
- א. ש. זאַקס: גרונד פּרינציפּען פּוֹן פּאַליטישער עקאָנאָמיע, — פּרויז 50 סענט.
- דר. א.ב. קאַספּע: געאָלאָגיע, — פּרויז 50 סענט.
- דר. י. א. מעריסאָן: פיזיאָליגיע, — פּרויז 50 סענט.

דאָס נייע גרויסע ווערק פּוֹן

- פּיליפּ קראַנץ: גאַנץ אַמעריקאַ, אין 2 בענדער, — פּרויז 2 דאל.
- מאַקס נאָררוי: פּאַראַדאָקסען און אַנדערע שריפטען, — פּרויז 80 סענט.
- היינע: געזאַמעלטע שריפטען — פּרויז 60 סענט.

מיט בעשטעלונגען זיך ווענדען צו:

YIDDISH LITERARY PUB. CO., 256 East Broadway, New York.

פרוג ש. 113, 162.
 פרומקין א. 4.
 פרילוצקי, נח. 69.
 פרישמאן, דוד. 79, 81, 82, 83—86, 100.
 פרענק, העלענאָ 134, 135, 149, 154, 156.
 פרענק ע. ג. 96.
 פּרץ י. ל. 1—47, 100, 103—106, 107—111, 112—119, 140—180.
 צביון. 68.
 צינבערג ש. 126, 131.
 קאָהען, ישראל. 133.
 קאמץ מ. 94.
 קיש, אַרנאָלד. 142.
 קלויזנער י. 3, 50, 55, 87, 180.
 קעמשיקעמעיווי, אַרמין. 141.
 קרנין א. 120.
 ראַבינאָוויטש, שרה. 145.
 ראָזענפעלד, מאָריס. 113.
 ראסקין, סאול. 61.
 ריווקין ב. 75, 76.
 רייזען, זלמן. 53.
 שאַלקאָוויטש ל. 98.
 שאַרקאנסקי א. מ. 113.
 שטאַרקמיטה ר. 113.

זאָגאַרדסקי י. ח. 49.
 זלאָצימטי, טעאָדאָר. 143, 160.
 זרבל. 59.
 חיות מ. 97.
 יהואש. 74, 118.
 יואלסאָן ע. 163, 176.
 ייבין ה. 63.
 לאַזאַרסאָן מ. 67.
 לובעצקי י. א. 56.
 ליכטענפעלד ג. י. 1.
 לעוו, הענרייך. 161.
 מאָזעל, ביילע. 180.
 מאיועלס. 139.
 מאססעל, יוסף. 148.
 מילק, יעקב. 57, 58.
 נאָמבערג ח. ד. 101.
 נוגער ש. 60, 65, 66, 90, 92, 93.
 סירקין ג. 132.
 סלאָנים י. 72, 129.
 סמאָלענסקי, פּרץ. 80.
 ספעקטאָר, מרדכי. 99.
 עליאשעוו, א. — ז' בעל מחשבות.
 ענטיין י. 71.
 עפשטיין שכנא. 64.
 פּיכמאן, יעקב. 73.
 פּינעס מ. 52, 124.

ז'ב),, пер. съ жарг. А. И. С. : Еврейская Жизнь, 1906, I, 118—129.

170. Л. Перець, Рай (сценка), съ евр.: тамъ же, III, 50—53.

171. Л. Перець, На днѣ (пьеса въ 1 дѣйств.), пер. съ евр. Д. З. : тамъ же X, 92—106.

172. Л. Перець, Народные рассказы, пер. съ евр. А. М. : Еврейская Жизнь 1907, I, 32—41.

173. Л. Перець, Утро въ подвалъ, пер. Г. Любезкаго: тамъ же, II, 66—79.

174. Л. Перець, Восьмое отдѣленіе въ аду: тамъ же, III, 79—87.

175. Л. Перець, Пришетствіе Мессіи, рассказъ: тамъ же, III, 91—98.

176. Л. Перець, Въ одной общинѣ (Айзикль Шехтъ), пер. Е. Иоельсонъ: Альманахи молодой еврейской литературы, I, 1908, 51—41.

177. Л. Перець, Каббалисты, пер. А. Брумберга: тамъ же, 43—51.

178. Л. Перець, Любовь, поэма, пер. А. Брумберга: тамъ же, 53—62.

179. Л. Перець, На покаянной цѣни, драматическая поэма, пер. С. А—скій: Еврейскій Міръ, С. Петербургъ, 1909, I, 14—28 и 11—31.

180. Л. Перець, Монишь, баллада, пер. съ жаргона Беллы Майзель: Разсвѣтъ, С. Петербургъ, 1910, 40—41.

אלפא בעמי שער אינדעקס

פון די מחברים און וויכטיגסטע איבערזעצער. ציפערן בעצייכענען נומערן.

אחר, מאטחאס — ז' בירנבוים נתן.	ברומבערג א. 178, 177, 163.
אינהאָרן, דוד, 79.	בריינין, ראובן 128.
אניסקי, ש. 179.	גאלדבערג א. — ז' פרוישמאן דוד.
באַראַכאָוו, ב. 121.	גאָרין ב. 62.
בובער, מארשין 127.	וואַלדשטיין א. ש. 125.
בירנבוים, נתן 136, 137, 146, 147.	וואַלין ד. 91.
158, 159.	ווינמשעווסקי מ. 118, 54.
בעל מחשבות 48, 51, 77, 78, 88, 123.	ווינער, לעאָ 122.
140, 144.	וואַלדעק 80, 70.

158. J. L. Perez, Ausgewählte Erzählungen und Skizzen, aus dem Jüdischen übersetzt von Mathias Acher, Berlin (Jüdischer Verlag) 1905.

159. J. L. Perez, Volkstümliche Geschichten, übersetzt von Mathias Acher, Berlin (Jüdischer Verlag), 139 s. 80.

160. Aus einer stillen Welt. Erzählungen aus der modernen Jüdischen Literatur. Ins Deutsche übertragen von Th. Zlocisti, 2 Bde, Berlin 1910.

אין פויליש

161. Henryk Lew, Zydowski humor (ludowy). I, Warszawa 1898: "Chojzek" (Kpiarz), przez I. L. Pereza.

צוליעב גרויס איילעניש האָב איך ניט געקאָנט דורכקוקען די פער-
שיערענע פוילישע און פויליש-אידישע זשורנאלען, כרי צו זוכען די אי-
בערועצונגען פון פרץ, וואָס געפינען זיך דאָרט, בלי ספק, אין א גרויסער
צאָל.

אין רוסיש

162. И. Л. Перець, Рассказы и сказки. Перев. съ еврейскаго подъ ред. С. Г. Фруга, С. Петербургъ 1909. 242 стр.

163. Собрание сочинений Леона Переца, Москва, К—во "Современная Проблемы", 1921.—(Разныхъ переводчиковъ.)

Томъ I. Изъ усть народа.

Томъ II. Сказанія вѣрующаго.

Томъ III. Время.

Томъ IV. Адамъ и Ева.

(Издание рассчитано на 20 томовъ.)

164. Л. Перець, Гнѣвъ еврейки, Смерть музыканта, С. Петербургъ, К—во "Прибой", 1904.

165. Л. Перець, Между двухъ горъ, пер. съ жаргона : Еврейская Жизнь, С. Петербургъ, 1905, III, 15—27.

166. Л. Перець, Посыльный, пер. съ жаргона : тамъ же, IV, 21—28.

167. Любовь, поэма Л. Переца, пер. съ еврейскаго Д. Ф—на ; тамъ же, X, 53—58.

?168. Л. Перець, Сумасшедшій батлонъ : тамъ же, кн. XII.

169. Л. Перець, Чудеса не свершились (поэма въ про-

Sprachkonferenz: Jüdische Zeitung, Wien, Sept. 1908. Nachgedruck in:

147. Nathan Birnbaum, Ausgewählte Schriften zur Jüdischen Frage, Bd. II, Czernowitz 1910, 307-311.

148. Joseph Massel, Hebrew Poets, Manchester (a Gallery), 46.

—5. איבערזעצונגען פון פרצ'ען אין
אנדערע שפראכען.
אין ענגליש.

149. I. L. Perez, Stories and Pictures, translated from the Yiddish by Helena Frank, Philadelphia 1906. 455 pp. 8 v. See No. 138.

150. I. L. Perez, The Four Wills: Menorah v. 32, 1902, 88-93.

151. I. L. Perez, Michel the Klesmer: New Era, v. VI, 1904, 81-82.

152. I. L. Perez, The Eighth Circle of Gehenna: being an account of the new circle in hell destined for social reformers. From the Hebrew by Horace M. Kallen: Jewish Quarterly Review XX, 1908, 640-646, and Maccabean XIV, 1908, 211-214.

153. I. L. Perez, The Klesmer: The Jewish Advocate, March 3 and 10, 1911.

154. Yiddish Tales, translated by Helena Frank, Philadelphia 1912, pp. 55-79: Perez (a short biography); Perez: A Woman's Wrath—The Treasure—It is Well—Whence a Proverb.

155. Perez, History (a dialogue), translated from the Yiddish by Joseph Jasin and Emma Jasin: Maccabean XVII, 1909, 195-200.

156. Perez, Bonzye Schweig, translated by Helena Frank: The Jewish Advocate, Sept. 27, 1912.

אין דייטש.

157. J. L. Perez, Der Rabbi von Nemirow und sein Eidam. Aus dem Hebräischen übersetzt von Moris Zobel: Die Welt, V, Wien 1901, N. 18.

132. Н. Сыркинъ, И. Л. Перець: Русско-американское Эхо, Нью-Йоркъ, 21 окт. 1909.

133. Israel Cohen, Literature in the Ghetto: Jewish Literary Annual, 1904. Separate edition, London 1904.

134. Helena Frank, The Land of Jargon: The Nineteenth Century and After, v. XVI, July-Dec. 1904. London, 652-667.

135. Helena Frank, on Yiddish Literature: The Jewish Literary Annual, London 1906, 82-89.

136. Nathan Birnbaum (Mathias Acher), Vorrede (zu seiner Übersetzung von) J. L. Perez, Ausgewählte Erzählungen und Skizzen, Berlin (Jüdischer Verlag) 1905. Nachgedruckt in:

137. Nathan Birnbaum, Ausgewählte Schriften zur Jüdischen Frage, Bd. II, Czernowitz, 1910, s. 291-295.

138. J. L. Perez, in English: The American Hebrew, Sept. 21, 1906 (see No. 149).

139. Meisels, Jargonlyrik: Ost und West, VII, Berlin 1907, 369-386.

140. Dr. I. Eliaschoff, Jargonliteratur: Ost und West, VIII, Berlin, 1908, 227-240.

141. Kecskeméti Armin, A Zsidó irodalom története, II Kötet, Budapest 1909, k. 288-299.

142. Kiss Arnold, Jargon irodalom és Költészet: Evkönyv, Kiadja az Israelita Magyar Irodalmi Társulat, Budapest, XXV Kötet, 1908, k. 41-80.

143. Theodor Zlocisti, Vorrede (zu seiner Übersetzung): Aus einer stillen Welt, Berlin 1910 (siehe N. 160).

144. Dr. I. Eliaszow, Literature żargonowa: "Safrus," Książka zbiorowa poświęcona sprawom żydostwa, pod red. Jana Kirszrota, Warszawa 1905, str. 41-52.

145. Сарра Рабиновичъ, Жизнь торговыхъ и трудящихся классовъ въ изображеніи Переца: Еврейскій Миръ, С. Петербургъ 1909, V, май, ч. II, 69—79 и вн. VI, июнь, ч. II, 49—58.

ad 3 א—ב:

146. Nathan Birnbaum, Gäste in Czernowitz, Nach der

121. ב. באַרשכאָוו, די אויפנאבען פון דער יידישער פילאָלאָגיע : דער פּנאָם, יאָהרגאנג רעדאקטירט פון ש. נינער, ווילנא (פערלאג פון ב. א. קלעצקין), תרע"ג 1913.
 אין מיין ארטיקעל וועגען דער אידישער שפראך אין דער „יעור-רעיסקאיע ענציקלאָפּעדיא“, פעטערבורג, זעכצעהנטער באַנד, האָב איך געשריבען אויך מכה דער ראָל, וואָס פרץ האָט געשפּיעלט אין דער ענט-ווילקונג פון דער אידישער שפראך, נאָר די רעדאקציע האָט די שטעלע דוקא ארויסגעוואָרפּען. מסתמא האָט זי געהאט דערביי איהרע קלוגע טעמים...

4—וואָס איז געשריבען וועגען פרץ
 אין אנדערע שפראכען.

ad 2 א:

122. Leo Wiener: The History of Yiddish Literature in the Nineteenth Century, New York 1899. Index.

123. Dr. J. Eliashoff, Leon Perez: Ost und West, von Leo Winz, I, Berlin 1901, 299-306 (siehe oben No. 48).

124. M. Pinès: Histoire de la littérature Judéo-Allemande, Paris 1911, pp. 302-328 et 438-493 (J. L. Perez).

125. A. S. Waldstein, Peretz, Isaac Löb: Jewish Encyclopedia, v. IX 1904, 598-599.

126. С. Цинбергъ, Перець, Исаак-Лейбушъ (Леонъ) : Еврейская Энциклопедія, т. XII, 397—400.

ad 2 ב:

127. Martin Buber, J. L. Perez (Ein Wort zu seinem 25-jährigen Schriftsteller-Jubiläum): Die Welt, V, Wien 1901, No. 18.

128. R. Brainin, J. L. Perez: *ibid*.

129. J. Slonim, I. L. Perez: The Menorah (monthly), v. 36, New York 1904, 51-52.

130. J. Klausner, J. L. Perez, a criticism, transl. from the Hebrew by Sampson Lederhendler: Maccabean v. VIII, 1905, 103-105.

131. С. Л. Цинбергъ, Жаргонная литература и ея читатели : Книжки Восхода, годъ 23, С. Петербургъ 1903, апрѣль, стр. 43—44.

ראָזענפעלד און שאַרקאנסקי. שפעטער איז אבער פּרץ געוואָרען אַ היי-
סער אנהענגער פון אידיש.

114. י. ל. פּרץ, בילדונג! : די יודישע ביבליאטעק, ארויסגעג.
פון י. ל. פּרץ און י. דיענענזאָהן, ב. 1, וואַרשא 1890, ז. 5—20.

אין דעם לייטאָרטיקעל גלויבט פּרץ ניט אין דער צוקונפט פון אי-
דיש און זאָגט אָפּען אַרויס זיין וואונש, אז אידיש זאָל פאַרביטען ווערען
אינ'ם געברויך פון אידישען פּאָלק מיט אנדערע שפּראַכען.

דער אַרטיקעל איז איבערגעדרוקט אין זיינע „שריפטען“ יובילעאום-
אויסגאַבע (ז' אויבען נ' 17—20), ז. 3—16.

115. י. ל. פּרץ, וואָס וויללען מיר? : לייטעראַטור און לעבען,
זאַמעלבוך אַרויסגעג. פון י. ל. פּרץ, וואַרשא 1894, ז. 4—10.

פאַרטיידיגט אידיש פון קולטור-טרענערישען שטאַנדפּונקט. דער
דאָזיגער לייטאָרטיקעל איז איבערגעדרוקט אין פּרצ'עס „שריפטען“
יובילעאום-אויסגאַבע ז. 20—24.

116. י. ל. פּרץ, רעדע אויף דער טשערנאָוויצער שפּראַך-קאָנפּע-
רעניץ : ד'ר נתן בירנבוים'ס וואָכענבלאַט, טשערנאָוויץ, 1908, נ' 2.

דאָס איז שוין אַ פייערדיגע נאַציאָנאַלע רעדע.

117. י. ל. פּרץ, ערקלערונג (וועגען זיין פּאָזיציע מכה אידיש
אויף דער טשערנאָוויצער שפּראַך-קאָנפּערעניץ) : קונסט און לעבען,
זשורנאַל אַרויסגעג. פון אברהם רייזען, ה. 4, וואַרשא 1909, ז. 62—63.

אין דער מערקווירדיגער „ערקלערונג“ שטעלט זיך דער גרויסער
דיכטער אויף דעם סינטעטישען שטאַנדפּונקט, וואָס שליסט אויס די
עקסטרעמען סיי פון אידישיזם, סיי פון העברעאייזם : דער סינטעטישער
קוק אויף אונזער שפּראַך-פּראַגע איז דער רעזולטאַט פון פּרצ'עס לאַנג-
גער שעפּפּערישער ערפּאָהרונג.

*118. י. ל. פּרץ, יודיש : די יודישע וואָכענשריפט, אַרויסגעג.
פון י. ל. פּרץ, וואַרשא 1909.

119. י. ל. פּרץ, די צוקונפט פון יודישען פּאָלק, זיין קולטור
און זיין שפּראַך : דאָס יאָהר, זאַמעלבוך אַרויסגעג. פון אברהם רייזען,
וואַרשא—ניו יארק, תרע"א 1910, 46—48.

וועגען דער באַציהונג פון פּרץ צו דער אידישער שפּראַך האָבען
געשריבען :

ש. צינבערג, — ז. אונטען נ' 126 און 131.

ז. רייזען, — ז. אויבען נ' 53.

120. א. קרניץ, פּרץ וועגען זשאַנגאָן : דער אידישער קעמפּ-
פּער, 2, ניו יארק, 1907, נ' 27, און

ביטען זיין מיינונג. אָט זיינען די שטעלען, וואו פּרץ רעדט וועגען דער אידישער שפּראַך.

112. י. 5. פּרץ, מנגינות הזמן: האסיף לתקופת השנה, נערך ע'י נחום סאָקאָלאָוו, שנה שלישית, ווארשא תרמ"ו, 1886. אויף ז. 729—730 געפינען זיך די סטראפּען 21 און 22, וואו דער דיכטער פארטיידיגט זעהר וואַרים די אידישע שפּראַך.

113. י. 5. פּרץ, מאַניש (כאללאַדא): די יודישע פּאָלקס־ביבליאטעקע, ארויסגעג. פון שלום־עליכם, 1 בוך, קיעוו 188.

אויף ז. 155 (אין דער 7טער סטראפּע) ניט פּרץ זעהר א שארפּע כאראקטעריסטיק דער אידישער שפּראַך; ער קלאַנט זיך אויף איהר ארעמקייט און וויסטיקייט. די דאָזיגע סטראפּע, ווי די גאַנצע פּאָעמע, איז דערנאָך פּונ'ם דיכטער בעדייטענר איבערגעאנדערשט געוואָרען, און אין דער נייער פארענדערטער פּאָרם איז זי געדרוקט אין פּרצ'עס „שריפטען“, יובילעאום־אויסגאַבע (ז' אויבען נ' 17—20) אין דער צוויי־טער אבטיילונג, ז. 50—51 (סטראפּע ד'), און אין „אַלע ווערק“ (ז. אוי־בען נ' 21), ב. 10 „פון שטוב און גאַס“, ז. 243—244.

מיט פּרצ'עס דיכטערישער קלאַנט אויף „זשאַרגאַן“ איז כּראי צו פאַרגלייכען די ארויסזאגונג פון אנדערע אידישע דיכטער וועגען זייער שפּראַך:

ש. פּרוג, ליעדער פּונ'ם אידישען זשאַרגאַן, — אין זיינע „ליע־דער און געדאַנקען“, אדעס תרנ"ז 1896, ז. 13—26.

ש. פּרוג, דאָס יודישע ליעד, — אַלס פאַררעדע צו זיינע „אַלע שריפטען“ ב. 1, ניו־יאַרק 1910.

יהואש, אידישע ראַמאַנצען, — אין זיינע „געזאַמעלטע ליעדער“, ניו־יאַרק, ז. 300.

ר. שטאַרקמיטה, ליעדער פּונ'ם יודישען זשאַרגאַן, — אין „הויזפריינד“, זאַמעלבוך ארויסג. פון מ. ספּעקטאָר, ב. 1, ווארשא 1888, צווייטע אויסגאַבע („פּראָגרעס“) 1909, ז. 7—21.

מאָרים ווינטשעווסקי, זשאַרגאַן, — אין זיינע „ליעדער און געדיכטע“, ניו־יאַרק 1910, ז. 25.

מאָרים ראָזענפּעלד, אידיש (אין איילעניש האָב איך ניט גע־קאַנט געפינען דעם ליעד).

א. מ. שאַרקאַנסקי, מין שפּראַכע, — אין זיינע „גלות־ליעדער“. בעת פּרץ, פּרוג און יהואש בעסל־אַגען זיך אויף דער אידישער שפּראַך, ווערט זי פארטיידיגט פון שטאַרקמיטה, ווינטשעווסקי, מ.

1894 יאהר, און שפעטער אין פארשיידענע אויסגאבען, ז' אויבען נ' 8, 17, 49, 50, 18—21, 57, 53, אין יאהרבוך „פראַגרעס“, רעדאג. פון אכר. רייווען, ווארשא 1904 און א סך אנדערע אויסגאבען. צווישען א סך אנדערע שרייבער-בילדער האָט דער פארלאג „צענטראל“ אין ווארשא—ניו-יארק ארויסגעגעבען אויך פרעסע פאַרטרעטען אויף פאַסטקארט-לאַך און אין וואנט-בילדער, און אין גרופען צוזאמען מיט אנדערע ליטע-ראטען.

ג. פּרין וועגען—אנדערע.

נאָך דעם, ווי מיר האָבען געהערט דעם דיכטער רעדען וועגען זיך און וועגען זיינע קינסטלער-אידעאלען, לאָמיר איהם לאָזען רעדען וועגען אנדערע דיכטער:

107. י. ל. פּרין, יעקב דינעסאָן (האראקטעריסטיק): די יודי-שע ביבליאטעק, מאָנאטל. זשורנאל רעד. פון י. ל. פּרין, קראקא תרס"ד 1904, ה' 1, 57—63.

די דאָזיגע פּערזענליכע און ליטערארישע האראקטעריסטיק, וואָס פּרין האָט געגעבען זיין געטרייסמען פריינד דינעזאָן, איז דערנאָך איי-בערגערדיקט געוואָרען אין:

108. מיניקעס' ימים נוראים און סכות-בלאט תרס"ז, ניו-יארק 1906, 59—61.

דער דאָזיגער ארטיקעל איז אויך אריין אין דער אויסגאב פון פרעסע „אלע ווערק“ (ז' אויבען נ' 21), ב. 8, „אויפזאצען און פעליעטאָנען“ ז. 271—278.

109. (י. ל. פּרין), שלום איש (א קריטיק איבער די דראמען „משיח'ס צייטען“—און „גאָט פון נקמה“): ראָמאַנציסטונג, וואכענבלאט רעדאגירט פון מ. קרינסקי; 1, ווארשא 1907, נ' 3, 90—92.

110. י. ל. פּרין, „די פאמיליע צבי“ פון דוד פינסקי: די פּראָלעטארישע וועלט, מאָנאטל. זשורנאל, ווילנא 1907, נ' 3, מערץ 1907, 71—83.

ד. י. צ. ק. לייבוש פּרין און די אידישע שפראך. פּרעסע באַציהונגען צו אידיש און צום אידישען פּאָלקלאָר האָט זיך שטארק געענדערט פאר די פּערציג יאָהר פון זיין ליטערארישער טע-טיגקייט. דאָס איז אָבער געווען ניט קיין געראדע ענטוויקלונגס-ליניע פון משכיל'ישער פּינדליכקייט צו „זשארנאן“ ביז אידישיסטישען נאַציאָנאַליזם, נאָר א זיגאנען-ליניע: דער דיכטער האָט עטליכע מאָל גע-

פולע מיט גאל תשובה אויף פרצ'ס טרעפליכען פעליעטאָן „מעשה בני' קבצנים" (נ' 100), וואָס ער האָט געדרוקט אין „הצפה" אונטער זיין פסעוודאָנים „הל'ץ".

101. ה. ד. נאָמבערג, א נייע יידישע טרופע: דאָסאַנציוויטונג, וואָכענבלאט רעדאג. פון מ. קרינסקי, ווארשא 1907, נ' 6, 219—221.
א נאָטיץ מכח א נייער אמאָטאָרען-טרופע אין ווארשא מיט פרצ'ען בראש.

102. ליטערארישע מאָנאָטשריפטען, רעדאג. פון ש. ניגער, ש. גאָרעליק און א. ווייטער, בוך 1, פעבר. 1908, ז. 154.
א נאָטיץ וועגען דעם, ווי פּרץ האָט שטארק איבערגעאנדערשט זיין דראַמע „ביינאכט אויפ'ן אלטען מאַרק". ז' אויף אויבען נ' 62, אלס ביאגראַפישעס מאַטעריאַל.

ב. — א ו י ט אַ ב י א ג ר א פ י ש ע מ א צ ע ר ר י א ל ע ין .
כעמט אלע פעליעטאָנען פון פּרץ און אייניגע פון זיינע מעשה'לעך קאָנען דיגענען אלס אויטאָביאגראַפישעס מאַטעריאַל. מיר וועלען דאָ אויסטיילען בלוויז זיינע ליטעראַרישע אַני-מאַמי-נ'ס, וואָס ער האָט געגעבען אין פּאָלגענדע אַרטיקלען:

103. י. ל. פּרץ, געדאַנקען איבער ליטעראַטור: י. ל. פּרץ, אלע זוערק (ז' אויבען נ' 21), ב. 8 „אויפואצען און פעליעטאָנען", ז. 295—302.

104. י. ל. פּרץ, דער דיכטער, דאָס בוך און דער לעזער: יודיש, זאַמעלבוך, רעדאג. פון י. ל. פּרץ, ב. 1, ווארשא („פּראָגרעס") 1910, 7—16.

105. י. ל. פּרץ, דער דיכטער, דאָס בוך און דער לעזער: דאָרט, ב. 2, 7—13.

ניט קוקענדיג אויף דעם געמיינזאַמען קעפּעל, זיינען דאָס צוויי נאַנץ באַזונדערע אַרטיקלען.

דעם אָנהויב פון פרצ'עס א ו י ט אַ ב י א ג ר א פ י ע ש טעלט מיט זיך פאָר נ'

106. י. ל. פּרץ, מיינע זכרונות: די יודישע וועלט, 1, וויל-נא, (פּערלאַנג ב. א. קלעצקין) 1913, נ' 5, ז. 5—18; נ' 6, ז. 6—20; נ' 7, ז. 3—25; נ' 8, ז. 37—51; נ. 9, ז. 11—23; נ' 10, ז. 3—16; נ' 11, ז. 3—20; נ' 12, ז. 3—10.

צו די ביאגראַפישע מאַטעריאַלען געהערען אויך פּאָרטרעטען. פרצ'עס ב י ל ד ע ר (פּ אָ ר ט ר ע ט ע ין) זיינען געדרוקט געוואָרען: צוערשט, אויב איך האָב קיין טעות ניט, אין זיין „חעגוב" (ז' אויבען נ' 2) אין

91. ד. וואלין, אין דער ליטערארישער וועלט: פרייע ארביי-
טער-שטימע, ניו-יארק 1909, נ' 27.
א רעצענזיע אויף פרצ'עס זשורנאל „די יודישע וואָכענשריפט“
(ז' אויבען נ' 26).
92. ש. ניגער, דאָס בוך (וועגען 1 מען באנד פון י. 5. פרצ'עס
שריפטען, „פאָלקסטימליכע געשיכטען“): לעבען און וויסענ-
שאפט (ש. הורוויץ) 1, נ' 8, ווילנא, פעבר. 1910, 57—74 און נ'
9, מערץ 1910, 61—82.
93. ש. ניגער, וועגען אידישע שרייבער, קריטישע ארטיקלען,
ווארשא (פערלאג שרעבערק אין ווילנא), ב. 1 1913, ז. 175—200 (אר-
טיקעל „דאָס בוך“).
- דאָס איז דאָסעלביגע, וואָס נ' 92, נאָר מיט אומבאדייטענדע סטי-
ליסטישע ענדערונגען.
94. מ. קאטין, גאָטזוכעניש און זיך-אליין-זוכעניש (אנ'איבער-
בלים איבער י. 5. פרצ'עס „פאָלקסטימליכע געשיכטען“): ליטעראטור,
זאמעלבוך 1, רעדאג. פון י. ענטין, י. סלאָנים און מ. י. האַימאַוויטש,
ארויסגעג. פון פּעראַין „ליטעראטור“, ניו-יארק, יולי 1910, 79—92.
- 3.
- א.—ביאגראַפישע מאַטעריאַלען וועגען פּרין.
95. N. N. פרצ'עס יוביליי: דער יוד, וואָכענשריפט, רעדאג. פון
י. לוריא, 3, קראקא 1901, נ' 21.
96. ע. נ. פּרענק, אמאָל און היינט (א מין בריעף אין רעדאקציע):
יודישע פאָלקס-צייטונג, וואָכענשריפט, רעדאג. פון מ. ספּעקטאָר און
ה. ד. הורוויץ, 2 קראקא, 1903, נ' 9.
97. מ. חיות, צווישען אונז גערערט (משלוח מנות ווארשעווער יו-
דישע ליטעראטען): דאָרט, נ' 11.
98. 5. שאַלקאָוויטש, איין ערקלעהרונג פונ'ם ארויסגעבער:
דאָרט נ' 12.
99. מ. ספּעקטאָר, א מעשה מיט דריי גבירים: דאָרט נ' 12.
100. הל'ין, מעשה בג' קבצנים (מספורי בית הכנסת שלנו):
הצפה (נערך ע' א. ליודוויפול) 1 ווארשא 1903, נ' 47.
- די ננ' 96—100 מוזען באנוצט ווערען נאָר אינאיינעם. אין זיי האָט
זיך אויסגעדריקט א פּערזענליכער סכסוך צווישען ווארשעווער ליטעראטען,
פארלענער און זשורנאַלען, וואו ס'זיינען געווען פּערוויקעלט אויך י. 5.
פּרין, מ. ספּעקטאָר, דוד פּרישמאַן און אנד. ז' אויך אויבען נ' 86. נ'
99 („א מעשה מיט דריי גבירים“) שטעלט מיט זיך פאַר אַ בייזע און

נאָך אין אזוינע טאָים. דער טאָן פון פּרישמאַנ'ס באַשולדיגונגען איז שרעקליך פאַרביסען און ביו'ן העכסטען גראַד אונאַנשמענדיג.

84. לעקטאָר, צווישען צייטונגען און זשורנאַלען: יודישע פּאָלקס־צייטונג (רעדאַג. פון מ. ספּעקטאָר און ח. ד. הורוויץ), 2, קראַד־קוי 1903, נ' 30.

דאָס מאָל אונטער'ן פּסעוודאָנים „לעקטאָר“ מאַכט פּרישמאַן אַ נייעם שמוציגען אַרויספּאָהר געגען פּרצ'ען, פאַר זיינע געדיכטען אין „הצפּה“ נאָך דעם קישענעווער פּאָגראַם. פּרישמאַן באַשולדיגט דעם דיכ־טער אין „פּלאַניאַט“ ביי ביאָליק'ען.

85. דוד פּרישמאַן, שריפּטען. ב. 3 קריטיק, וואַרשאַ תּרע"א 1911, ז. 99—101 (אַרטיקעל: „צווישען צייטונגען און זשורנאַלען, 1“). דאָס איז נאָך איבערגעדרוקט דער זעלביגער פּאַסקווי, וואָס מיר האָבען אָט ערשט געבראַכט אונטער נ' 84.

86. דוד פּרישמאַן, שריפּטען, ב. 3, וואַרשאַ 1911, ז. 115—120 (אַרטיקעל „טעאַטער, בריעף 1“).

וויערער אַ גיפּטיגע אַטאַקע אויף פּרצ'ען פאַר דעם אינטערעס און ליבע, וואָס פּרץ האָט אַרויסגעוויזען דעם אידישען טעאַטער. פּריש־מאַנ'ס פּערזענליכע העצעס געגען פּרצ'ען האָבען זיך נאָך איבערגע־זור'ט אין דער צייטונג „היינט“ אין 1911 און 1912 יאַר. דער „קרי־טיקער“ האָט מיט גאַל פּערפּאָלגט ניט נאָר פּרץ, אַלס דיכטער, נאָר אויך פּרץ דעם קולטור־טרענער און פּרץ דעם הייסען כלל־טוער.

87. יוסף קלוזנער, שירי אהבה: האַשכול, מאַספּ ספרתי ומדעי יו"ע 5 ע'י י. ש. פּוכס וד'ר ע. גינציג, שנה ראַשונה, קראַקא תּרנ"ח 1898, 54—71.

בענייטערט פון פּרצ'עס „העגב“ (ז' אויבען נ' 2), פּאַרגלייכט קלוזנער פּרצ'עס לייעדער מיט די עראַטישע ווערק פון דער גאַנצער העברעאישער ליטעראַטור פאַר פּרצ'ען (שיר השירים, יהודה הלוי, י. 5. נאָרדאָן א. אַנד.).

88. בעל מחשבות, „דער נסיון“, אַ דראַמע פון י. 5. פּרץ: דאָס יודישע פּאָלק 1, ווילנאַ 1906, נ' 1.

89. וואַדעק, וועגען אַ נייער דראַמע („די גאָלדענע קייט“ פון י. 5. פּרץ): די נייע צייט, זאַמעלבוך 1, ווילנאַ 1908, 55—64.

90. ש. גינער, ביבליאָגראַפישע נאָטיצען (זאַמעלבוך „די וועלט“, —דראַמע „די גאָלדענע קייט“ פון י. 5. פּרץ): ליטעראַרישע מאַט־נאָטס־שריפּטען (רעדאַג. פון ש. גינער, ש. גאָרעליק און א. ווייטער), בוך 1, ווילנאַ סעבר. 1908, 133—137.

79? דוד איינהארן, געדאנקען איבער דער אידישער ליטעראַ-
טור: דאס נייע לעבען, רעדאג. פון דר. ח. זשיטלאָווסקי, ניריאָרק,
1914, 187—198.

אין די נומערן 67—79 געפינען זיך על פי רוב צעוואָרפענע און
פליכטיגע באַמערקונגען איבער די איינצעלנע זייטען פון פרצ'עס שאַפען,
איבער זיין ראַמאנטיום, נעאַהסידיזם, זיין ראָל אין דער ענטוויקלונג
פון דער אידישער ליטעראַטור און דגל. דערביי ווערט אָפט געמאַכט אַ
פאַרנליך פון פרצ'ען מיט אַנדערע דיכטער.

ד. קריטישע אָפּהאַנדלונגען איבער פרצ'עס איינצעלנע ווערק.
צו דער אַפּטיילונג איז כּדאי צו באַמערקען, אז מבח פרצ'עס ווערט
פלענט מען שרייבען געוועהנליך גאַנצע און אויספיהרליכע קריטיקען, ניט
באַנוגענדיג זיך מיט קיין קורצע רעצענזיעס. פאַר די פּראָפּעסיאָנעלע
רעצענזענטען, אָט די קאָמישע מכינים אויף אלצדינג אין דער וועלט, איז
פּרץ געווען, צום גליק, צו גרויס און צו הויך געוואַקסען. נאָר אין דער
ערשטער צייט פון זיין שאַפען, ווען ער האָט נאָך ניט דערגרייכט זיין
באַריהמטקייט, באַגעגענען זיך אַ פּאָר רעצענזיעס איבער פרצ'עס אויס-
גאַבען. איינער פון זיינע רעצענזענטען, דוד פרישמאַן, איז
אויף אייביג פאַרבלעבען פרצ'עס פּערזענליכער פיינד און האָט איהם
שטענדיג פאַרפּאָלגט מיט שמוציגע און שרעקליכע זלזולים. פרישמאַנס
רעצענזיעס פאַסקווילען ז' אונטען נ' 81—86.

80.—(פּרץ סמאַלענסקי), בקורת: השחר, שנה תשעית, וויען
תרל"ו, 1877, 463.

דאָס איז אַ קורצע רעצענזיע אויף פּרץ און ליכטענפּעלר'ס לידער-
זאַמלונג „ספורים בשיר ושירים שונים“, ז' אויבען נ' 1.

* 81. א. גאַלדבערג, לאַקשען, 1894.

* 82. א. גאַלדבערג, אַ פּלוי פון תשעה באב, 1894.

א. גאַלדבערג איז דער פּסעוודאָנים, אונטער וועלכען דער בעקאַנ-
טער שרייבער דוד פרישמאַן האָט געמאַכט זיין ערשטע שמוציגע אַטאַקע
געגען פרצ'עס „יוס-טובֿיבלעטלעך“ (ז' אויבען נ' 24). איצט זיינען ביי-
דע בראַשורען געוואָרען אַ ביבליאָגראַפישע זעלטענקייט, און מיר האָט זיך,
ניט קוקענדיג אויף אלע זוכענישען, ניט איינגעגעבען זיי צו זעהען.

83. דוד פרישמאַן, מכתבים על דבר הספרות, וואַרשאַ תרנ"ה
1859 (מכתב שלישי, עמ' 40—78).

דאָס איז אַ חוצפּה'דיגער פאַסקוויל אויף פרצ'עס העברעאישע ליע-
דערזאַמלונג „העונב“ (ז' אויבען נ' 2). פרישמאַן באַשולדיגט פרצ'ען
אין אַ סיסטעמאַטישען „פלאַניאַט“ (ביי שאַמיסאָ און ביי היינען) און

באהויפט, אז פּרץ („דער שטריימעל“) האָט דער ערשטער געהאַט דעם מוט צו באַריהרען די פּראַגע פּון „פּרייער לייעבע“ אין דער „צנוע'די-נער“ אידישער ליטעראַטור.

69? נח פּרילוצקי, „דאָס ביסעל יודישע שריפטען“: גאַלדענע פּונקען, זאַמעלביכער רעדאַגירט פּון נ. פּרילוצקי, 1, וואַרשא (1908?), 73—90.

70? וואַלדעק, טרוימען און ווירקליכקייט (צופעליגע געדאַנקען): טרוימען און ווירקליכקייט, ליטעראַרישער זאַמעלבוך, רעדאַקטירט פּון י. אַדלער און י. סלאָנים, ניו-יאָרק, יאַנואַר 1909.

71? י. ענמיין, אַ אידישער ראַמאַנטיזם: דאָרט.

72? י. סלאָנים, ערנאַר פּאָע: דאָרט.

73 יעקב פּיכמאַן, די יודישע מוזע, זאַמלונג פּון די בעסטע יודישע לייערער, וואַרשא (וועלט-ביבליאָטעק) תרע"א 1911. הקדמה: די יודישע ליריק, ז. 18—19.

74 יהואש, נאַטור-שילדערונגען אין דער אידישער ליטעראַטור: די צוקונפּט 1911 און 1912.

דער פּערטער קאַפיטעל (צוקונפּט 1912, נ' 2, ז. 133—137) רעדט וועגען די נאַטור-שילדערונגען ביי פּרצ'ען.

75? ב. ריווקין, אידעאַל איבער אידעאַלען: די ליטעראַרישע וועלט, אַרויסגעג. פּון אַבראַם רייזען, ניו-יאָרק, 1912.

76? ב. ריווקין, פּערספּעקטיווען פּון אידישען ראַמאַנטיזם: דאָס נייע לעבען, רעדאַג. פּון דר. ח. זשיטלאָווסקי, ניו-יאָרק 1913, 200—208.
7 בעל מחשבות, די לעצטע ליטעראַרישע עפּאָכע: די צוקונפּט 1913, נ' 4, 386—389; נ' 5, 499—503; נ' 6, 607—610; נ' 7, 727—731.

אין זיין מערקווירדיגער באַראַקטעריסטיק פּון דער נייסטער אידישער ליטעראַטור, אַנאַליזירענדיג איהר אונטערשייד פּון דעם אַלטען דור, זאָגט בעל מחשבות אַרויס אויף אייניגע געדאַנקען וועגען פּרצ'ן, דעם „יונגסטען צווישען די יונגע“..

78 בעל מחשבות (דר. א. עליאַשעוו), געקליבענע שריפטען, ב, 3, ווילנאַ (ווילנער פּערלאַג פּון ב. א. קלעצקין) 1914, ז. 5—25 (אַר-טיקעל „דריי שטערטלעך“).

פאַרגלייכט די ראָל פּון קליין-שטעדטעל אין דער דיכטונג ביי מענדעלי, שלום-עליכס, אַבראַם רייזען, פּרצ'ן, אַש און א. מ. ווייסענבערג. אויף ז. 9—14 שטעלט זיך בעל מחשבות אָפּ ספּעציעל אויף פּרצ'עס „רייזען איבער פּוילישע שטעדטלעך“.

אויף ז. 48—57 פארגלייכט זיבל פּרצ'ען מיט מענדעלי מוכר ספרים
און שלום אש.

60. ש. ניגער, וועגען י. 5 פּרצ': ליטערארישע מאַנאטסשריפטען,
בוך 1 (רעדאגירט פון ש. ניגער, ש. גאַרעליק און א. ווייטער), ווילנא,
פעבר. 1908, 81—106.

דאָס איז די ערשטע אַלזויטיגע, טיעף־אַנאַליטישע כאַראַקטעריסטיק
פון פּרצ'עס דיכטערישער פּערזענליכקייט, פון זיין ליטעראַרישען שאַפּען
און פּובליציסטישער אייגענאַרטיגקייט. ניגער'ס אַרטיקעל איז דאָס
בעסטע פון דעם, וואָס איז ווען עס איז געשריבען געוואָרען וועגען פּרצ'ען,
אן אמת קונסט־ווערק פון ליטעראַרישער קריטיק. זעה אונטען נ' 65.

61. סאול ראַסקין, י. 5 פּרצ': דאָס נייע לעבען, מאַנאַטל.
זשורנ. רעד. פון דר. ת. זשיטלאָווסקי, 2, ניו־יאָרק, 1910, 443—
453 (נ' 8, אווגוסט, 33—43).

די אַרבייט איז ניט פאַרענדיגט.

63. ה. ייבין, יסודות היצירה של פּרצ': העולם, 6, ווילנא, 1912,
ננ' 9, 10.

64. שכנא עפשטיין, י. 5 פּרצ' (מכח זיין 60-יאָהר יובילעאום):

מיניקעס' פּסח־בלאָט תרע"ב, ניו־יאָרק, 16—17.

65. ש. ניגער, וועגען אידישע שרייבער. קריטישע אַרטיקלען,
וואַרשא (פּערלאַג ז. ש. שרעבערס, ווילנא), ב. 1, תרע"ג 1912, 135—174
(אַרטיקעל: „י. 5 פּרצ'").

דאָס איז אַ גרינדליכע בעאַרבייטונג און טיילווייז אַן ענדערונג און
קירצונג פון דעם אַרטיקעל, וואָס מיר האָבען געבראַכט אויבען אונטער
נ' 60.

66. ש. ניגער, די דריי יסודות פון פּרצ'עס שאַפּען: די אידישע
וואַכענשריפט (רעד. פון דוד פינסקי), ניו־יאָרק 1912, 258—262,
295—296 און 320—323.

דאָס זיינען, אייגענטליך, די קאָפיטלען 4 ביז 6 פון דעם אַרטיקעל,
וואָס מיר האָבען אָט ערשט געבראַכט אונטער נ' 65.

ג. איינצעלנע זיימען פון פּרצ'עס ליטעראַרישער פּערזענליכקייט.
67. מ. לאַזאַרסאָן, יהודה שטיינבערג (קריטישע נאָטיצען): די
צוקונפט 1908, נ' 6, 41—47 (367—373).

פאַרגלייכט י. שטיינבערג'ן מיט פּרצ'ען און מ. י. בערדיטשעווסקי'ן
אין זייער באַציהונג צום חסידים.

68. צביון, נייע שטרעמונגען אין דער ליטעראַטור און „פרייע
ליעבע": דאָרט 1908, נ' 7, 41—46 (435—440).

49. י. ח. זאגנארדסקי, י. ל. פּרץ: לוח אהיאסקא, 9, ווארשא תרס"ב-1901, 361—356. עם תמונתו של בעל הויבל.
50. י. קלוזנר, לדמותו הרוחנית של י. ל. פּרץ (למלאות יובל שנים מיום הולדו, ל'ג בעומר תר"א—תרס"א), עם תמונתו: ספר השנה, מאסף מדעי וספרותי ערוך ע'י נ. סקלוב, שנה שלישית, ווארשא תרס"ב, 1902, 234—239.
51. בעל מחשבות (דר. א. עליאשעוו), געקליבענע שריפטען, ב, 1, ווילנא (ש. שרעבערק) 1910, 73—87 (ארטיקעל: „י. ל. פּרץ“). דאָס איז די עזעלביגע ארבייט, וואָס איז געדרוקט געוואָרען אין 1901 יאָר, — זעה אויבען נ' 48.
52. מ. פינעס, די געשיכטע פון דער אידישער ליטעראטור, ב, 2, ווארשא (צענטראל“), 1911, 40—64 (פּרץ אלס דיכטער) און 116—160 (פּרץ אלס פּראָזא-קינסטלער).
53. זלמן רייזען, לעקסיקאָן פון דער אידישער ליטעראטור און פּרעסע (רעדאקטירט פון ש. ניגער), ווארשא (פּערלאַנ „צענטראל“) 1914, תרע"ד, 497—508 (ארטיקעל: „פּרץ, יצחק-לייבוש“).
- ב. אַלגעמיינע ליטעראַרישע כאַראַקטעריסטיקעס און קריטישע אַפּהאַנדלונגען.
54. מ. ווינטשעווסקי, יצחק-לייבוש פּרץ: פּאַרווערטס, ניו-יאָרק מאי 18, 1901.
55. י. קלוזנר, בקורת ב„כתבים“ של י. ל. פּרץ: השלח, 7, ברלין, 1901, 540—547. אַן ענטוויאָסטישע כאַראַקטעריסטיק.
56. י. א. לובצקי, י. ל. פּרץ: הצפה (גערוך ע'י ליודוויפּול) 1, ווארשא 1903, ננ' 173—175.
- א פּרוב פון אַן אָביעקטיווער קריטיק. שטעלט זיך אָפּ באַזונדערס אויף די חסרונות פון פּרץ'ס שאַפּען.
57. יעקב מילך, יצחק-לייבוש פּרץ (אַן אבשאַצונג): די צוקונפּט, ב, 12, ניו-יאָרק, 1907, נ' 5, מאי, ז. 39—46 (ז. 281—288). (זעה נ' 58).
58. יעקב מילך, יצחק-לייבוש פּרץ: די פּראַלעטאַרישע וועלט, מאָנאַטל. זשורנאַל, ווילנא 1907, נ' 5, מאי ז. 71—86. (זעה נ' 57).
- מילך'ס אַרטיקעל איז ניט פּאַרענדיגט; דער ערשטער טייל שיל-דערט נאָר די סאָציאַל-פּסיכאָלאָגישע און פּאָליטישע סביבה אין אידישען פּאָלק, אין וועלכער פּרץ איז ענטשטאַנען.
59. זרבבל, קריטישע שמועסען. א. די נשמה און דער מלבוש: די יוגענד-שטימע, 1, ווילנא (פּערלאַנ „האַמער“) 1908, 44—54.

די וועלט, זאמעלבוך, נ' 2, ווילנא 1907, 5—71. ז' אונטען ננ' 89 און 90.

40. י. 5. פרץ, די גאלדענע קייט: די צוקונפט, אקטאבער 1907.

41. י. 5. פרץ, צוויי ווייבער, א ויכוח צווישען צוויי ווייבער איבער די ערציהונג פון קינדער: פאמיליען-זשורנאל, ניויאָרק, 1, 1911, נ' 1.

42. י. 5. פרץ, מאַטיל פרינץ (א פאָלקסטימליכע הומאָרעסקע): צוקונפט, ניויאָרק, דעצעמבער 1912.

43. י. 5. פרץ, דאָס פאַרטוך (פאָלקסטימליכע הומאָרעסקע): צוקונפט, ניויאָרק, מערץ 1913.

44. י. 5. פרץ, אַ חלום פון אַ ליטווישען מלמד (פאָלקסטימליכע הומאָרעסקע): דאָרט, יולי 1913.

45. י. 5. פרץ, דער בעל שם פיהרמ אויס אַ שדוך. אַ נייע מעשה פון בעל שם. געווידמעט אַנסקי, דעם זאַמלער: די יודישע וועלט, 2, ווילנא (ב. א. קלעצקין), 1914, העפט 4, 3—22.

46. י. 5. פרץ, זינדיג בלוט: דאָרט, 1914, העפט 5, 183—193.

47. י. 5. פרץ, נעילה אין גיהנם (הומאָרעסקע): די יודישע וועלט, 3, ווילנא (ב. א. קלעצקין), 1915, יאנואר, ז' 14—18.

„נעילה אין גיהנם“ איז, אויב איך האָב קיין טעות ניט, די 5 ע צי-ט ע זאך, וואָס איז פון'ס דיכטער ערשיענען ביי זיין לעבען.

צוליעב מאַנגעל אין צייט האָב איך געמוזט לאָזען ביי דער זייט אלע יענע, אָפטמאָל ערשטקלאַסיגע ווערק פרצ'עס, וואָס זיינען געדרוקט געוואָרען אין די טאַג-צייטונגען, ווי „חצפה“, „פריינד“, „היינט“ און אַנדערע.

2—שריפטען איבער יצחק-לייבוש פרץ.
(די, וואָס זיינען געדרוקט געוואָרען אין איריש און העברעאיש צו זיין לעבענס-צייט).

א. אַלגעמיינע אָפּהאַנדלונגען איבער פרץ.

(ביאָגראַפיש און ליטעראַריש-קריטיש גלויבליכע זייטן).

48. בעל מחשבות, 5. פרץ: דער יוד (וואָכענשריפט, רעדאָ-נירט פון י. לוריא, 3, קראקא 1901, ננ' 18—20. (זעה אונטען נ' 51).

די דאָזיגע ערשטע אַלגעמיינע אָפּהאַנדלונג ווענען פרץ איז פון בעל מחשבות געשריבען געוואָרען צו פרצ'עס 25-יאָהריגען שריפטשטעלער-יוביליי. ס'איז אַ קורצע ביאָגראַפיע און אַ קורצע, נאָר דייטליכע ליטעראַרישע כאַראַקטעריסטיק. ז' אונטען נ' 123.

27. יודיש, ליטעראריש-קינסטלערישעס זאמעלבוך, רעדאקטירט פון י. ל. פּרץ, ווארשא („פראגרעס“), 1910. ארויס צוויי בענדער.

ג. פּרצ'ענ שריפטען, געדרוקט אין פּרעמדע זאמעלביכער און זשורנאַלען.

אזוינע שריפטען געפינען זיך אין די הונדערטער, איך האָב אָבער ניט געהאט קיין צייט זיי אלע צו זאַמלען. דאָ ברענג איך נאָר די, וואָס זיינען מיר צופעליג באַקאַנט.

28. י. ל. פּרץ, חלוקת החכמות (שיר): השחר, עתון נערך ע"י פּרץ בן משה סמאָלענסקין, שנה שמינית, וויען 1876, 192—193. דאָס איז דאָס ע ר ש ט ע געדרוקטע געדיכט און כּלל די ערשטע געדרוקטע שאַפונג פון י. ל. פּרץ. פון דעם דאַטום אָן (1876) האָבען זיך גערעכענט זיינע שריפטשמעלער-יובילעען.

29. י. ל. פּרץ, מנגינות הזמן (שירים): האסיף לתפוח השנה, נערך ע"י נחום סאָקאַלאָוו, ווארשא תרמ"ו, 1886, 731—718.

30. י. ל. פּרץ, העיר הקטנה (שיר): שם 732—736.

31. י. ל. פּרץ, חרבן בית צדיק (דרמה) השלח, כרך 11, 471—474, 566—570, וכרך 12, 529—543, ברלין 1903.

32. י. ל. פּרץ, העופות והגולים (ממעשיות של ר' נחמן'קה): השלח, כרך 12, 289—297, ברלין 1903.

33. י. ל. פּרץ, בשפל. חויון במערכה אחת: השלח, כרך 14, 535—545, ברלין 1904.

34. י. ל. פּרץ, מפי העם: העולם, וילנה 1911, נומר 1, 3, 12.

35. י. ל. פּרץ, כרת: שם נ' 42.

ב.—אין אידיש.

36. י. ל. פּרץ, מאַניש, אַ ראַמאַן-באַלאַדע אין פּערזען: די יודישע פּאַלקס-ביבליאטעק, ארויסגעגעבען דורך שלום עליכם, ב. 1, קיעוו 1888, 148—158.

דאָס איז די ע ר ש ט ע זאַך, וואָס פּרץ האָט געדרוקט אין אידיש. 37. י. ל. פּרץ, ווענוס און שולמית (פּאַראַלעלען): דאָרט, ב, 2, 142—147, 1889.

דאָס איז פּרץ'ס ע ר ש ט ע ר בעלעטריסטישער פעליעמאַן. 38. י. ל. פּרץ, באַנציע שווייג, איבערגעדרוקט מיט לאַטיינישע אותיות אין לעאַ וויענערס היסטאָרי אָוו דהע יודיש ליטעריטשור אין דהע נאַינטמטה סענטשערי, 1899, 332—353.

39. י. ל. פּרץ, די גאַלדענע קייט (אַ דראַמע פון חסידישען לעבען):

די דאָזיגע אויסגאָב איז שוין אַ סך בעסער, ווי די פריהערדיגע, איז אָבער אויך ניט פולשטענדיג און האָט דעמזעלביגען חסרון, וואָס ביי די איינצעלנע ווערק איז ניט אָנגעגעבען, וואו און ווען זיי האָבען דער-שיינט צום ערשטען מאָל. דאָס וואָלט אָבער געווען זעהר וויכטיג פאַר אַ ליטעראַטור-פּאָרשער און ביאָגראַף, ווייל פּרץ פלעגט אָפט בעאַרבייטען און שטאַרק אומענדערן זיינע ווערק. אין דער אויסגאָב פון „אַלע ווערק“ ווערט איטליך ווערק געבראַכט אין דער נייסטער און לעצטער בעאַרביי-טונג, און קיין שום וואַריאַנטען פון פריהערדיגע אויסגאָבען ווערען ניט אָנגעגעבען. דאָס איז אָבער אַן אַלגעמיינער חסרון פון אַלע אויסגאָבען פון אַלע אונזערע קלאַסיקער: זיי ווערען כּעזאָרגט פון פּערלענגער, וואָס האָבען ניט קיין ברעקעל השגה וועגען וויסענשאַפּטליכע פּאָדערונגען, קיין רמז אויף אַ היסטאָרישען חוש און האָבען אין זינען בלוזי און אויסשליסליך קליינ-קרעמערישע אינטערעסען. ביי דער פּרימיטיווער התנהגות פון אונזערע עס-האַרצישע פּערלענגער איז קיין חדוש ניט, וואָס זייערע אויס-גאָבען זיינען פול מיט די נאַרישעסמע דרוקפּעהלער, אזוי אז ס'איז אפילו ניטאָ קיין טאַק אין דער נומעראַציע פון די בענדער: באַנד 6 און באַנד 7 זיינען ביידע באַצייכענט אויף די שער-בלעטער מיט איין נומער, דאָס-זעלביגע באַנד 8 און 9.

ב. י. ל. פּרץ, אַלס פּערלענגער.

אַ סך פון פּרצ'עס בעסטע ווערק זיינען געדרוקט געוואָרען אין זיינע אייגענע אויסגאָבען, אין די זאַמעלביכער און זשורנאַלען, וואָס ער האָט אַליין אַרויסגעגעבען און רעדאַקטירט. אָט זיינען די דאָזיגע אויס-גאָבען.

22. די יודישע ביבליאָטעק, אַ זשורנאַל פיר ליטעראַטור, גע-זעלשאַפט און עקאָנאָמיע, אַרויסגעגעבען דורך י. ל. פּרץ און י. דינעזאָהן, יעהרליך; אַרויס דריי ביכער, וואַרשא 1891, 1892, און 1893.

23. ליטעראַטור און לעבען, זאַמעלבוך פיר ליטעראַטור און גע-זעלשאַפט, אַרויסגעגעבען דורך י. ל. פּרץ, וואַרשא 1894.

24. יום-טובֿ-בלעטליך, זשורנאַל, אַרויסגעגעבען (צו אַלע יום-טובֿים) דורך י. ל. פּרץ, וואַרשא 1894—1896. אַרויס 17 נומערן. ז' אונטען נ' 81 און 82.

25. די יודישע ביבליאָטעק, מאָנאַטליכער זשורנאַל פאַר וויסענ-שאַפט, ליטעראַטור, קונסט און קריטיק, רעדאַגירט פון י. ל. פּרץ, וואַרשא (פּערלאַנגס-געזעלשאַפט „הילף“), 1904. אַרויס 4 נומערן.

*26. יודישע וואַכענשריפט, וועכענטליכער זשורנאַל, רעדאַקטירט פון י. ל. פּרץ, וואַרשא („פּראַגרעס“), אַרויס 4 נומערן. ז' אונטען נ' 91.

פון אידיש-נאציאנאלען ארבייטער-פערבאנד פון אמעריקא, (אָהן אַ דאָטע).
אין דער אויסגאב, וואָס איז בעשטימט געוואָרען פאַר קינדער, ווע-
רען די שווערערע ווערטער פאַרטייטשט אין פוסנאָמען.

ג.—זאַמלונגען פון אַלע ווערק אין אידיש.

17. י. 5. פרץ, שריפטען. יובילעאום אויסגאַבע, ווארשא (מ. י.
האַלטער און קאַמפ.) 1901. 36, 130, 384, 166, 88, 52, 89 זייטען.
מיט'ן בילד פונ'ם דיכטער.

די אויסגאב איז בעזאָרגט געוואָרען פון פרצ'עס פריינד צום פינף-
און-צוואַנציג-יאָהריגען יובילעאום פון זיין ליטעראַרישער טעטיגקייט.
כדי די דאָזיגע ערשטע אידישע אויסגאַבע מעגליך צו מאַכען, האָט זיך
דער דיכטער אָפגעזאָגט פון אויטאָרען-האַנאָראַר. ז' אויבען נ' 3.

18. י. 5. פרץ, שריפטען, אויסגאַבע פון דער רעדאַקציע „דער
פריינד“. ס.פּעטערסבורג 1903.

18. י. 5. פרץ, שריפטען, יובילעאום אויסגאַבע, ווארשא („פּראָ-
גרעס“), 1906.

20. י. 5. פרץ, שריפטען, יובילעאום אויסגאַבע. ניו-יאָרק, (היברו
פּאָבלישינג קאַמפ.) (1907).

די אויסגאַבען נ' 17—20 שטעלען מיט זיך פאַר איין און די עזעל-
ביגע זאך, בלויז איבערגעדרוקט פון דער ערשטער יובילעאום אויסגאַבע.
צו אַלע אויסגאַבען איז צוגעגעבען דעם דיכטערס בילד. פאַר וויסענ-
שאַפטיכע און ליטעראַר-היסטאָרישע צוועקען זיינען די דאָזיגע אויסגאַ-
בען זעהר שלעכט. אין זיי איז אַרײַן בלויז אַ טײל פון דעם, וואָס פרץ
האַט געשריבען אין אידיש, און די אַרױסגעבער האָבען זיך אין ערנעץ
ניט געגעבען קיין מיה צו באַמערקען די נויטיגסטע ביבליאָגראַפישע דאָ-
טען (וואו און ווען דאָס אָדער יענעס ווערק איז צוערשט דערשינען).

21. י. 5. פרץ, אַלע ווערק. ווארשא („פּראָגרעס“) און ניו-יאָרק
„אינטערנאַציאָנאַלע ביבליאָטעק“, 10 בענד, 1908—1913.

1. באַנד 1. פּאָלקסטימליכע געשיכטען (ז' אונטען נ' 92—94).

2. באַנד 2. די צייט.

3. באַנד 3. דראַמען.

4. באַנד 4. אַרם וחוה.

5. באַנד 5. חסידיש.

6. באַנד 6. סקיצען און בילדער.

7. באַנד 7. פאַר קליין און גרויס

8. באַנד 8. אויפזאַצען און פעליעטאַנען.

9. באַנד 9. אַלט און נײ.

10. באַנד 10. פון שטוב און גאַס.

3. י. 5. פּרץ, כתבים, תמונות, ציורים, ספורים ושירים ישנים גם חדשים, עם תמונת המחבר והקדמה מאת י. קלוזנר. ווארשא, (תושיה), ארבעה כרכים, 1899—1901.

דאָס איז אַ יובילעאום־אויסגאַבע. ז' אונטען נ' 17.

4. י. 5. פּרץ, די אַכטע אבטיילונג אין גיהנום און אנדערע ער צעהלונגען, אויס דעם העברעאישען איבערזעצט פון א. פּרוסקין, לאַנדאָן (5. פּרידמאַן), 1907. צווייטע אויפלאַגע 1908.

דאָס איז אַן איבערזעצונג פון פּרץ'עס „המדור השמיני שבגיהנום“ און אנדערע, וואָס פּרץ אַליין האָט ניט איבערנעזעצט אין אידיש. צו דער איבערזעצונג איז צוגעגעבען אַ קורצע הקדמה פון איבערזעצער.
ב.—אין אידיש.

5* י. 5. פּרץ, ווי אויסצוהיטען זיך פון כאַלעראַ? 1891.
אויף דער וועניג באַקאַנטער פּרץ'עס אַרבייט האָט מיך אויפּמערקזאַם געמאַכט ה' הערמאַן גאָלד (מיטאַרבייטער פון „ליטעראַטור און לעבען“). דאָס זאָל זיין אַ פּאָפּולערע היגענישע באַשורע פאַר די מאַסען, פּרץ זאָל דאָס האָבען געשריבען בעת דער גרויסער עפידעמיע פון כאַלעראַ אין רוסלאַנד.

6* י. 5. פּרץ, פּאָעזיע, ווארשא, 1892.

7. י. 5. פּרץ, קליינע ערצעהלונגען. צוויי בילדער. ווילנא, 1894.

8. י. 5. פּרץ, בעקאַנטע בילדער. פּערפּרוירען געוואָרען! ווארשא, 1894.

9. י. 5. פּרץ, (1 די פּערשטויסענע, 2 מענדיל בריינעס, 3) די פּרומע קאַץ. מינסק (פּערלאַג „קולטור“), תרס"ו.

10. י. 5. פּרץ, צווישען צוויי בערג, מינסק (פּערלאַג „קולטור“).

11. י. 5. פּרץ, (1 באַנציע שוויג, 2) פיער דורות — פיער צואות.

מינסק (פּערלאַג „קולטור“), 1906.

12. י. 5. פּרץ, שאַמפּאַניער, דראַמאַ אין איין אַקט, ניו־יאָרק

(ס. דרוקערמאַן) 1907.

דער איינאַקטער איז ניט אַריין אין דער נייסטער אויסגאַב פון פּרץ'עס „אַלע ווערק“ (ב. 3).

13. י. 5. פּרץ, דראַמאַטישע ווערק, ווארשא („פּראָגרעס“) 1907,

83 זייטען.

14. י. 5. פּרץ'עס מעשה'לעך, אַ זאַמלונג פון זיינע קליינע ער־

צעהלונגען, ברוקלין (היברו פּאַבלישינג קאָ.) (אָהן אַ דאַטע), 190 זייטען.

15. י. 5. פּרץ, נייע מעשה'לעך (קין און הבל. דער מלאך. פון

אויבניגען פּריעדען אין ערגניץ־לאַנד). ווארשא (דרוק י. עדעלשטיין), תרע"א.

16. י. 5. פּרץ, דער דין תורה מיט'ן ווינד, ניו־יאָרק (אַרויסג.)

לונג געפינען זיך בלויז זעקס אזוינע, וואָס מיר האָבען ניט געקענט גע-
פינען, ניט קוקענדיג אויף אלע באַמיהונגען. דאָס זיינען די ננ' 5, 6,
26, 81, 82 און 118, וואָס זיינען שוין איצט געוואָרען א יקר המציאות
אפילו פאַר ביבליאָגראַפֿען-ספּעציאַליסטען.

א פּר א גע צ י י כ ע ן ב י י א נומער באַדייט, אַז, ניט האָר-
בענדיג די געגעבענע שריפט אונטער'ן האַנט, ציטירען מיר זי אויס'ן
זכרון און קאָנען דעראַיבער ניט אינגאַנצען ערב זיין פאַר דער ריכטיג-
קייט אָדער פינקטליכקייט.

א ד א פ פ ע ל פ ו נ ק ט (: טיילט אָפּ דעם נאָמען פון אַן אַר-
טיקעל און דעם נאָמען פונ'ם זשורנאַל אָדער זאַמלונג, וואו דער אַרטיקעל
איז געדרוקט.

זאָל די ביבליאָגראַפיע פון פּרצ'יאַנאַ צונויץ קומען אלע ביבליאָמע-
קאַרען, ליטעראַטור-היסטאָריקער, ביאָגראַפֿען און ליטעראַטור-קריטיקער,
ווי אויך אלע לעזער, וואָס ווילען זיך אָפּגעבען מיט אַן ערנסטען שטודיום
פון יצחק-לייבוש פּרצ'עס ווערק און פּערזענליכקייט.

1.—יצחק-לייבוש פּרצ'עס שריפטען.
א. באַזונדערע אויסגאַבען.

א.—אין העברעאיש.

1. ספורים בשיר ושירים שונים, מאת שני בעלי אספות, ווארשא
תרל"ז, 1877, 158 עמ' 160.

דאָס ביכעל איז דערשינען אַנאָנים. זיינע מחברים זיינען געווען
י. ל. פּרץ און זיין שווער גבריאל יהודה ליכטענפעלד. ביידע האָבען
געשריבען די לידער בשותפות און ס'איז איצט ניט גרינג אויסצוטיילען,
וואָס אין די לידער געהערט פּרצ'ען און וואָס — זיין שווער. דער ליי-
טעראַרישער ווערט פון די לידער און פּאָעמען איז זעהר מיטעלמעסיג.
אַ רעצענזיע אויף דעם ביכעל ז' אונטען, נ' 80.

2. י. ל. פּרץ, העגב, שירי אהבה, ווארשא, תרנ"ד, 1894, 32 עמ'
160 (עם תמונת המחבר).

די דאָזיגע קליינע זאַמלונג פון ליבשאַפּט-לידער האָט געמאַכט (מיט
20 יאָר צוריק) אַ גרויסען רושם און אַרויסגערופען אַן אמת'ען ענטוויאָם
ביי אַ סך ליבהאָבער פון דער העברעאישער ליטעראַטור. פּרצ'עס פּרייער
עראָטישער טאָן איז געווען אַ נייע דערשיינונג, אַן אָנהויב פון אַ נייער
פּרייערער עפּאָכע, פּרישמאַנ'ס און קלויזנער'ס רעצענזיעס אויף דעם
ביכעל ז' אונטען ננ' 88 און 87.

זייטען פון פרצ'עם דיכטערישער שאפונג" און „איבערזעצונגען פון פרצ'ען אין אנדערע שפראכען“.

מיר האָפען, אז מיט דער צייט וועט די ביבליאגראפישע פאָרשונג ממלא זיין אונזערע חסרונות.

מיר האָבען בכיון ניט אַריינגענומען קיין שום נעקראָלאָגען, און זיך באשרענקט בלויז דער מיט, וואָס איז גע-
דרוקט געוואָרען ביי פרצ'עס לעבען.

אונזער ביבליאָגראפיע איז צעטיילט אין די פאָלגענדיגע קאפיטלען:

1. יצחק־לייבוש פרצ'עם אייגענע שריפטען: סיי די, וואָס האָ-
בען זיך געדרוקט באַזונדער, אַלס באַרשאַרען און ביכער (ננ' 1—21), סיי
די, וואָס פּרץ פּלעגט דרוקען אין זיינע אייגענע אָדער אין פּרעמדע
זאַמעלביכער און זשורנאַלען (ננ' 22—47).

2. דאָס וואָס אַנדערע האָבען געשריבען וועגען פרצ'ן, אַלס
קינסטלער, סיי אין אידיש און העברעאיש (ננ' 48—94), סיי אין
פּרעמדע שפּראַכען (קאפ. 4, ננ' 122—145).

3. פאַרשיידענע מאַטעריאַלען צו פרצ'עס ביאָגראַפיע און
פּערזענליכער באַראַקטעריסטיק (ננ' 95—121 און 146—148). דער-
פון האָבען מיר באַזונדערס אויסגעטיילט יענע מאַטעריאַלען, וואָס באַ-
ראַקטעריזירען פּרצ'עס בעציהונגען צו דער
אידישער שפּראַך (ננ' 112—121).

4. איבערזעצונגען פון פרצ'ען אין אנדערע שפּראַכען (ננ'
149—180).

מחמת ריין־טעכנישע שוועריגקייטען פון זאץ האָבען מיר געמוזט
פון די אפטיילונגען 2 און 3 אויסטיילען באַזונדער דאָס, וואָס איז גע-
שריבען געוואָרען וועגען פרצ'ען אין אנדערע שפּראַכען, חוץ אידיש
און העברעאיש.

צום סוף האָבען מיר צוגעגעבען אַן אַלפאַבעטישען אינדעקס פון
די מחברים און וויכטיגסטע איבערזעצער.

ביי דער איילעניש, וואָס מיר האָבען געהאַט אין זאַמלען און סיסטע-
מאַטיוירען דעם מאַטעריאַל, וואָלטען די חסרונות געווען נאָך אַ סך גרע-
סער, ווען ניט די דעליקאַטע פּריינדליכקייט פון מר. א. ס. פּריי-
דוּס, דעם פּערוואַלטער פון דער אידישער אפטיילונג אין דער ניו-
יאָרק פּאַבליק ליברערי, וועלכער האָט אונז געשטיצט מיט זיין גרויסער
ביבליאָגראַפישער ערפאַהרונג. מיר דאַנקען איהם דערפאַר פון טיעפען
האַרצען.

אַ שטערנדל ביי אַ נומער באַדייט, אַז מיר האָבען די געגע-
בענע שריפט ניט געזעהען. צווישען די 180 נומערן פון אונזער זאַמ-

די פרץ-ביבליאגראפיע

זאָל דער נאָמען „פ ר צ ' י א נ א“ פונ'ם היינטיגען טאָג והלאה באַצייכענען יענעם צווייג פון ביבליאָגראַפיע, וואָס וועט זיך אָפֿן געבען מיט דעם לעבען און מיט די ווערק פון דעם פערשטאַרבענעם פאָדער פון אידישער ליטעראַטור. און זאָל אָט אַ די קליינע ארבייט אונזערע זיין דער ערשטער, באַשיידענער כבוד, וואָס די ביבליאָגראַפישע וויסענשאַפט גיט אָפֿ פון איהר זייט דעם פאַרנאַנגענעם שטערן פון אידישען שאַפּען. אינ'ם געוואַלטיגען אוצר פון פאַרשיידענ־שפראַכניגע אידישע ספרים און פּעריאָדישע אויסנאַכען ווערט איצט צום ערשטען מאל אַרייַנגעשטעלט אַ נייער שראַנק מיט דער אויפּשריפט: „פּרצ'יאַנאַ“; דאָרט וועט בעהאַלטען און אָפּגעהיט ווערען פאַר די אונזעהליגע קומענדיגע דורות אַלצדינג, וואָס יצחק ליבוש פּרץ האָט געבוירען פון זיין גייסט, און אַלצדינג, וואָס האָט אַ שייכות צו זיינע ווערק און צו זיין פּערזענ־ליכקייט. ס'שטעהען שוין פאַרטיג און אָפּען אַנדערע עהנליכע שראַנ־קען אין דער אידישער ביבליאָטעק: די „מימוני'אַנאַ“, די „ספינאָזיאַנאַ“, די „מענדעלסאָניאַנאַ“, די „שטיינשניידעריאַנאַ“, די „הרכבי'אַנאַ“. גאַנצע דורות ביבליאָגראַפּען האָבען מיט ליבע און מעטאָדישע ארבייטס־לוסט אַרייַנגעגעבען אַהין אַלץ מעהר און מעהר אוצרות. אין איין שורה מיט די דאָזיגע שאַפּעס וועלען אויף די שיפּלאַדען פון דער „פּרצ'יאַנאַ“ פאַרנעהמען אַ בכבוד'יגען פּלאַץ אין דעם מוזיי פון אידישער קולטור און אידישען שאַפּונגס־גייסט.

דער אידעאַל פון ביבליאָגראַפיע איז פאָלשטענדיגקייט, פינקטליכ־קייט און סיסטעם. די פאָרליענענדע ארבייט איז ווייט פון אידעאַל אין אַלע דריי הינזיכטען, בפרט אָבער איז זי ווייט־ווייט גיט פאָלשטענדיג. מיר ווילען זיך אָבער גיט פאַרענטפּערן דערמיט, וואָס אונזער ארבייט איז „דער ערשטער פּרוב“ פון איר־מין. אַן ערשטער פּרוב איז גיט קיין תּירוץ פאַר חסרונות. מיר ווילען זיך דאָך אָבער ענטשולדיגען דערמיט, וואָס מיר זיינען געצוואונגען געווען צו מאַכען די דאָזיגע קאָמפּליצירטע ארבייט אין דער גרעסטער איילעניש. מחמת דער איילעניש האָבען מיר זיך געמוזט אָפּזאָגען פון יענער מאַסע אַרטיקלען, נאָוועלען און גע־דיכטען, וואָס איז פאַנאַדערנעוואָרפען אין פאַרשיידענע טאָג־צייטונגען. באַזונדערס אונפּולשטענדיג זיינען ביי אונז אויסגעקומען די אפּטיילונג־נען: „פּרצ'עס ווערק, געדרוקט אין פּרעמדע אויסנאַכען“, „איינצעלנע

די פערזענליכקייט פון י. 5. פריץ!

זיכער איינער פון די גרעסטע ביים אידישען פאָלק. האָבען זיך דאָך צו זיין וואָרט צוגעהערט צעהנדליגע טויזענדער; האָט דאָך זיין נאָמען ארויסגערופען אזוי פיעל אויפריכטיגע ליעבע און עהרפורכט וואו ער איז נאָר דערמאָהנט געוואָרען. און מענטשען וואָס האָבען געהאט די זכיה איהם צו האָבען געקענט שאַצען זיך דאָך פאר גליקליכע.

און פאר אונז? א לעגענדע!

ווי די לעגענדע פון דר. הערצל; די לעגענדע פון בעש"ט; ווי די לעגענדע פון אליהו הנביא.

א קולטור לעגענדע!

דאָס לעבען, אונזער לעבען איז מיט איהם ניט פערקניפט. ווייל אונזער לעבען איז דאָס לעבען פון איינזאמע, וואָס קענען ניט קיין טאטען, וואָס קענען ניט קיין מאמען.

א לעבען אָהן טראַדיציע.

באָדענלאָזע, ניט פרוכטבארע, — זאָנען אנדרעע.

קען זיין.

זיינען מיר אָבער דער אויסדרוק פון'ם גאנצען היגען אירענטהום, וואָס איז פונקט אזוי באָדענלאָז און פונקט אזוי אָהן טראַדיציע. ווערט אָפטמאָהל פוסט אין דער נשמה. ווייל אָהן טראַדיציע פעהלט אינהאלט אין לעבען.

פערבענקט מען זיך נאָך דעם געוועזענעם; פערבענקט מען זיך נאָך דעם אַמאָהל. און דער שעהנסטער אויסדרוק פון'ם אַמאָהל — איז י. 5. פריץ.

וואָס האָט א ו נ ז געגעבען י. 5. פריץ?

דירעקט כמעט ווי נאָר ניט. מיר האָבען זיכער מעהר געלערנט ביי זיינע תלמידים שלום אש און אברהם רייזין.

נאָר דאָס וואָס מיר האָבען ביי זיי געלערנט, האָבען מיר שוין לאנג פערגעסען. און י. 5. פריץ וועלען מיר אייביג געדענקען.

ניט ווי א טאטען און ניט ווי א רבי'ן, נאָר ווי א לעגענדע, וואָס האָט געשיינט אין ווייטען האַריוואָנט, און נאָך וועלכער מיר האָבען גע-קענט בענקען ווען מיר האָבען זיך געפיהלט שוואַך אין אונזער איינ-זאמקייט.

איינזאמע זיינען מיר געווען און איינזאמע וועלען מיר מסתמא נאָך פערבלייבען א לאנגע, לאנגע צייט.

און ביז עס וועט קומען די שעה פון דער אייגענער ערלעזונג, וועט אונז אלע מאָהל פעהלען דער שיין פון יענער הערליכער לעגענדע — י. 5. פריץ.

וואס איז אונז געווען י. ל. פריץ?

דער אמת זאָל געזאָגט ווערען :

פריץ, דער גרויסער י. ל. פריץ, ארום וועמען עס האָבען זיך געוואָרעמט דער גרעסטער טייל אידישע שרייבער אין רוסלאַנד, איז פאר אונז, דעם יונגען דור אמעריקאניש-אידישע שרייבער, אָדער ווייניגסטענס פאר א בעשטימטען טייל פון יונגען דור אמעריקאניש-אידישע שרייבער, ניט מעהר ווי א לעגענדע.

א שעהנע לעגענדע, א הערליכע לעגענדע אָבער דאָך ניט מעהר ווי א לעגענדע.

מיר האָבען פון איהם דירעקט גאָר ניט געלערנט. פונקט ווי מיר האָבען גאָר ניט געלערנט פון מענדעלע; פונקט ווי מיר האָבען גאָר ניט געלערנט פון שלום עליכם'ן.

מיר האָבען ניט קיין זיידען. מיר האָבען ניט קיין טאטען. אפילו קיין רבי'ן האָבען מיר ניט געהאט.

ווי ממזרים זענען מיר געקומען. ווי פון מיסט ארויסגעוואקסען. ווער האָט זיך אויף אונז אומגעקוקט? ווער האָט געפרואווט אונז אויף די פיס צו שמעלען? קיינער ניט.

מען האָט געלאכט. געטייטעלט אויף אונז מיט די פינגער. און אפילו שטיינער האָט מען געוואָרפען אויף אונז.

ווי אויף וואנאבונדען האָט מען געקוקט אויף אונז.
און מיר?

אויף וויפיעל מיר האָבען געקענט, האָבען מיר זיך אויף די אייגענע פיס געשטעלט. און מיט די אייגענע אויגען האָבען מיר אונז א וועג אויס-געזוכט.

און אויף אַט דעם וועג זיינען מיר געגאנגען איינזאמע — גאָר פרייע; אויסגעלאכט — אָבער דאָך שטאַלצע.
שטאַלצע ווי עס קענען גאָר זיין איינזאם-פרייע.

שטאַלצע אויף אונזער איינזאמקייט, שטאַלצע אויף אונזער אייגענעם כח. אָבער ניט אלע מאָהל זיכער אין אונזער איינזאמקייט; ניט אלע מאָהל זיכער אין אונזער כח.

און אין יענע מאָמענטען פון אונזיכערקייט, אין יענע מאָמענטען פון שמערצהאפטען צווייפלען, האָבען מיר געבענקט גאָך יענער הערליכער לעגענדע; גאָך יענער סביבה וואָס איז ארום דער פערזענליכקייט פון י. ל. פריץ.

איהר זענט זיין רבי ניט.

אייער וואָרט איז א טויטער בוכשטאַב און ניט מעהר, אייער זאָג
איז א שטיק בוך און ניט מעהר, צום לאַנגוויילען זיך.
אייער וועלט וואו איהר לעבט און ווירקט איז די וועלט פון שאַ-
טענס; זיין וועלט איז די וועלט פון טאָג און נאכט, פון ווינטען און רע-
נען, פון דונערען און בליצען.

ער ווייסט אז איהר האָט ליעב די זון מיט די בלומען, און ער הערט
ווי איהר זינגט איבער זיי, ער ווייסט אבער ניט ווי איהר בעגעגענט, און
צו איהר ווילט בעגעגענען דעם רעגען מיט'ן שטורם, די בלאָטעס מיט די
בליצען; צו איהר האָט אזוי ליעב ווי ער צו זעהן דעם דונער צוואוואקסען
זיך אין זיין גאנצער גרויס און דערנאָך ווערט צוברעקעלט אין שטיקעלעך
פאר דעם גרויסען געדולד פון דער וועלט—זיין וועלט!

עס ווייסט וואויל דאָס אידיש קינד אז קיינער קען ניט זעהן זיין
וועלט ווי ער זעהט איהר. זי איז גרויס, זי איז רייך, זי איז שען, אבער
אַהן איהם איז זי דאָך גאָר ניט, און דער גאנצער טומעל, דער גאנצער
שטורם און דער מעכטיגער רוה פון איין וועלט'עק צום צווייטען וואָס
הילכט פון מאָרגען ביי נאכט—דאָס איז דאָך ער, ער אליין!

4.

דער גרויסער פּרץ איז געשטאַרבען און אלע זענען אין טרויער.
און מענשען וואָס האָבען קיינמאָל זיינע ווערק געוואוסט און גע-
לעזען, כאפען זיך איצט צו און שלינגען אין דער הייסער מינוט פון דעם
וואָס ער האָט געשאפען און שרייען אויך מיט אין קאָן: דער גרעסטער
אידישער שרייבער איז געשטאַרבען!

צו האָבען זיי זיין לעבען געוואוסט?

צו האָבען זיי געלעבט, ווען ער האָט געלעבט? און וואו ער האָט
געלעבט?

און זייערע וועגען פיהרען גאָר ניט אין זיין שטאָרט; און זייערע
ווינטען בלאָזען גאָר ניט אין זיין זייט.

און ער איז גאָר ניט געווען זייערער א מענש, און ער איז געוויס
ניט געווען זייער שרייבער.

און זייער שרייען און זיין טויט, איז געוויס קיין פּאָר ניט.

ניט געקומען לערנען, ער איז געקומען זעהן! זיינע אויגען זענען אפען, און וואו איז די וועלט? די גרויסע וועלט? די נייע אידישע וועלט?! ער וויל לעבען. און וואו איז דאָס נייע אידישע לעבען?

וואו זענען זיי, די גרויסע לעהרער אין דער גרויסער שטאָדט וואר-שא? וואָס האָבען זיי זיך פערקליבען דאָרט אין א ווינקעלע און איהם געלאָזען אין מיטען די נאסען? ער איז געקומען אין דער גרויסער שטאָדט און ער וויל זיי אין דער גרויסער שטאָדט זעהן!
ער וויל געהן צו זיי און פרעגען:

— צו רופט איהר לעבען, נאָר דאָס זיצען אין די סאלקעלעך, איבער א גלעזעל טיי אדער ביי דעם רויך פון סיגאר און שרייען און אריבערשרייען ען איינער דעם צווייטען, און טראכטען און אריבערטראכטען אלע וועל-טען אין אלע דורות, און לערנען און אויסלערנען אלע זיבען חכמות? — און יענעם ארויסגעהן אין די נאסען און זעהן איבער וועלדער, איבער פערלדער ווייט, און איבער די אלע הימלען טיעף, דאָרט ארויף און דאָרט אראב, די נאנצע וועלט מיט איהר רוף וואָס הילכט אזוי פריש און אזוי ניי יעדע מינוט און יעדע ווייל, און דער רוף רופט צו דיר און דו הערסט ווי עס רופט דיין נאָמען—וואָס איז דאָס?

און די גרויסע פערלאנגען, וואָס שטראָמען פון די גרויסע אויגען ארויס, יעדער פערלאנגט גרעסער פאר'ן צווייטען, און די אויגען ווערען נאָך גרעסער, און פערלאנגען ווערען גרעסער — וואָס רופט איהר דאָס? און דאָס שטילע געזאנג פון א אידיש קינד אין דעם גאָרטען פון דער גרויסער שטאָדט, און דאָס שטילע געזאנג פון דריי הונדערט און צעהן וועלטען, וואָס הויבט זיך אויף אלץ העכער און העכער, און דאָס אידיש קינד זעהט אז ער איז אליין, אז ער איז דאָ פרעמד און אזוי קליין — וואָס איז דאָס?

* * *

זיי שרייבען איבער גוטע אידען און שלעכטע אידען, איבער גוטע מענשען און שלעכטע מענשען, איבער מלאכים און איבער גאָס — און ווענען דאָס אידיש קינד וואָס זוכט און בלאַנזשעט אין דער גרויסער שטאָדט האָבען זיי נאָר פערגעסען.

שרייבער! דאָס אידיש קינד שטעהט און נאפט פון אייער וואָרט אכער ער וועט ניט געהן מיט אייך.

רבנו און אהרן הכהן בעציהרען אזוי דעם אלטען ספר האָרט; קומט איהם אויפ'ן זינען אהרן הכהן מיט'ן עגל וואָס ער האָט געמאכט פון גאלד און געוווּזען די אידען: דאָס זענען דיינע געטער, ישראל!
 דאָס זענען דיינע געטער! דאָס זענען דיינע געטער! — אנדערש האָט זיך דאָס אידיש קינד געוואָלט פאַרשטעלען זיינע נייע געטער. און ער קוקט זיך איין אין די פאַרטעטען און אלע מאָל וואונדערט ער זיך: דאָס זענען זיי?

ווער איז עס דער פריץ מיט די ווינטערדיגע קאראקול היטעל אויף זיין הויכען קאָפּ, געהט אָנגעטון א פוטערעל און קוקט אזוי שטאַלץ פון דעם בוך ארונטער?

צו די חסידישע קינדער וואָס זענען אוועק פון דער היים און גע-בלאָנזשעט אין די לאנגע נאסען לאנג און מיד, און א מאָל בענקט זיך זיי צו דער אלטער היים וואָס איז אזוי ווייט—קומט צוגעהן דער הויך-כער פריץ און ברענגט זיי די אלטע היים אין די לאנגע ברייטע וועגען אריין. פרייטאג צונאכט, ווען זיי עסען פוטער-ברויט מיט קאפע, ווייזט ער זיי די מלכה שבת, מיט די ווייסע הלוח, מיט די ווייסע ליכט אויפ'ן ווייסען טיש. שטיל הערען זיי זיך איין צום פלאטערען פון די שבת-ליכטער, ביז די פייערען לעשען זיך, לעשען זיך, עס ווערט פינסטער, און זיי הויבען אויף די אויגען און פרעגען:

— ווער איז ער, דער פריץ? — וואָס נעמט דאָס גרויסע, דאָס ווייטע און דאָס שענע אידישע הויז און שפיעלט זיך מיט אזוי פיעל חכמה און מיט אזא גרויסשטאַדטישען גלאנץ דערמיט?

און זונטאָג אין דער פריה, ווען עס קלינגען די שווערע גלאָקען אין די קלויסטערס און מענשען קלייבען זיך פון אלע וועגען צו גאָט, טראכט מען דאָך אנדערע פון יענע שענע מעשה'לעך, וואו עס גלאנצט אזוי שען יענע פאָעזיע פון יענע אלטע אידישע רעליגיאָן.

און דאָס אידיש קינד געהט אין די נאסען פון דער גרויסער שטאַרט און וואונדערט זיך: ווי לאנג עס זענען די נאסען און ווי לאנגווייליג די מענשען אין ווארשאָ!

2.

גאָכרעם ווי ער האָט געזעטיגט זיין הונגער מיט די נייע ספרים אין די נאנצע הויפענס האָט ער ערשט גענומען פיהלען א הונגער. אויף וואָס האָט ער יענע אלטע ספרים אויסגעביטען?
 איז ער עס אוועק פון חדר און געקומען אהער אין דער גרויסער שטאַרט צוריק אין חדר צו געהן? — בילדונג! — בילדונג! — ער איז

זיינען פאַראַן טיעפערע געזעלשאַפטליכע טעמים דערפאַר. די פולע יודישע קולטור־וועלט, וואָס איז געווען געבויט נאָר אויף עבר־דיגע יסודות, זכרונות און טראַדיציעס, אָהן אַ רעאַלען יסוד אין דער געגענוואַרט, האָט געקענט בלייבען גאַנץ און אונבעריהרט נאָר דאָן ווען דאָס געגענווערטליגע לעבען, דאָס פאַקטישע, עקאָנאָמישע זאָל אויף זיין פערזענליכקייט קיין שום איינפלוס ניט האָבען. און נאָר דער האַנדעל האָט דעם יודען'ס וועלט אַזוי וועניג בעריהרט, אז ער האָט געקענט, זייענדיג אַ סוחר, דאָך בלב ונפש בלייבען אין בית־מדרש, אַוועקגעבען איהם אַלע כחות, פערבינד־דען מיט איהם די פאַמיליע, און זיין מיט איהם אַזוי פעסט געבונדען אז קיין בעריהרונגען מיט אַנדערע פעלקער זאָל עס קענען אָבשוואַכען, און קיין שניי מקום זאָל דערויף קיין איינפלוס ניט האָבען.

דער ארטיקל איז ארויסגענומען פון זשורנאל „יעוורויסקי מיר“ פאר 1900 און איז בעארבייט געוואָרען.

הערמאַן גאַלד:

פּרץ בלעטלעך

I.

בין געווען אין וואַרשאַ פינף יאהר און ניט געזעהן פּרץ. אַ אידיש קינד, אַקאַרשט פון בית מדרש אַרויס, ערשט צוויי יאהר אז עס לענט תפילין, און שוין פיהלט זיך די שווערקייט דערפון. אַלע ספרים אויסגעלערענט און דער בית מדרש איז שוין צו קליין געוואָרען פאַר די גרויסע אידישע נשמה; די אלטע ספרים זענען וועניג שוין און ער קומט אין וואַרשאַ, די נייע ספרים זוכען, און די גרויסע אידישע וועלט פאַר זיינע אויגען לעגען.

זענען לאַנג די נאַסען אין גרויסע שטערט. און די מענשען לאַנג־ווייליג. דאָס אידיש קינד געהט און געהט, און וואונדערט זיך: ווי לאַנג עס זענען די נאַסען אין דער שטאָרט!

שענע ביכער זענען דאָ פאַראַנען הויפענס, ווי אין בית מדרש די שמות, וואָס קלייבען זיך אָן אַ יאהר גאַנץ. און אין די ביכער זענען דאָ פאַרטערטען פון די שרייבער, און דאָס אידיש קינד שליינגט די נייע ספרים, בערגער, בערגער, און אַלע מאָל שטעלט ער זיך אָב און בעקומט די פאַרטערטען. קומט איהם דער תומש אויפ'ן זינען ארויף, וואו משה

'וואָס קלערט איהר? איך קאָן אַ סך נחת האָבען, אז מיין סערמיענע, מיין פראַצע ווערט אַ גאַנצען ווינטער אויסגעווייקט, נאָכקריכענדיג אַ פאָר פנירה'שע פערד, וואָס שלעפען לייבעל מילנער'ס תבואה פאר 18 גראַשען פער זאַק, פאר 5 מייל וועג'". (1)

אַבער דער האַנדעל היט אָב דעם יודען ניט נור פון דער ווירקונג פון די אַרומיגע מענשען, נאָר אויך פון דער צוציהונגס קראַפט פון דער ערד אויף וועלכער ער וואָהנט. זי, די דאָזיגע לופט־פּרנסה, בינדט נישט צו דעם מענשען צום באַדען, און דער יוד דער סוחר קען לעבען אין אַ פרעמדע לאַנד ניט בעמערקענדיג זי אפילו, בלייבענדיג אַ מענש פון אַן אַנדער אַלטער קולטור־וועלט. דער בעל־מלאכה אָבער, פערקעהרט, בעי שאַפט אַרום זיך אַן אַטמאָספּערע פון שווערע התחלות, וואָס מען קען עס ניט גלאַט אזוי אוועקוואַרפען און אויסכיימען ווען עס פּערווילט זיך. ניט ווילענדיג לאָזט ער וואַרצלען אין דער ערד און קען זיי נישט אזוי לייכט אַרויסציהען. און דער עמיגראַנט בעל־מלאכה וואָס פּערלאָזט זיין היים און געהט זוכען גליקען אין פרעמדע לענדער, פּערבענקט זיך אַהיים, ווייל „אזוי ווי ער מאַכט צו איין אויג, חלומ'ט זיך איהם דאָס שטערטעל, דער טייך אַרום דעם וואַלד... עס ווערט דאָרט (אין נייעם מקום) איהם ענג און עס ציעהט און ציעהט איהם". (2) דער סוחרישער יוד אָבער האָט נור מורא פאר די נייע מנהגים: קיין רבי נישטאָ, מען ווייסט נישט וואו יודען וואוינען דאָרט. נישט וועגען דעם איבערנעלאָך זענעם טראַכט ער, נור וועגען אויפבויען זיין אַלטע לעבענסאַרט. „און וועל מיר נאָך אָנזאַמלען — שרייבט שמואל משה פון אַמעריקאַ — צו קויפען ש"ס; משניות'לעך האָב איך מיטגענומען. עס איז דאָ ביי מיר געבליבען, איך זאָל יעדע וואָך לערנען, לכל־הפחות, צעהן בלאַט גמרא". (3) און נאָר זיין אויסערע וועלט בייט ער, די וואָס האָט אין זיין לעבען קיינ־מאָל קיין ראָלע נישט געשפּיעלט, די אמת'ע אָבער, די אינערע וועלט. די טראַגט ער שטענדיג אין זיך, און וואו ער קומט לעבט ער נאָר אין איהר. און די פּעראַכטונג צו דער מלאכה, וואָס האָט יעדען יודען ביי וואָס־סערען ניט איז פּערדאַכט געלאָזען אויסרופען: „איך בין ניט קיין שוס־טער און ניט קיין שניידער מען זאָל מיר אין דעם הוישר זיין", איז ניט בע־גרינדעט אין דער שנאה צו פיזישער אַרבייט, ווייל דער יוד האָט פּער־געסען דעם נוצען פון אַרבייט, ווי אַ סך האָבען ביז אַהער געמיינט. עס

(3) „האשה מרת חנה". 316.

(2) רייווע בילדער. 28.

(1) „דאָס שטריימעל". 47.

הגם די פרוי נעמט אויף זיך אלע דאגות הפרנסה, הערט זי דאך נישט אויף צו פיהלען ווי קליין זי איז, ווי וועניג עס בעדייטעט איהר טון געדענאיבער דעם מאנ'ס (1), און ווי אזוי דאס אמת'ע לעבען פון דער פרוי הענגט אין גאנצען אָב פון די עבודה פון מאן, איז פערשטענדליך דער פחד וואָס זי האָט פאר'ן שוסטער און שניידער. — זי איז גרייט צו נעמען אויף זיך דאָס שווערסטע און דאָס גרעסטע אבי דער מאן זאָל ניט זיין צוגעבונדען צו דער ערד, אבי זי זאָל אין זיין זכות קענען דער-לייזט ווערען, און אויך זי לויפט דעריבער פון דער מלאכה וואָס קלעפט אן דער ערד צו די לופטיגע פרנסות פון מאַרק.

דער האַנדעל האָט ניט נאָר ניט איבערגעלאָזען קיין שום קולטורעלע שפור נאָך זיך, פערקעהרט, ער האָט דאָס יודענטום תמיד אָבגעהיט און קיין פרעמדע קולטור זאָל אין איהם ניט אַריינדרינגען, ווארום די בעד-ציהונגען, אין וועלכע דער סוחר געהט אַרײן מיט דעם אַרומיגען פּאָלק זיינען נור אויבערפלאַעכליכע, און פאַרבייגעהענדיגע, פון דער פרעמדער קולטור בלייבט ער אַבסאָלוט אונגעריהרט, און קיין בעציהונג צו דעם פרעמדען פּאָלק אַלס קולטורעלער איינהייט האָט ער ניט. די אַרומיגע בעפעלקערונג זיינען פאַר איהם איינצעלנע פערזענליכקייטען. „דער וואָיט מיט'ן שרייבער, פאַראַל וואָס בינדט די בעזעמליך, דער הרובע-הייצער און דער ערוב-שומר, און דעם ובכן תן פּחדך... זאָגט ער אָהן כונה, ער פאַרשטעהט איהם נישט.“ (2) זיין סחורה פאַרקויפט ער גלאַט אין דער וועלט, איהם אַרט נישט ווער עס בעקומט זי, צו וואָס ער דאַרף זי. „ער האַנדעלט מיט אייער, ער קויפט זיי אין די דערפער און שטעלט זיי אָב קיין לובלין... פון דאָרט געהען זיי קיין לאַנדאָן... מען זאָגט, אז דאָרט לייגט מען זיי אין קאַלף-אוייווען אַרײן און עס קומט פון זיי אַרויס היה גער... עס מוז זיין אַ ליגען... די ענגלענדער מוזען גאַנץ איינפאַך לייעב האָבען אייער! נור סיי ווי סיי...“ (3) נישט זיין עסק די גאַנצע מעשה. גאָר אנדערש איז אָבער דער בעל-מלאכה. ער לייגט אַרײן אין דער אַרבייט אַ שטיק פערזענליכקייט, און ער קלערט שוין יא וועמען וועט אָנקומען זיין האַרעוואַניע, ער פיהלט יא עפעס אַ שטיקעל שייכות צו דעם צוקינפטיגען אייגענטימער פון זיין ווערק. „דער שטריימעל מאַכער“ דענקט וועגען דער סערמיגען אין וועלכע עס וועט דעם פויער וואַרים זיין, קלערט איבער וועגען זיין פוטערעל ווער עס טראָגט עס און טענה'ט:

(* סאַטירען און הומאַרעסקען: „דעם רבינ'ס ציבוק“. 25—26.

(2) „נעילה“. 115. — (3) „אין'ם פאַסטוואָגען“. 36.

(* „נעילה“. 115.

מאָלט געלעבט, און עס איז איהר נישט שלעכט געגאנגען. איך האָב פּערדיענט פון שדכנות וואָס עס איז, און זי האָט אונז מפרום געוועזען פון טשעל". (1) „אמאָל קריגט היים ביי זיין ווייב שרה'ן עטליכע גיל-דען. היינט ווי! נאָך נעכטען האָט זי איהם געזאָגט אז איהר אליין וועט פּעהלען סחורה איינצוקויפּען (2) און מען נעמט א פרוי ווי א שותף, ווי א קאָמפּאניאן אין געשעפט: „מיין ווייב איז נפטר געוואָרען... די שטעל איז געגאנגען לאכור... א מאַנספּערשויז... איך בלייב אין מיטען דרינען אָהן א שטיקעל ברויט.. האָב איך חתונה געהאט... איך האָב א מישנע גענומען אן עלטערע יודענע! ווארום באמת געמיינט האָב איך— א יודענע צו דער שטעל". (3) און מיט דער עקאָנאָמישער זעלבסשטענדיג-קייט וואָס ווערט געגעבען דער פרוי קויפט זיך דער מאן זיין גייסטיגע אונאבהענגיקייט, ווארום די עקאָנאָמישע טעטיגקייט ווערט דאָך אבי-ערקענט אלס עפּים ניט וויכטיגעס, וואָס האָט ניט קיין שום ממשות, דאָס איינציגע וואָס האָט א ווערט, און וואָס עס בעדייטעט דאָס אמת'ע לעבען, איז דאָך עבודת הבורא, און דאָס געהערט אין גאנצען צום מאן. און דעריבער בלייבט דער איינציגער וועג פאר דער פרוי, אנטײל צו נע-מען אין אמת'ן לעבען, צו דיענען דער אמת'ער קולטור די פולע אי-בערגעבענהייט דעם מאן, דאָס פאָלשטענדיגע צונויפניסען פון איהר פּער-זענליכקייט מיט זיינער.

און אין דער פולער איבערגעבענהייט פון דער יודישע פרוי צו איהר מאן, אלס דעם איינציגען פערמיטלער צווישען איהר און דער רעליגיעזער הייליגקייט האָבען זיך קאָנצענטרירט איהרע בעסטע געפיהלען. און די פיגור פון דער יודישער הענדלערקע און דעם אויביג שמוציגען פערשמאָלצענעם פארטוף מיט דעם פייער-טאָפּ אין די הענד, וואָס האָב בעוועט און שמאיעט כסדר, און וואָס איהר שטימע איז שוין הייזעריג פון רופען „האַנדעל", וואָס איז שטענדיג געוועזען נאָר א לעכערליכע פיגור אין דער רוסיש-יודישער און פּויליש-יודישער ליטעראטור, בעקומט ביי פּרײַז א נאָר זונדערבארע בעלויכטונג, עס ווערט אנטפּלעקט איהר פּערזענליכקייט אין איהר גאַנצער טיעפקייט און אינטימיטעט. עס בע-זוייזט זיך פאר אונז א קוואַל פון ווייכע, אונענדליך-צערטליכע געפיהלען, אן אוצר פון זעלישער ווייכקייט און וואַרעמקייט; עס עפענט זיך א בעהאלטענע וועלט פון שטארקע גרויסע געפיהלען, א וועלט פון מסירת נפש'דיגער איבערגעבענקייט. ווי דער עמוד הענן שטעהט די יודישע פרוי צווישען דעם מאן און דער אויסערער קליינליכער שטויביגער וועלט איהם צו בעשיצען פון די קליינליכע דאגות פון עולם הזה, און אלעס אין זיך אויפצונעמען, עס זאָל צו איה סגאָרנישט צוקומען (4) און

אכטונג: דער מאן אין האשה מרת דנה טרייסט זיין ווייב אויף אזא אופן: „דיין שמואל משה איז נישט קיין שוסטער, ניט קיין שניידער, ער זאל אוועקווארפען זיין ווייב פאר אן אנדערער.“ ר' קלונימוס האָט זיך שוין אפילו געוואָלט אראבלאָזען, נאָר אראבלאָזען: נעמען א שניידער, באדיי א שוסטער פאר אן איידעם, האָט, ערשטענס, קהל געמורמעלט, ווארום כאמת, עם פ א ס ט נישט פאר קהל!—צווייטענס זיינען היינט די בעלי מלאכות, נישט אויסגערעדט זאל עם זיין, פערשייט“ (1) — ווארום אזוי באלד ווי דאָס קולטור לעבען פון דער פערזאָן בעקומט א פגם, איז ניט מיט אלעמען ביי דער תורה ועבודה, הערט אויף די גלייכ-ווערטיגקייט. און דאָס מ ו ז זיין ביים פועל, ניט ווי ביים צופעלר-גען סוחר וואָס „לערנט ווייטער און האנדעלט אויך! יש מקום בראש... מיט איין זייט זופט ער ש“ם ופוסקים, מיט דער צווייטער מאַכט ער קאָנדיצעס (2).

.5

און כדי נאָך מעהר צו בעפרייען דעם יודען פון דאגות עולם הזה, ניט איבער דאָס אלטע יודענטום זעהר אָפט די גאנצע פרנסה און האַנט דעל אנגעלעגנהייט דער פרוי. און צווישען מאן און ווייב שטעלט זיך אן ארבייט-פערטיילונג. דאָס ווייב פערזאָרגט מיט עולם הזה, לויפט אין מארק, האַלט די שפיין קרעמעל—דער מאן טוט פאר דער נשמה—זיצט אין בית המדרש און לערנט. „אין ראדזוויל וואוינט א יוד א למדן, וואָס זיצט יומם ולילה און לערנט. ער זיצט און לערנט און די ווייב זיצט אין קלייט.“ (3) און אלס פרנסה געבערין האָט די פרוי געהאט א געוויסע מאַכט, און האָט פיעל מעהר זעלבסטשטענדיגקייט ווי די פרויען ביי אנדערע פעלקער: דער מאן און דער זוהן רופען זיך אָפט אויף איהר נאָמען (מענדעל בריינעס, חיים שרה רבקה'ס, בערל האַנטשעס). אָבער אזוי ווי דער מסחר איז דאָך א ניעדריגערער ענין, בלייבט פאָרט דער מיטעלפונקט פון דער פאמיליע דער מאן, וואָס דיענט דעם רבש“ע, און וואָס איז דער איינציגער טרעגער פון קולטור. גלייכער ווערט אבער שוין דאָס פערעהעלטניס דאָרטען וואו אויך דער מאן פערדיענט אויף פרנסה, דאָרטען קוקט ער אויף איהר כמעט ווי אויף זיין גלייכען, ווי אויף א חבר, ריכטיגער ווי אויף א שותף: „מיין ערשמע ווייב האָט נאָך דע-

(1) סאטירען און הומאָרעסקען: „די פערשאַלטענע ברונען.“ —
(2) מעשה'לעך: „א חלום.“ 35. (3) „א גלגול פון א נגון“.

איהם". דער קירושנער פון „שטריימעל", ביי דער ארבייט, זינגט ניט פון שוהל, נור אן אייגען ליעדעל וועגען זיין מלאכה, דער נאָדעל מיט די פוטער. און ווען דער שניידער אין „די קללה" זינגט שעהנע חזנישע שטיקלעך, איז עס נור קלות ראש, זיי שמעקען שוין מיט ווארשטאט. אָט וואָס עס ברענגט מיט זיך די מלאכה, זי לייגט אַרויף אַ חותם אויפ'ן מענ-שען, און די אבסאָלוטע אינטערעסען און שטימונגס-איינהייטליכקייט פון כלל פערליערט זיך אזוי באַלד ווי אנשטאט דעם מסחר קומט אַרײַן די מלאכה. און די סוחר'שע וועלט קוקט דעריבער צו קיין מלאכה נישט אַרײַנצולאָזען און אָט די איינהייטליכקייט ניט צו צושטערען. און די אַרימע קרעמערקע, אז מען פרעגט איהר פאר וואָס זי לערנט די קינדער נישט קיין מלאכה: „פערציהט זי דעם נאָז, ווארפט אַ בייזען בליק אין וויל מעהר נישט ענטפערן". (1)

„נאָך זאָגט מען—שרייבט מנחם מענדעל צו זיין שוועסטער, אין „האשה מרת חנה" (2)—אז ער (איהר מאַן) וויל אוועקלעגען דאָס לערנען און זיך צו עפּים צו שלאָגען. אַ נהנה מיגייע גופא, זאָגט ער, וויל ער זיין; וואָס פאַר אַ צער איך האָב דערפון, קענסט דו דיר משער זיין... ער דארף וויסען, אז דער טאַטע, אַלײו השלום, האָט זיך מיט איהם משדך געוועזען נישט אויף דעם תנאי!" און עס קומט אַז אַ בעל מלאכה ווערט לכתחילה דער וואָס האָט זיך ניט דערלערנט, אדער וועמען די פער-העלטניסע האָבען דערצו געצוואונגען. „משה פונקעל איז גאר פריה אַ יתום געבוירען. אָהן אַ טאַטען און אַ אָהן אַ מאמען, ר"ל: אזוי אז די אַרימע קרובים זיינע, וואָס האָבען איהם ניט געקענט מפרנס זיין און צאָהלען פאַר איהם חדר געלד, האָבען איהם אָבגעגעבען צו אַ שניי-דער... (3) אין שוהל—אין דער טויטער שטאָדט—דאוונען ווי דער שטיי-גער איז, סאַמע פראַסטאַקעם—בעלי מלאכות... די שוהל קען קוים עברי! שעהנע בעלי בתים, בני תורה, דאוונען אין בית המדרש" (4) און דערי-בער פערהאלט זיך דע געוועלשאפט צום פועל פון אויבען אראב. אמאָל מיט אַ פילאָזאָפּישען רחמנות: „יוחנן דער מלמד, אז ער געהט אין גאס און זעהט דורך איין אָפענע שענק טיהר, ווי עס זיצט אַ בעל מלאכה אין אַ וואַלקען פון רויך, און טרינקט און רעדט הבלים—ווער איך גאָר נישט אין כעס... בין איך אויף זיי גאָר נישט מקטרג... אדרבא, מיר צוגעהט דאָס האַרץ פאַר רחמנות אויף זיי!" (5) עפטער אָבער, מיט פער-

(1) רייע בילדער: „די צווייטע פרוב". 274. — (2) „האשה מרת חנה". 301. — (3) חסידיש: „די קללה". 80. — (4) מעשה'לאך. 138.— (5) „יוחנן מלמד'ס מעשה'לאך". 62.

ספקות אין דער אינטענסיטעט און גאנצקייט פון קולטור לעבען פון דעם אינדיווידואום, ווען זיין עקאנאָמישע טעטיגקייט דרינגט אזוי טיעף אריין אין איהם אז עס ווערט בעשאפען א צווייטער קאָנקורירענדער פאקטאָר אין זיין לעבען. אין דאריבער בלייבט אפילו די צדקה שטעהן דאָרט וואו זי בעקומט ניט קיין קאָמפּענסאַציע אויף דעם קולטור געביעט. (1)

4.

ביי דער מלאכה הערט די יודישע גלייכהייט אויף. די געזעלשאפט וויל אנערקענען אן ארימאן, א שלעפער, א מחזיר על הפתחים, אויב נור, ווען זיין פערזענליכקייט לעבט זיך אויס, זאָל זי עס טון אין יודיש־קייט. זי וועט אבער קייןמאָל ניט אנערקענען פאר א גלייכען דעם בעל מלאכה, דעם „נהנה מיניע כפיו“, וואָס גיט דער מלאכה אוועק עפּים פון זיך, זיין פעהיגקייט, זיין פלייס. לוי יצחק בערנפעלץ זאָגט מיט שטאָלי: „קיין מלאכה קאָן איך נישט, מיין זיידע האָט קיין שטיי וועל נישט גענייהט! פון דעסטוועגען אַז השם יתברך וויל, לעב איך.“ (2) און באמת, אָט די אלע פראָפעסיעס וואָס לוי יצחק בערנפעלץ האָט, „דין, שרכן, מעקלער, סוחר, שליח...“ אָט דאָס אלץ בעריהרט איהם זיין אינערע פּערזאָן ניט אויף א האָר. עס טראָגט זיך עפּעס פאר איהם פארבוי ווי עפּים אין דער לופטען, היינט טוט ער דאָס, מאָרענען עפּים אַנדערש. עס לאָזט זיך איהם ניט איבער קיין התחייבות'ן און בכלל קיין שפור ניט: עס איז דערוועלביגער יוד, מיט די זעלביגע אינטערעסען ווי יעדער אַנדער יוד. די מלאכה אָבער פּערטראָגט ניט קיין לופטיגעס, זי דארף פונדאמענטאַלעס, קענטניסע, מען זאָל זיך צו איהר צופאסען, זי ספּעציפּיצירט די פּערזאָן. דער רעזולטאַט פון מסחר איז א פּריוואַט זאָך און כאַראַקטעריזירט ניט דעם מענשען. פּאַראַנען א רייכער און אן ארימער סוחר. א סוחר מיט מזל, און אן א סוחר אָהן מזל. מלאכה אבער נעמט די גאנצע פּערזאָן, קוואליפיצירט זי. זי פאָדערט וואָס פון די מענשליכע פּערזענליכקייט: טאַלאַנט, פעהיגקייט, און זי נעמט זיך א רעכט צו קוואליפיצירען, זי לייגט דעריבער אויף דער פּערזאָן דעם שם התואר: א גוטער און א שלעכטער בעל מלאכה. זי לאָזט א שפור אין דעם מענשליכען גייסט, און בינדט דעם מענשען צו דער ערד, צו א מאַטעריעלען ווערט, און מען גיט זי איבער בירושה. (3) דער כליזמר פאַר'ן טויט קימערט זיך ניט וועגען רויו, וועגען א מנין, ער וויל נאָר הערען ווי די קאפּעלע וועט שפּיער לען אָהן איהם. און די צואה זיינע איז „צו שפּיעלען אהן איהם ווי מיט

(1) „בשעת עקבה.“ — (2) ריזע בילדער: „ערשטער פרוב.“ 727.—

(3) „א כליזמר טויט.“

שען צוויי בערג", ווערט איינגעווייהט אין די אינטימע פאמיליעזאכען פון דעם הויז וואו ער איז. וואונדערבאר איז דאָס פּערהעלטניס געשילדערט אין פּרז'ס "הכנסת כלה". דער אָרימער חסיד, מענדעל דלות, קומט צום רייכען ר' עוזר. ער דארף חתונה מאכען א טאָכטער. ער בעועצט זיך אין זיין שטום גאנץ פעסט, און פיהלט זיך ווי אין דער היים. אויף חתונה מאַכען דארף ער האָבען „טאָקי די גאַנצע פינף הונדערט קאָר-בוינעס!—און פאַר וואָס נור ביי מיר?—פרעגט דער נביר—חויז מזה פיהרט מענדעל דלות ווייטער זיין זאך—איז חתונה הוצאות, ווי דער סדר עולם איז... חתונה קליידער האָב איך שוין.—און אלץ איך?—פרעגט נאָך א מאָל ר' עוזר, נישט זעהר צופריעדען—פאַר וואָס געהסט דו נישט צו בערלען, צו היים'ן?—... —כ'בעט דיך זעהר, בייזערט זיך דער דלות, — וואָס ווילסטו פון מיין לעבען האָבען? א י ד האָב כח צו אייערע שטיינערנע גאסען, צו אייערע טרעפּ? איך זאָל אויף דער עלטער קלינגען הינטער די טיהרען!—מענשען—שפּריצט ער מיט כעס— וואָהנען אין גאסען, וואָס זיינען לאַנג ווי דאָס גלות... מעהר טרעפּ ווי הויז... און איך לייך אויף אסטמא, זאָל א י ד געהן! געה דו! גיב אומגעגאנגען... מיין דאגה?! אז א י ד האָב געהאט האָב א י ד גענעבען!" (1) און ווען ר' עוזר איז אפילו נישט שטאַרק צופרידען מוז ער דאָך אנערקענען דאָס רעכט פון מענדעל דלות'עס פּערזענליכ-קייט, אויף דעם אלעס און ער מוז נאָכגעבען. און די פּאָלקס לעגענדע פּערזענליכט מיט בעזונדערער ליעבע און התפעלות פון די מענשען וואָס האָבען שטענדיג און אומעטום דורכגעפיהרט דאָס דאָזיגע פּרינציפּ פון אבסאָלוטער אכטונג צו יענעמ'ס פּערזענליכקייט, דאָס צערטליכע בע-האנדלען פון דעם יודענ'ס געפיהל וועלט, אין וואָס פאַר א לאַגע עס זאָל זיך ניט טרעפען.

אין ר' זישעלען דעם גאון פון זאמושיץ און אין זיין זוהן ר' יחיאל (2) שטעלט דאָס יודישע פּאָלק טימ זיך פאַר דאָס אידעאלע פּערהאַלטען פון איין יודען צום אנדערען און פּערמענענס זאכען... דאָס רעכט פון דער מעגשליכער פּערזענליכקייט מוז אונטער אלע אומשטענדען אבגעהיט ווע-רען, ווארום זי האָט מיט דער סאָציאלער לאַגע פון דער פּערזאָן נאָר א צופעליגע שייכות...

און אויב דער קוואל פון דער געזעלשאַפּטליכער גלייכהייט ליענט אין דער איינהייטליכער בעציהונג פון אלע יודען צו דער יודישער קול-טור, מוז אויך קלאָר זיין, אז אויך דאָרט ליענט דער פונקט וואו די דאָ-זיגע גלייכהייט הערט אויף. און דאָס איז אין דעם מאַמענט ווי דאָס קולטורעלע לעבען בעקומט א פנס, וויבאלד עס ווערען נאָר געבוירען

„מלך פערילס — א שענער יונגער מאן, נישט לאנג נאך קעסט... געהאנדעלט בשותפות מיט א תבואה סוחר, אָנגעוואָרען דאָס געלד; דערווייל איז דער שווער געשטאָרבען אין אַרעמקייט. מען ווייסט נאָך נישט צו וואָס ער וועט זיך געהען.“ (1) דער צופעליגער, פאַרבייליג-פיגער כאַראַקטער פון די מאַרק פּערדינסטען צווינגט ניט דעם יודען זיך אויף וואָס עס ניט איז אָבצושטעלען. דער האַנדעל ווירקט אזוי וועניג אויף זיין אינוועניגסטע וועלט, אַז ער זעהט נישט איין קיין שום שייכות פון זיין פּערזענליכקייט צו דעם אַרט מסחר וואָס ער פיהרט.

3.

ערקלערענדיג די פרנסה אנגעלעגנהייט פאר א פריוואטען ענין, און ארויס שטופענדיג עס, אזוי צו זאָגען, מחוץ למחנה, האָט דאָס יודעני-טום דאָרף יעדע מעגליכקייט אָבענומען צו פּערוואַנדלען די קולטור אין אָביעקטיווע ווערטען, עס האָט דאָריבער זי ענג פּערבונדען מיט דער פּערזענליכקייט און מיט איהר לעבען. די פּערזענליכע קולטור קען אָבער נאָר האָבען א בעדייטונג ביי א מעהר אדער וועניגער געזעלשאַפּטליכער גלייכהייט: ווען די שטעלונג פון דער פּערזאָן אין דער געזעלשאַפּט זאָל זיך בעשטימען נאָר דורך איהר קולטורעלען ווערט, ניט זיך דיפּערענ-צירען דורך אַנדערע עלעמענטען. און די יודישע פרנסות זענען פאר דער גלייכהייטס-אַרדנונג אזוי ווי געשאפּען געוועזען. דער מאַרק-האַנדל איז ניט מסוגל געוועזען צו בריינגען צו געוואָלדיגע עשירות, צום אָנזאמלען פון גרויסע און פונדאמענטאלע רייכטימער אין איינצעלנע הענד, און האָט ניט געגעבען אויך דעם פעסטען יסוד, אויף וועלכען עס זאָל זיך קענען בויען א געזעלשאַפּטליכע קראַפט מיט א מאַכט. (2)

און אויב עשירות איז ניט קיין סאָציאלע מאַכט, איז דאָך ממילא אביונות ניט קיין סאָציאלעם שלעכטס, וואָס מען זאָל מווען קעמפּפּען דאָגעגען, נאָר גלאַט אַן אומגליק ר"ל, וואָס מען מוז דערצו העלפּען, און צדקה איז דעריבער די איינציגע פאָרם פון געזעלשאַפּטליכער טע-טיגקייט. און אזוי ווי מאַטעריעלע גיטער זיינען ניט מכריע איז אָנצו-קומען צו צדקה קיין קולטורעלער פּנס ניט. ווי אַ גלייכער טרעגער פון דער גלייכער קולטור האָט דער אביון א רעכט אויף הילף פון רייכען, ניט אויפ'ן חשבון פון געוועזענע אדער צוקינפטיגע פּערדיענסטען, נאָר ווייל סיי דער עושר סיי דער אביון, זיינען איין קולטורעלעם גאַנצעס, און דאָריבער גל י כ ו ע ר ט י ג. און אָט די פאָלקאָמענע פּערזענ-ליכע גלייכווערטטיגקייט צווישען מענשען פון א פּערשיעדענער עקאָנאָמ-שער מאַכט, איז דער הויפטשטריך פון דער געזעלשאַפּטליכער עטהיק. ביים רבי'ס טיש זיינען אלע גלייך. דער ארימער מלמד פון „צווי-

אזא אונפערזענליכעס, גלייכגילטיגעס פעהאלטען צו זיך, די מלאכה אָבער בינרט דעם מענשען מעהר צו צו זיך און פאָדערט דאָס בירושה איבערגעגעבען צו ווערען פונקט אזוי ווי די קולטור. (1)

און נור דער האַנדעל אַליין, אויף דעם אופן ווי ער ווערט געפיהרט ביי יודען, פאָדערט ניט קיין שום פראָפּעסיאָנעלע פאָרבערייטונג און קען צולאָזען, אז די גאַנצע ערציהונג פון מענשען, זיין פרייע צייט, זיין גאַנצע יוגענד זאָל אַוועקגעהן אויף עפעס אַנדערש, נאָר ער קען צוזאַמענלעבען מיט דער קולטור-גאַנצקייט וואָס וויל האָבען די גאַנצע מענשליכע פּערזענליכקייט; און נאָר דער האַנדעל איז מסוגל זיך אָנ-צוהויבען און צו פאַרענדיגען זיך אין אַ ליאַדע מאָמענט, און ניט צו לאָזען קיין וואַרעלען פון דור צו דור. און דאָס יודענטום פאַסט אויף און זאָרט אז דער האַנדעל זאָל זיין צופעליגען כאַראַקטער ניט פּערליע-רען. (2)

און אזוי ווערט דער פאָרשטעהער פון האַנדעל, פון צופעליגען מאַרק-האַנדעל, וואָס בעשאַפט ניט קיין שום פעסטע האַנדעלס-יסודות, דער אייגענטליכער טרעגער פון יודישער קולטור. און דער האַנדעל ווערט דער נויטווענדיגער עלעמענט אין דעם לעבען פון יעדען יודען. אזוי באַלד ווי דער יונגער מאַן געהט אַראָב פון קעסט, לאָזט ער זיך אויפ'ן מאַרק. די פריעהרדיגע דורות האָבען איהם קיין זאָך ניט איבער-געלאָזען מוז ער אַלץ אָנהויבען פון אָנהויב. אָבער דעם חנוך אין מסחר בעקומט ער ניט דורך דעם טאַטען, און ניט דורך אַ גאָהענטען מענשען—די גאָהענטע בעציהונגען בלייבען אין גאַנצען פאַר דאָס קולטור-לעבען—נור דורכ'ן שותף, וועמען ער ווערט „איבערגעגעבען“ ווען ער זיצט נאָך און לערנט. געוועהנליך אָבער איז די „איבערגעגענקייט“ ניט פון קיין לאַנגען קיום: דער שותף לעקט געוועהנליך אָפּ אַ ביינדעל פון זיין יונג-גיטשקען שאינו יודע לשאול, און דער יונגיטשקער לאָזט זיך זוכען עפעס אַנדערש. דער העלד פון „פּאַסטוואָגען“ איז „באַלד נאָך דער חתונה געוואָרען אַ סוחר, ער איז געווען אַ לערנקינד, האָט מען איהם צוגענומען אַ שותף אָן אַלטען סוחר... דער סוחר האָט איהם אויסגעמאַכט דאָס אויער, פּשט פּשוט געפריציוויט.“ (3) אין דער „טויטער שטאָרט“ איז „דער גביר געשטאַרבען און איבערגעלאָזט, צווישען אַנדערע, אַ יורש, אַ יתום קטן... קהל מאַכט איהם איין אפּוטרופּוס, מאַכט איהם חתונה, גיעט איהם צו אַ געניעטען שותף— דער מאַכט איהם אויס איין אויער—

כרת משה וישראל.“ (4)

(1) פיער דורות, פיער צואות. 379. — (2) „אין פּאַסטוואָגען“. 36.
 (3) און (4) מעשה'לאך; „די טויטע שטאָרט“. 143.

ציהונג. דאָס פריהע חתונה האָבען וואָס געפינט זיך ניט אין איינקלאַנג מיט די ווירטשאַפֿטליכע פּערהעלטניסע און וואָס האָט זיך אלע פריהערדי-גע אונזערע שרייבער אויסגעוויזען אזוי נאַריש, בעקומט ערשט ביי פריז'ן די ריכטיגע קולטורעלע בעדייטונג. — די פּראָפּעסיאָנעלע אינטערעסען גע-הען נעמליך ניט אריין אין דעם אינהאַלט פון פּערזענליכען לעבען: דער מענש וואָס ווערט ערקלערט פאר פּעהיג צו נעמען אַן אַנטייל אין דעם קולטור לעבען פון דער געזעלשאַפֿט, ווערט אויך גלייכצייטיג דא-דורך ערקלערט אלס פּעהיג צו זעלבסטשטענדיגקייט איבערהויפּט. און דאָס חתונה האָבען בעקומט אזוי צו זאָגען די בעדייטונג פון דער פאר-ענדיגונג פון דער גאַנצער קולטורעלער ערציהונג: עס איז די עפענטליכע ערקלערונג פון זיין פּאָלקאָמענער גלייכבערעכטיגונג, זיין פייערליכער אַריינטריט אין קהל ישראל, און זיין דרשה וואָס ער האָלט אין יום החופּה בעקומט דעם כאַהאָקטער פון אַ מין קולטורעלען עקזאָמען: און אויף דעם מאָמענט קאָנצענטרירט זיך דאָס בעוואוסטזיניגע פּער-האַלטען פון יודען צום חתונה האָבען: ער לאָזט איבער דעם שטאַרק-סטען רושם אויף זיין נשמה.

אזוי ווי די גייסטיגע צייטיגקייט וואָס איז נויטווענדיג צום חתונה האָבען קומט געווענליך פֿאַר דער עקאָנאָמישער זעלבסטשטענדיג-קייט, בלייבען די יונגע נאָך דער חתונה ביי די עלטערן פון איין אדער אנדערען צד אויף קעסט. נאָר אויך די צייט ווערט ניט בענוצט אויף צוגרייטען זיך צו אַ וואָסער עס איז עקאָנאָמישער טעטיגקייט, בלויז צו פּערשטאַרקונג פון דער קולטורעלער זעלבסטשטענדיגקייט.

און אזוי קייטעלט זיך די משפּחה דורך דעם קעסט אינסטיטוט נאָר צוליעב קולטורעלע ציעלען און דאָ זיינען אלע אינטערעסען וואָס בינדען דעם מענשען מיט דער משפּחה. ניט דורך ווייטער פיהרונג פון פּאָליטישע אַנשטאַלטען אדער פון עקאָנאָמישע אונטערנעמונגען בינרט זיך דער יחיד מיט די צוקינפֿטיגע דורות נאָר אין די אונאונטערבראָכענע-קייט פון קולט.

2.

אויב אַ יודישער סוחר, דער פּאַרשטעהער פון יודישען האַנד-על, אונטערפיהרענדיג די לעצטע שורה, האָט אין זיין פּראָפּעסיע גאָרנישט ניט וואָס זאָל איהם מיט איהר פּערבינדען און וואָס ער וואָלט וועלען איבערגעבען דעם קומענדיגען דור, און אין דעם מיטעל-פונקט פון זיין לעצטען ווילען שטעהט נור זיין צוגעבונדענקייט צו דער געזעלשאַפֿטליכער קולטור פון יודענטום — זעהען מיר ביים בעל מלאכה גאַנץ וואָס אַנדערעס. ווארים נאָך דער האַנדעל לאָזט צו

פרעמארטיגען געגענשטאנד. דער האנדעל ווערט דאדורך אראָב־געצויגען פון דער מדרגה פון א געזעלשאפטליך נאציאנאלער פונקציע צו א ריין אייגעננוציגער טעטיגקייט. די האָזיגע ביי־דע מאַמענטען נעמען זיך דערפון, וואָס די עקאָנאָמישע טעטיגקייט פון יודען בריינגט איהם אין שטענדיגער בעריהרונג מיט די ארומיגע פעלקער און נעמט איהם ארויס פון יודישען לעבען, בעת די יודישע קול־טור אבער ווערט אונטערגעהאלטען פון א געזעלשאפט וואָס באזירט ניט אויף עקאָנאָמישע יסודות נאָר אויף אנדערע. דער איד פיהלט זיך דעריבער קיינמאָל ניט בראשו ורובו אין האַנדעל. ער געהט צו איהם תמיד צו מיט הפסקות, צופעליג, פיהלט זיך ניט פערבונדען מיט איהם דורך קיינע פערזענליכע מאַמענטען, און זיין גאנצעס פערזענליכעס לע־בען קען זיך בעווייזען ענטוועדער אין צוזאמנהאנג מיט דעם געזעלשאפט־ליכען גאנצען אדער איבערהויפט ניט.

אין דער געזעלשאפט ערשיינט דער יוד ניט אלס א פאָרשטעהער פון א בעשטימטער פראָפעסיע נאָר אלס א טרעגער פון א בעשטימטער קולטור: די פראָפעסיאָנעלע טעטיגקייט פון די איינצעלנע מיטגלידער איז דער געזעלשאפט ניט וויכטיג, און יעדערער טוט זיך פאר זיך און איז ערב נאָר פאר זיך אליין. די געזעלשאפט בעשטימט נאָר די גענאטיווע זייט פון זיין טעטיגקייט, וויפיעל צייט און ארבייט עס קען ביי דעם אינדיווידיאום אוועקגענומען ווערען פון א הפסד פאר זיין קולטור לע־בען. יעדע איבערטערטונג פון אָט דער מאָס בעטהאכט די געזעלשאפט אלס אן אנגריף אויף די הייליגסטע זייטען פון מענשליכען לעבען.

— „הער, דו אשה... זויסט דו, וואָס איז? בטול תורה, נישט... לאָזען דעם מאן לערנען, האָ? אלץ פרנסה, האָ?! און ווער ניט דעם פייגעלע! אלץ נישט גלויבען אין גאָט! אלץ יצר הרע, אלץ נור די וועלט... נארישע אשה... מרשעת! נישט לאָזען לערנען א מאן... דער פאר קומט גיהנם...“*

אָט די אויבערהערשאפט פון די קולטור מאַמענטען איבער דאָס עקאָנאָמישע לעבען בעשטימט דעם גאנצען כאראקטער פון דער יודישער גע־זעלשאפטליכער ערציהונג. דער יוד ווערט דערצויגען ניט צוליעב עקאָנאָמישע אדער פאָליטישע פונקציעס, נאָר אויף אנטויל צו נעמען אין דער גייסטיגער קולטור פון יודענטום: פוליעהריגקייט בעשטימט זיך דע־ריבער ניט נאָך דעם פארטיג ווערען צו א וועלכע ניט איז אָביעקטיווער טעטיגקייט, נאָר דורך דעם גאנג פון דער רעליגיעז קולטורעלער ער־

(* „א כעס פון א יודענע“ 208.

דורך די בילדער וואָס פריץ האָט אונז געגעבען פערזוכען צו בעלייכטען אויף אָט די ווינקלעך וואָס זיינען אן א זייט געבליבען פון פריץ'ס קינסט-לערישע אבזיכטען, וואָס זיינען אבער אַ דאנק איהם פאר אונז ענט-פלעקט און בעלייכטעט געוואָרען.

שילדערענדיג דעם אינהאלט פון דער פערזענליכער וועלט פון'ם יודען האָט פריץ דער ערשטער מיט בעזונדערער קלאַרקייט בעלייכטעט דעם אונגעהויערן אונטערשייד צווישען דער קולטור פון דעם סוחרישען יוד-דען און דעם בעל מלאכה יודען. די אינערע וועלט פון דעם יודישען בעל מלאכה איז תמיד מעהר אדער וועניגער פערבונדען מיט זיין פראָפעסיע, ער בעווויזט זיך ביי פריץ'ן תמיד מיט'ן כאַראַקטעריסטישען ריח פון זיין וואַרשטאַט און ווייזט אויף שטריכען פון אַ שאַרף בעשטימטער און בולטער פראָפעסיאנעלער פיזיאָנאָמיע. דאָגעגען דעם סוחרישען יודענ'ס פערזענליכע קולטור טרעט תמיד אויף אונאבהענגיג פון זיין מסחרגע-געשטאַנד און בעשטימט זיך אייגענטליך בלויז דורך זיין יודישקייט. אין דער צייט ווען דער בעל מלאכה בעווויזט זיך תמיד מיט אן איי-גענעם בעשטימטען וואונש, פליעסט אין דער סוחרישער סביבה נאָר דער אַלגעמיינער יודישער שטראָם. אין דער צייט ווען דער בעל-מלאכה בעת ער געהט ארויס פון אָט דעם שטרם בלייבט ער דאָך דערזעלבער „ער“ פאַר זיך, איז דאָגעגען פערלירט זיך דער סוחר און ווערט בטל אין יעדער אַנ-דערער שטרעמונג אין וועלכער ער קומט אריין. און אזוי ווערט דער האַנדעל אויף דער יודישער גאס בעשטימט דורך צוויי מאַמענטען: פון איין זייט שפיעלט דער האַנדעל די ראָלע פון עפּים צופעליגען, פערבייגע-הענדען, אונוויכטיגען, וואָס געהט לחלוטין ניט אַריין אין די כחות וואָס קאָנטראָלירען דאָס געזעלשאַפּטליכע פּאָלקס לעבען; ער ווערט בעי-טראַכטעט אַלס פּריוואַט זאך, וואָס געהט ניט אַריין אין דער ספּערע פון פּאָלקס אינטערעסען, וואָס יעדער איינער טוט פאַר זיך דאָס לעבען צו דעהאַלטען, פון וועלכען אבער ער טרייסעלט זיך אב אזוי שנעל ווי ער טרעט אויף אַלס מיטגליעד פון אַ קאָלקטיוו פון דאָס גאַנצע. און דאָס לעבען פון דער פערזענליכקייט, ווערט אבסאָלוט דורך דעם האַנדעל ניט בעריהרט. דער האַנדעל געהט פאַר איהם פאַרביי אין אַן אונאַב-הענגיגע און ניט פון איהם בעשאַפענער גייסטיגער סביבה. פון דער אַנ-דער זייט אבער, אזוי ווי דער האַנדעל איז איבערגעלאָזען אויף זיך אליין, און אַריינגעשטופּט אין אַ סביבה וואָס איז פרעמד דעם פּאָלק אַלס אַזעל-כען, בלייבט ער אויף אזא אופן אויסער זיין השפּעה—רייסט ער דערמיט ארויס די פערזענליכקייט אין גאַנצען פון דעם געזעלשאַפּטס-אַרגאַניזם, און אונטערוואַרפט איהר גאַנצע אביעקטיווע טעטיגקייט אונטער אַ

אינטערעסירט ער זיך וועניגער מיט איהרע אויסערע לעבענס־זייטען און לעבענס־פאָרמען ווי מיט איהרע אינערע איבערלעבונגען — גראדע דאָס ניט אונז די מעגליכקייט ארויסצוגעפינען א פולען בילד פון דער יודי־שער ווירקליכקייט אין איהר נאנצער אייגענארטיגקייט. ווארום אריינ־דינגענדיג אין דאָס לעבען פון דער פערזענליכקייט, און זוכענדיג זי פאר אונז בולט ארויסצושטעלען, אנאָליזירט ער אַלע איהרע רעגונגען און שטימונגען און דעקט צוגלייך אויף אַלע איהרע עלעמענטען און די גע־זעלשאפטליכע ראָלע וואָס זיי שפיעלען, און פאר אונז שטעהט אויף אַן אלגעמיינער קולטור־בילד פון יודישען לעבען, מיט אַלע זיינע פערשיע־דענארטיגע טרייב־קרעפטען.

און אויף אזא אופן בעקומט פּרץ חוץ זיין קינסטלערישער בעדיי־טונג נאָך אַ בעזונדערע בעדייטונג פאר דעם סאָציאַלען פערשטענדניס פון יודישען לעבען. נאָך זיינע ווערק קענען מיר אויפמאַלען א פולען בילד פון דער יודישער סאָציאַלער לעבענס־ארט. מיר מוזען נאָר דערביי אַוועק־לייגען אויף אַ וויילע די קינסטלערישע זייט פון זיינע שעפּונגען און זיי אונטערזוכען פון אַ סאָציאַלאָגישען געזיכטספּונקט. מיר מיינען אז דאָס וועט בשום אופן ניט פונע זיין זייער קינסטלערישע בעדייטונג. אומגע־קעהרט, זי וועט זי נאָך מעהרער קריסטאָליזירען און בולט'ער מאכען. ווארום בעת מיר ווארפען אויף אַ ווירקליכקייטס־בילד נאָך אַ קונסט ווערק געפינען מיר ארויס דעם גאַנג פון קינסטלער אין לעבען. און פּעראייני־גענדיג אַלע זיינע בילדער אין איין לעבענס־פּראָצעס, געפינען מיר ארויס די מאָס פון זיין שאַפּען: די ברייטקייט פון זיין אַרומנעמען דאָס לעבען, די שאַרפּקייט און קראַפט פון זיין קוק, און די לעבעדיגקייט פון זיינע געשטאַלטען. פון דער אַנדער זייט בעקומען מיר אויך דערביי די מעג־ליכקייט ארויסצוגעפינען די שטריכען וואָס כאַראַקטעריזירען זיין איי־גענע קינסטלערישע אינדיווידואַליטעט. דער קינסטלער טוט ניט נאָר דאָס וואָס ער קלייבט אויף די געשטאַלטען פון לעבען און בעלייכטעט זיי, ער פּעראַלגעמיינערט נאָך, ער נעמט נאָך ארום דאָס לעבען גופא, דאָס גאַנצע, ער ציהט ניט נאָר ארויס די איינצעלנע ערשיינונגען, ער בריינגט זיי נאָך אין אַ סיסטעם און בעשטימט זיי זייער אַרט אין לעבען. און אַט דער מאָמענט פון דעם קינסטלערישען סינטעז וואו די קונסט בע־גענענט זיך מיט דער פּילאָזאָפּיע ווערט אונז נאָר דאָן קלאָר ווען מיר אליין נעמען ארום דעם גאַנצען גענענשטאַנד, פון וועלכען ער בויט זיין קינסטלערישע וועלט, ווען מיר נעמען ארום די אַלע ערשיינונג־גען וואָס ער האָט פּעראייניגט אין זיין שאַפּען. און אין דעם אַרטיקעל וועלען מיר פּערוזכען אריינצודרינגען אַט אין דער וועלט אריין, און

האנדעלס-קלאס און ארפייטער-קלאס ביי פריץ

1.

דאָס יודישע לעבען טראָגט אין זיך צוויי ענטגענענעזעצטע עלע-
מענטען. אויף איין זייט געפינט זיך דאָס יודישע לעבען אלס גאנצעס
אין שטענדיגער בעריהרונג און אין שטענדיגע בעציהונגען צו דער קול-
טור פון די ארומיגע פעלקער; פון דער אנדערער זייט אבער שפיעלט
זיך אָב דאָס פערזענליכע לעבען פון יעדען איינצעלנען אידען תמיד נור
אין דער איינציגער ספערע פון דער אייגענער יודישער קולטור, וואָס גע-
פינט זיך שטענדיג אין א פאָלקאָמענער אונאבהענגיקייט פון דעם יודענ'ס
אויסערליכער טהעטיגקייט. און אָט די צוצווייטקייט בריינגט אַרײַן א
בעזונדערע אייגענטימליכקייט אין דער יודישער ליטעראַטור. יעדע זיטען-
שילדערונג פון יודישען לעבען, ווי געטריי זי זאָל ניט זיין, אויב זי בע-
שרענקט זיך נור אויף דאָס אויסערע לעבען פון'ס יודען, אויף זיין טון,
האנדעל און וואַנדעל, ניט בעריהרענדיג די ספערע פון זיין אינערליכער
פערזענליכער קולטור וועט תמיד בלייבען נור עפעס אונפאַלשמענדיגעס,
אַבגעריסענעס, איינזייטיגעס, אויבערפלעכליכעס. ווארום ביים יודען איז
נישט אזוי ווי ביי אנדערע פעלקער, וואו שוין די דרויסענדיגע טעטיג-
קייט פון מענשען כאַראַקטעריזירט גענוג אלע זייטען פון זיין לעבען און
אויף דעם מהות און אינהאַלט פון זיין נייטיגער וועלט. ביים אידען
שטעהט די עקאָנאָמישע טעטיגקייט — ווייל זי שפיעלט זיך אב אין א
פרעמדער סביבה פון פרעמדע פעלקער — תמיד אן א זייט פון זיין גאנ-
צער א י י ג ע נ ע ר קולטור. זי בלייבט תמיד פאר איהם א פאָל-
קאָמען אונבעריהרבארער פערזענליכער אוצר.

און דערביבער קומט אויס דאָס הגם פריץ איז וועניגער פאר יעדען
אנדערען א „געטרייער לעבענס-בעשרייבער“, הגם ער שטעלט זיך אס
וועניגסטען אב אויף די בעזונדערע לעבענס-אייגענטימליכקייטען, האָט
ער דאָך פאר אונז א בעזונדערען ווערט גראד אין דער הינזיכט, דערפאר
וואָס מיר דערזעהען דורך איהם קלאָר דעם סאָציאַלען א ו י פ -
ב ו י פון יודישען לעבען. — און גראד דער אומשטאַנד וואָס פריץ'ס
הויפט אינטערעס איז תמיד געוועזען געריכטעט אויף דאָס לעבען פון
דער פערזענליכקייט, און וואָס ביי דער שילדערונג פון איהר

וועלכען עם ליגט דער דימענט: אָבער פּרץ אליין האָט די שטיינער
ניט געלאָזט אוועקנעהמען.

נענוג אז ער האָט אָנגעצייגט דעם „דימענט“.

פּרץ, איז געווען א טרוימער-פּראָטעסטאַנט.

ווייל, נור גוטע טרוימער זיינען גוטע פּראָטעסטירער.

הויכע פּאָעזיע — געהט אימער האנט אין האנט מיט דאָס שארפע
וואָרט. דער נביא — מיט'ן בעל-מוסר.

גרויסע ליבעע מיט בעז טהאָן; מיט איינבויען זיך אין דעם גע-
ליבטענס פלייש ביז בלוט...

און גרויסע ליבעע — איז פּאָעזיע.

פּרץ האָט געקוקט אויף דער וועלט ווי אויף א שפיגעל.

נור ער אליין האָט ווי דער אייניקעל פון זיין „באבע יאכנע“, גע-
וואָלט וויסען: „וואָס אויף יענער זייט שפיגעל טוט זיך.“

און הינטער דעם שפיגעל — איז שפינוועבס.

פּרץ'ס בליק אויף'ן אירישען לעבען איז געווען א בליק פון א סא-
טיריקער.

ער האָט צושטערט און געבויט, חרוב געמאכט און אויפגעשטעלט
פּאלאצען.

פון זיינע „רייזע בילדער“ ביז די „פּאָלקסטימליכע געשיכטען“ איז
איין „גאָלדענע קייט“ פון סאטירישען שאפען...

נור דאָרט, אין די „רייזע בילדער“, איז ער געווען דער אנקלאַנער
און דאָ אין די „פּאָלקסטימליכע“ איז ער געווען דער פּערטהיידגיגער.

און אמת'ע סאטירע — איז א פּעראייניגונג פון אנקלאַנע און פּער-
טהיידגינג צוזאמען.

דער סך הכל: אין ביידע האָט ער געליעבט און געבלוטעט. אי די
אנקלאַנע אי די פּערטהיידגינג זיינען ארויס פון איין קוואַל, פון דעם קוואַל
פון אמת'ע ליבע צום פּערקנעכטען פּאָלק.

פּרץ האָט געבונדען דעם עבר מיט דער צוקונפט און לייעב געהאט די
געגענווארט.

ער האָט די אלטע הורות געשלעפט אין „איראָפּא“ און די יונגע
צוריק אין „אזיען“.

פּרץ האָט אימער עפעס געזוכט: ביי איהם האָט שטענדיג עמיצער
געקלאַפט אין טהיר נור ער האָט ניט געוואוסט ווער: „דאָס לעבען“ אָדער
„דער אורח חיים“?

פּרץ איז געווען דער אמת'ער סאטיריקער.

און סאטירע איז דאָס גרעסטע פון דעם מענשען'ס שאפען און
פּערשטעהען מענשען.

גענלויבט — ער האָט בלויז געמונטערט און געטריבען צו שאַפֿען נייע
ווערטער.

פּרץ האָט פּערמאָנט א צו אָפּען אויג, ער האָט געזעהן: „א גרוי-
סען ברייטען הימעל ממש אין סוף“, ער האָט געזעהן: פּלעמלאַך און די
וועלט פון כּוּלָּה אטלעס“.

ער האָט געזעהן: „די התלחבות, און די ליבשאפט און די נשמה פון
דער וועלט וואָס זינט“.

אַבער אין דער זעלבער צייט האָט ער אויך געזעהן: „דעם פשוט'ען
הימעל, די פשוט'ע חסידים, די צוריסענע קאפּאַטעס, די אויסגעלאָשענע
פּלעמלאַך און די צוריסענע שטיקלאַך ניגונים“.

פּרץ, האָט געוואוסט דעם סוד פון אלע ציענעל, ער האָט געוואוסט:
„אז מיט די אייגענע ציגעל, קען מען שטעלען א שוהל און א קלויסטער.
א פּאַלאַץ און א תּפּיסה און גאָר א הקדש“...

פּרץ, האָט געוואוסט אז די וועלט קען מען ניט איבערמאכען —
אנדערע ווייסען עס ניט און מיינען, אז זיי קענען — — — און מאכען
זיך לעבערליך.

פּרץ, האָט עס געוואוסט... און ביי זיין גרעסטען צאָרן אויף דעם
סדר העולם האָט ער געקענט זיך שטעלען מן הצד און א שמיכעל טהאָן
— און דערפון זיין חן.

פּרץ'ס סאטירע, איז געהנטער צום הומאר — ווייל זי ב ע -
זערט זיך ניט בע ז, אויב מען קען אזוי זיך אויסדריקען.

פּרץ האָט ניט אויסגעלאַכט זיינע העלדען. ער האָט זיך ניט גע-
האַלטען פּיעל קליגער פון זיי, ער איז אָפט געשטאַנען הינטער זיי מעשה-
חבר, און זיי ארײַנגעשושקעט אין אויער — און גאָר אפט איז ער אליין
דער העלד געווען.

פּרץ האָט ביטער אויסגעלאַכט אלע אידישע אמונות, אָפּגעשפּאַסט
פון די סגופים, תּענתים, דעם נס פון קפיצת-הדרך און דעם גלויבען אין
פּאַפּירענעם ברוי — אבער אין דער טיעף פון זיין נשמה האָט ער עס
געליבט און געצערטעלט...

פּרץ האָט געהאַלפּען מיט זיינע אייגענע הענט צו צושטערען אַלעס
וואָס שטערט צום לעבען און אטהעמען אין דער אידישער וועלט און האָט
זיך אליין געשטעלט היטען די חורבות.

ארום די חורבות האָט ער געוואָלט בויען דעם פּאַלאַץ פון בעפּריי-
טען מענשען און בעפּרייטען איד.

אויף די חורבות האָט ער אָנגעוויזען אונזערע קינדער, זייער שענ-
קייט האָט ער פּערצעהנפּאַכט מיט זיינע „פּאַלקסטימליכע געשיכטען.“
פּרץ האָט געפּראָטעסטירט געגען דעם בארג מיט שמייער אונטער

דער אמת'ער סאטיריקער זעהט דעם מענשען פון אלע זייטען און דערפון זיין גרויסע אונצופרידענהייט מיט איהם. און דאָס איז געשעהען מיט פּרץ.

פּרץ, דער גרויסער סאטיריקער, האָט געוואָלט אלץ ארומנעהמען, אלץ ארומכאַפּען, און פון דערפון זיין נערוועזימעט, זיין אָפּגעהאַטקייט, זיין אפּאָריום־שפּראַך.

פּרץ איז געווען ניט קיין געוועהנליכער סאטיריקער — ער איז געווען דערצו א גרויסער דיכטער.

ער האָט פּערשטאַנען ווי צו מוחל זיין. ער האָט געוואוסט דעם סוד פון פּערגעבען. — און פּערגעבען, איז פּאָעזיע.

אנדערע קענען ניט פּערגעבען און זיי זיינען בלויז סאטיריקער — ביי פּרץ'ן איז דער פּערגעבען מיט דער סאטירע געגאַנגען האנט אין האנט — האַרמאָניש.

יעדער אמת'ער סאטיריקער — איז א גרויסער פּאָעט. ווארום ווען ער איז דאָס ניט, ווערט ער א פשוט'ער מוסר זאָגער, וועלכען, מען וויל ניט הערען. אדער גאָר א פּאסקווייליסט וועלכען אלע האסען...

יעדער אמת'ער סאטיריקער, איז א טאַמע מיט גרויסע ברעמען און מיט א קינדיש האַרץ.

ער קען זיך בייזערען אויף זיין קינד און גלייכצייטיג איהם קושען אין קאָפּ.

פּאַר'ן אמת'ען סאטיריקער איז דאָס גאַנצע פּאָלק ווי איין גרויסעם קינד.

פּרץ'ס סאטירע, ווי יעדע אמת'ע סאטירע, איז ניט קיין ריכטונגס־סאטירע, איז ניט קיין סאטירע לויט א געוויסען נוסח — איז ניט קיין מוסר־סאטירע.

פּרץ'ס סאטירע איז פריי ווי דער ווינד. זי איז א ווירבעל־ווינד. א טאַנצענדיג משוגעת, א שפּיעל אויף אלע סטרונעס, א קרעכצען און א לאכען צוזאַמען.

איהר קענט ביי פּרץ'ן קיינמאָל קלאָהר ניט וויסען צו איז דאָס „א התונה אדער א לוייה?"

נור קליינע מענשען געהען אין איין וועג, זעהען קלאָהר פאר זיך דעם ציעל — און האָבען א כעשטימטע ריכטונג.

פּרץ האָט פּערשטאַנען דעם סוד פון יעדען „נגון“, ער האָט זיך פּער־טיעפט אין זיין יעדען „גלגול“ און דארום האָט ער אלעס אזוי לייעב גע־האַט און דארום איז זיין נגון אזוי צויבערפּול.

פּרץ, דער סאטיריקער־פּאָעט, — האָט ניט געפּאָדערט קיין פּאָזיט־וועס אין אידישען לעבען. ווייל ער האָט אין קיין פּאָזיטיווע זאכען ניט

י. ל. פּרץ דער סאַטיריקער

אַהן קיינע הקדמות.

פּרץ דעם ליריקער, פּרץ דעם דראַמאַטורג, פּרץ דעם ערצעהלער, פּרץ דעם העברעער און אפילו פּרץ דעם בונדיסט—לָאָז איך פאר אנדערע.

מיר איז ליעב פּרץ דער סאַטיריקער.

פיעלע, וועלען מיט מיר ניט איינשטימען, נור איך גלויב אז פּרץ איז פריהער פון אלץ, און מעהרער פון אלץ, געווען דער סאַטיריקער — דער סאַטיריקער פון גאָטעס־גנאדען.

מיט דעם וואָרט סאַטיריקער, בעצייכען איך א מענשען מיט א הארץ וואָס קען פערוואונדען און בלוטען אליין ; א מענשען וואָס האָט שטארק ל י ע ב — און פון גרויס געפיהל ווערט ער ב ע ז — און ער שטראַפט, בעזערט זיך, לאַכט און שרייט.

אַנשטאַט דעם וואָרט סאַטיריקער פערשטעה איך — א מענשען וואָס איז שטארק ניט צופרידען מיט אלעס און האָט דאָך געפיהל פאר אלעס. אונטער דעם וואָרט סאַטיריקער פערשטעה איך — א מענשען וואָס האָט פריהער פון אלץ ליעב די קורצקייט, דעם וואָרט וואָס קומט ווי א בליץ און ווערט געבוירען ווי א דונער, דעם וואָרט וואָס טאָר ניט לאַנג וויילען, וואָס מען דאַרף פערשטעהן אויפ'ן וואונק. און דאָס איז געווען פּרץ.

א סאַטיריקער מוז, לויט מיין מיינונג, פריהער פון אלץ זיין א ליריקער, א סוביעקטיווער זינגער, אזוי ווי א גוטער פעליטאָן — מוז פריהער פון אלץ זיין א גוטעס לירישעס געדיכט... און פּרץ איז דאָס געווען.

פּרץ'ס סאַטירע איז ניט קיין צייט - סאַטירע, קיין טאָג סאַטירע — נור זי איז א שפּרייט פון אייביגקייט צו אייביגקייט.

און אמת'ע סאַטירע איז א קינד פון דער אייביגקייט.

פּרץ'ס פעליטאָנען, קען מען ניט א ו י ס ל ע ז ע ן , זיי לאָזען הינטער זיך ע פ ע ס איבער און האַכען פאר זיך נאָך ע פ ע ס.

פּרץ'ס א פעליטאָן — איז א ליעד, א נשמדהוויספער, א צאפעל, א ציטער, א וואָרף פון אייביגע וועלטען צו אייביגע וועלטען...

אייניגע שרייבער זעהען דעם מענשען פון דער ה ו י ך ; אייניגע פון דער ט י ע ך ; אייניגע פון דער זייט.

„ווענוס און שולמית“, „נס חנוכה“, „פיער דורות, פיער צואות“, אלע מיט דעם אָפּען-נאַציאָנאַליסטישען אָנזאָג — נאַטירליך אויך אלעס אַנ-דערע. און ווי די יוגענד אליין האָט גלעד נט ממש פּרץ, גע-פּלפּולט זיך איבער איהם, פּערנליכען איהם צו דעם, צו יענעם, גע-צויגען פּאַראַלעלען, געשריבען אָבּהאַנדלונגען, דאָס געדענק איך נאָך גאַנץ גוט אלס איינער פון די פיהרער פון דעם לעמבערגער גימנאזיסטען „סולקאָ“, וועלכער איז געשטאַנען דירעקט אונטער דער השפּעה און וועג-אָנצייגונג פון דער ציוניסטישער אוניווערזיטעטס-יוגענד, וועלכע האָט כמעט אין גאַנצען אליין אָנגעפיהרט די ציוניסטישע, אידיש-נאַציאָנאַל-ליזירענדע אַרבייט אין לעמבערג — און דאָדורף אין גאַנץ גאַליציען. די רעזולטאַטען פון זייער ווירקונג האָט מען געזעהן ביי די וואהלען צום פּאַרלאַמענט פון 1907, ווען פיער ציוניסטען זיינען אַריין אין ווענער פּאַרלאַמענט פון גאַליציען, אין דעם גוואַלטיגען צענוזם פאַר אידיש אלס אַ מוטער-שפּראַך טראַץ אלע שטערונגען מצד די פּאַליאַקען און דער רעגירונג. פּרץ איז געווען איינער פון די וויכטיגסטע מיטלען, דורך וועלכע אַט די הייליגע נאַציאָנאַלע אַרבייט איז אָנגעפיהרט געוואָר-רען, און מיט וואָס פאַר אַ התפּעלות מען האָט דאָס איהם בעגריסט, ווען ער איז געווען אין גאַליציען, פּאַהרענדיג קיין טשערנאָוויץ צום אי-דישיסטען קאָנגרעס, כאָטש דער צוועק פון דעם קאָנגרעס איז ניט אין גאַנצען סימפּאַטיש געווען דעם גאַליציאַנער אידענטום, וואָס וויל ניט וויסען פון אַ מחיצה צווישען די ביידע שפּראַכען, וואָס וויל ביידע גלייך ענטוויקלען און בענוצען — ווען זיי וועלען אויסקעמפּען ווי זיי האָבען געהאַפּט — ביז צו דעם איצטיגען קריגע — נאַציאָנאַלע אויטאָנאָמיע אין גאַליציען!

און טראַץ דער שרעקליכער לאַגע פון מיין ואונגליקליכער אלטער היים, קען איך מיר פּאַרשטעלען דעם געוואַלדיגען בראַך, וואָס דער טויט פון פּרץ'ן, איינעם פון די גרעסטע קאַריפען פון אונזערע ליטעראַטורען, האָט אַרויסגערופען אין האַרצען פון אלע טיילען פון גאַליציאַנער נאַציאָנאַל-לען אידענטום — בפרט די אַרבייטער מאַסען, וועלכע האָבען זיך אויך נאַציאָנאַל דערוועקט דאָס רוב צוליב דער ווירקונג פון דער שטודירענדער יוגענד — און אַם מייסטען ביי דער ערלער, שעהנער, איבערגעבענער גאַליציאַנער יוגענד, וועלכע קעמפּט איצט אין די טראַנשעען אין די בערג און פּערגיסט זייער בלוט צו רעטען די עהרע פון זייערע מאַמעס און שוועסטער; דער יוגענד, פון וועלכע יעקב גאָרדין, דער ניט-נאַציאָנאַליסט, האָט געדערט דאָ מיט אזוי פיעל אַכטונג און בענייסטערונג.

דאן איז דער גאליציאנער איד וועניגער עקשן, וועניגער בעשטעהענדיג אויף דאָס זיינע, ד. ה. וועניגער אינדיווידואליסט און האָט מעהר פּאָליטישע בנרות, רייפקייט צו פערשטעהן, אז מען קען מקריב זיין קליינע אָבווייכונגען פון דעם הויפטגעדאַנק צוליב דער טובה גופא פון דעם הויפטגעדאַנק — דאָרום איז אַיעדער אויסברוך פון נאַציאָנאַליזם אין גאליציען אַ ציוניסטישער; קיין שפיעלען זיך אין פונאַנדער־שפאַלטונג, אין פּאַרטייעלעך! צוריקקעהרען צום אידענטום האָט גע־הייסען, צום גאַנצען, פּולען, קאָנסעקווענט הורכגעטראכטען נאַציאָנאַלען געדאַנק. דאָרום זאָל מען זיך ניט וואונדערן, ווען אידן וועל דאָ מגלה זיין אַסוד, אז פּר'ץ האָט געדיענט אונבעוואוסט אַלס אַניטאַציע פאַר דעם ציוניזם, ד. ה. דעם נאַציאָנאַליזם — אַיִן גאַליציען, דען דאָרט זיינען ביידע אידענטיש. אין רוסלאַנד וואָלט דאָס ניט מעגליך געווען, דאָ איז די אַקטיווע מתנגדות, ד. ה. אידישקייט וואָס לאָזט זיך דאָך פּעראייניגען מיט פּראָגרעס, ניט אויסגעשטאָרבען ווי כמעט אין גאַנצען אין גאליציען. אין גאליציען איז קיין אַנדער ברירה ניט געווען. אַ פּראָגרעסיווער און אַ איד — דאָס האָט געהייסען אַ ציוניסט. דער ציוניזם איז געווען די בריק וואָס האָט געפיהרט צו דער גרויסער וועלט פון איין זייט און צום אידישען פּאָלק פון דער אַנדערער זייט. אז די ציוניסטישע יוגענד איז דאָרום געגאַנגען צום פּאָלק, וועקען דאָס פּאָלק צום בעוואוסטזיין פון אייגענעם ווערט, צום אייגענעם שטאַלץ, האָט די יוגענד דאָס רוב מיט פּר'ס שריפטען ביי דער האַנד אויפגעוויזען וואָס פאַר אַ גרויסע שריי־בער מיר האָבען, מיט וועלכע מיר דארפֿען זיך ניט שעהמען לגבי די גוים. פון פּר'ץ, געדענק אידן, האָט אונזער אקאדעמישע יוגענד שטענדיג פּאָרגעלייענט ביי די זעהר אָפטע פרייע ליטעראַרישע פּערוואַמלונגען אין „ציון“ לאָקאַל אין רינג פּלאַץ, אין לעמבערג, ביי די „דורשי שלום ציון“ אין דער פלייששאקער גאַס, אין די טוינבי האַלען, דער פּאָלקס־אוניווער־זיטעט, וואָס די ציוניסטישע יוגענד האָט מיט אזוי פיעל ערפּאָלג געגרינדעט און דורכגעפיהרט אין לעמבערג, וואו אידן האָבן מיטגעלעבט מיט זיי די הייליגע נאַציאָנאַלע בעגייסטערונג און די פרייד פון מקריב זיין זיך פאַר'ן גוטען פון אונזער פּאָלק און איבעראַל אין דער פּראָוויניץ, וואו די לעמבערגער טאָניב־האַל איז נאָכגעמאַכט געוואָרען. און איבעראַל אַלץ פּר'ץ און פּר'ץ. קיין וואונדער וואָס פּר'ץ איז פּאָפּולאַריירט געוואָרען, וואָס דער ברייטער עולם האָט אָנגעהויבען איהם שטאַרק צו ליינען, אין די טאָניב־האַלען האָט מען איהם פּאָרגעלייענט צו בילדען דעם ליטעראַ־רישען געשמאַק פון פּאָלק און, אגב, האָט מען געוועקט דאָס נאַציאָנאַלע בעוואוסטזיין. אַם מייסטען האָט מען געלייענט: „וועגען געשיכטע“,

איש — א נאנץ היבשער פראָצענט פאר אַ לפי ערך קליינעם אידישען
 קבוץ! ניין, דאָס איז אויס אנדערע טעמים אויף וועלכע מיר מעגען
 אפשר דאָ אַנווייזן, ווייל זיי וועלען העלפען פערשטעהן די פאָפּולאַריטעט
 פון פּרײַז אין גאַליציען.

אין גאַליציען האָט געהערשט פון איין זייט די פערשטיינערונג, די
 אונפראָדוקטיווע פערנליווערונג פון חסידים, פון דער אנדערער זייט
 האָט „געגעניצט“ דער אַסימילאַטישער אָבגרונד פון נאַציאָנאַלען טויט,
 אין וועלכען די יוגענד, גארענדיג נאָך איראָפּעאישען ליכט, האָט זיך
 אונבעוואוסט אַריינגעוואָרפען. די יוגענד האָט אָבער אינערליך געפיהלט,
 אז פאר דעם טאָפּ פון לינען פון ערציהונג פערקויפען זיי זייער בכורה,
 זייער נשמה, רייסען זיי פונאנדער די צארטע פעדים וואָס האָבען זיי
 צונויפגעבונדען מיט זייער אייגען פאָלק, אז דאָס הייליגסטע אין זיי,
 זייער אינעווייניגסטער מהות, וועלכעס אָט די אַסימילאַטישע בילדונג,
 וואָס רויבט זיי פון זייער פאָלק, האָט געדאַרפט אויסבייטען, אז דאָס
 מהות ווערט גאָר אויסגעפרעסט, „ריינגעווישט“, ווי די רייטישען וואָלטען
 געזאָגט, פון דעם אמת אייגענסטען, דעם איד, וואָס עס האָט אין זיך.
 דאָ איז געקומען די ציוניסטישע בעוועגונג, מיט אלעדעם וואָס זי שטעלט
 פאַר מיט זיך, דעם צוריקקעהרען צום אייגענעם פאָלק, דעם נעהענטער
 בעקענען זיך מיט איהם, מיט זיינע ליטעראַטורען, דעם לערנען פער-
 שטעהן עס און לערנען ליבען עס און דאן געהן צו איהם, וועקען אין איהם
 די ווירדע, דאָס אַקטיווע נאַציאָנאַלע בעוואוסטזיין, און דאן האָט די יוד-
 גענד — מיט דעם חסידיש־התפעלות־דיגען בלוט אין די אָדערן, מיט
 דעם אמת־ען אידעאליזם און זעלבסטלאַזיגקייט — די שעחנע מעלות וואָס
 דער חסידים האָט מגדל געווען — אַריינגעוואָרפען זיך אין דער ציוניס-
 טישער אַרבייט, האָט משלים געווען ביי זיך אַליין די אידישע ערציהונג
 וואָס די שולע האָט זיי פון איהר פּעריאָנט און וואָס די היים האָט זיי ניט
 געקענט געבען, די מאָדערנע ערציהונג אין העברעאיש — און אין אַ פיעל
 גרעסערער מדרגה, ווייל ניט פערבונדען מיט אזוי פיעל אָנשטרענגונג
 ווי אויסלערנען זיך אַ נייע שפראַך — אין א י ד י ש און דער א י -
 ד י ש ע ר ליטעראַטור. און דאָ האָבען זיי דערזעהן פאַר זיך פּלוצים
 אזא ריעז ווי פּרײַז. די אידיש־געוואָרענע יוגענד, דורך דעם ציוניזם
 אידיש געוואָרענע, האָט פּראָפּאָגאַנדירט פּרײַז. וואָלט מען זיי געווען
 געזאָגט, אז מען קען זיין א נאַציאָנאַלער איד און דאָך ניט קיין ציוניסט,
 אז פּרײַז איז קיין ציוניסט געווען, וואָלטען זיי עס ניט געגלויבט. ביי
 זיי האָט אויסגעזעהען, וואָס איז אויך דעמאָלט וועיניגסטענס כמעט אין
 נאַצען אמת געווען — אז איעדער שטויס פאַראויס צו לעבען אין דעם
 אידישען לעבען מוז קומען פון דעם בעפּרוכטענרען ציוניסטישען געדאַנק.

אידענטום. דארום האָט ניט פערפעהלט קיין רוסישע פובליקאציען, קיין רוסיש-אידישע צייטונג און בוך צו געפינען גלייך איהר "אָבנאנג" אין גאליציען. קיין וואונדער וואָס פרץ'ס „יוס-טוב בלעטלאַך" זיינען היבש בעקאנט געווען אין גאליציען אזוי באלד ווי זיי זיינען ערשינען, נאטיר-ליך אין דער ערך אַ קלענערער מאָס, ווייל די אידיש-לעזער זיינען געווען ווייניג. די אידישע אינטעליגענטען האָבען געלייענט העברעאיש; די מאסען האָבען ערשט געדארפט ערצויגען ווערען צו אַ ליטערארישען לייע-נען. דארום איז קיין וואונדער אז פרץ איז מעהר בעקאנט געווען אין די ערשטע צייטען אפשר אַלס העברעאישער שריפטשמעלער ווי אַלס אידישער.

די אמת'ע בעקאנטשאפט מיט איהם אַלס אידישער שריפטשמעלער דאטירט ערשט מיט זיין יובילעאום און דער יובילעאום-אויסגאבע פון זיינע שריפטען אין 1899. דאן איז די סטודענטישע יוגענד — און זי איז געווען די איינציגע אקטיווע, אַגרעסיווע טרעגערין פון דעם נאציאָנאַלען אירעאַל — אויפמערקזאַם געוואָרען אויף איהם. גראָד ווי מיט ראָזענפעלד'ן מיט אַ יאָהר אָדער צוויי צוריק, וועמעס ביכעל האָט אויפֿ-געוועקט אזאַ טומעל אין דער נאציאָנאַל־דענקענדער יוגענד, אזוי האָט דאָס ערשיינען פון פרץ'ס יובילעאום אויסגאבע אַרויסגערופען אַ שטורם פון בענייסטערונג צווישען די רייהען פון דער זעלבער סטודענטישער יו-גענד. ווען מיר ריידען פון דער נאציאָנאַליסטישער יוגענד מוזען מיר, אגב, בעמערקען, אז דאָמיט מיינען מיר נור די צ י ו נ י ס ט י ש ע יוגענד, דען גאליציען איז, ווי די אנגלאַס־אקסאָנישע לענדער, דאָס אידישע צ ו ו י י - פ א ר ט י י ע ן לאַנד פאַר־עקסעלענץ. אָבגעזעהען פון די חסידים, וועלכע זיינען אַ וועלט פאַר זיך, טיילט זיך דאָס גאליציאָנער ניט־חסידישע אידענטום פונאַנדער אין צוויי מחנות: צ י ו נ י ס ט ע ן א ו ן א נ ט י - צ י ו נ י ס ט ע ן. דאָס איז ניט דערפאַר מחמת ווי מאַנכע דענקען גאַנץ טעות'דיג און פאַלש, אז די גאליציאָנער אידישע נשמה איז פיעל פשוט'ער, איז וועניגער קאָמפליצירט ווי די רוסיש-אידישע. דאָס איז אַ געוואַלטיגער אומרעכט אַנטקעגען דעם גאליציאָנער אידענטום. מען מעג איהם אפשר פאַרוואַרפען דאָס זיין אויסערע בעריהרונג מיט די רעאַליטעטען פון דער וועלט איז נישט בעדייטענד, אָבער לירישע פערחלומ'טקייט ווי דער גאליציאָנער איד האָט זי — פאַָרט זיך, אדרבא, גאַנץ נאַטירליך צונויף מיט גריבלען און אַרײַנג-טראַכטען זיך אין דעם לעבען — אַ בעווייז איז, וואָס גאליציען איז אין אמת'ן דאָס אידישע דענקער־לאַנד „פאַר עקסעלאַנס": דער גרויסער קראַכמאַל, ש. י. ראַפּפּאָרט, רובין, שאָר, תיות, בערנפעלד, ניימאַרק, טהאַן, שיללער, מאלטער, נאָסיג, ליפשיטץ — כמעט אַלע אין העברע-

ווי אלזייטיג פריץ איז! אלץ זעהט ער, אלץ ווייסט ער, אלץ קען ער, אלץ בעשרייבט ער, און אזוי וואונדערליך אמת און געטריי!
ווי אזוי איז דאָס פריץ בעקענט געוואָרען אין גאַלציען, און וואָס איז זיין ווירקונג געווען?

אין דעם פרט מוזען מיר מודה זיין, אז אין גאַנצען גענומען האָט גאַלציען שפעט געשלאָסען בעקאַנטשאַפט מיט פריץ. אין דער צווייטער העלפט פון די ניינציגער יאָהרען — לויט איך ווייס פערזענליך — האָט מען אָנגעהויבען געשמאַקער צו לעזען איהם און אויפמערקזאַמער צי ווערען אויף איהם. די פּויליש-אידישע צייטונגען האָבען געדרוקט איר בערזעצונגען פון זיינע ערצעהלונגען, אזוי אויף דאָס אָרגאַן פון דער אידישער סטודענטישער יוגענד — און ווען איך זאָג אידישער, מײן איך די אידיש-פיהלענדע, ציוניסטישע יוגענד — „פּשישלאָשטש“ (צוקונפט) אין וועלכען די שעהנסטע פּערטרעטער פון גאַלציאַנער יודענטום האָבען אַנטייל גענומען — די היינטיגע אָנפיהרער פון נאַציאָנאַליסטישען, ד. ה. פון כמעט רעם גאַנצען גאַלציאַנער אידענטום. אָפטער האָט זיך פריץ בעווזען „געיאַוועט“ — ווי ער וואָלט געזאָגט — אביסעל שפעטער נאָך זיין יובילעאום, אין שטאַנד'ס „ראַטשיניק זשידאָווסקי“ — און אין „ווסכוד“, דעם נאָכפאלגער פון „פּשישלאָשטש“. אויף אידיש איז פריץ געווען אַן אָפטער נאַסט אין באַדער'ס אַלמאַנאַך, דעם ליטעראַרישען „איר-דישען קאַלענדער“, וואָס איז געווען כמעט די איינציגע וויכטיגע ליטע-ראַרישע אידישע אויסגאַבע אין גאַלציען. דען גאַלציען, גראַד ווי עס איז אין עקאָנאָמישען זין אַן אָבזאַץ-געביעט פון וועסט-עסטרייך, אזוי איז עס אין קולטורעלען זין אַן אָבזאַץ-געביעט פון רוסלאַנד. צו אַרים און צו שוואַך איז עס געווען אויסצוהאַלטען אַן אייגענע שטאַרקע פּרעסע און אַן אייגענעם גוטען בוך-פּערלאַג. פּישער'ס פּערלאַג אין קראַקע, וואו דער „איר“ איז ערשיענען, איז אייגענטליך געווען אַ גאַלציאַנער פּירמע פאַר אַ רוסישער געזעלשאַפט. דאָס גאַלצישע איר-דענטום האָט זיך קולטורעל אידענטיפיצירט מיט זיין גרעסערען, רייכערען ברודער, דעם רוסישען אידענטום, און זיינע פּעהיגע קינדער, אזוי ווייט ווי זיי זיינען ניט פּערלאָרען געגאַנגען אין דער פּוילישער און דייטשער ליטעראַטור און האָבען געווירקט אין די אידישע ליטעראַטורען, ד. ה. ווייט מעהר אין העברעאיש ווי אין אידיש, האָבען זיך בעטייליגט אין די אָרגאַנען וואָס זיינען אַרויסגעגעבען אין די גרעסערע אידישע קבוצים — אין רוסלאַנד. די בערגפּעלדס, רובינס, ניימאַרקס, עהרענפּרייעס, טהאַנס א. א. ז. זיינען געווען צווישען די חשוב'דיגסטע מיטאַרבייטער אין רוסיש-אידישע אָרגאַנען. מיט אַנדערע ווערטער: אין ליטעראַרישען און קולטורעלען זין איז גאַלציען ניט מעהר ווי אַ פּראָווינץ פון רוסישען

ווי וועלכען אַנדערן אירישען שרייבער, אויסער אפשר שלום עליכם'ן. פיעל מעהר קען מען איהם, דאָס איז זיכער, פון מענדעלע'ן. מענדעלע'ס וועלט האָט, אמת, פיעלע פאַראַלעלען אין דעם פערשיעדענאַרטיגען גאָ-ליציאַנער לעבען, וואָס ענטהאַלט אין זיך סיי דאָס היפּערמאָדערנע סיי דאָס סאַמע אָפּגעשטאַנענע אין פּראָגרעסיווען זין, פונדעסטוועגען זיינען זיינע געשטאַלטען, אַחוץ אפשר זיין „פישקע דער קרומער“, פּרעמד, אָדער, לפחות, ניט צורבעקאַנט דער גאָליציאַנער אירישער גאָס. עפעס וועהט פון זיי אַ מיין אויסטערלישער דופט פון דער פאַרראַציאָנאַליסטי-שער ליטוויש-אירישער וועלט, פון וועלכען די היינטיגע לעבענס-בעדינג-נונגען אין גאָליציען, אפילו די פון אַלטמאָדישען שטייגער, האָבען זיך ווייט אַוועקגעקעהרט. און דאָן — זיין לשון! דאָס האַרטע ליטוויש-אירישע, דורכגעווייקט אין ביעלָָָָָרוסישען אָדער אפילו טיעפ־רוסישען אירידיאָם, פון וועלכע זיין איריש האָט זיך געקערפטונג מיט אַ שלל פון ווערטער פון פּראַקטישען לעבען! עס געפינען זיך נאַטירליך שטענדיג און איבער-אַל אין גאָליציען מענשען וואָס קענען מענדעלע'ס „זאַכען“ אין איריש; „דאָס ווינשפינגעריל“, „מסעות בנימין השלישי“, געוויס אויך „פישקע'ן“. וועניגער קען מען אָבער „די קליאַטשע“ — דער נאָמען קלינגט שוין פּרעמד. מעהר קען מען מענדעלע'ן — וויל איד מיר ערלויבען צו קאָנ-סטאַטירען מיין מיינונג — אין זיינע איבערזעצונגען פון זיינע ווערק אויף העברעאיש — דאָ דאַרף מען כאַטש ניט גריבלען זיך אין דעם מיין פון די ווערטער, די שפּראַך איז גלאַט און שעהן — און ווי שעהן!

שלום עליכם'ן קען מען אין גאָליציען פיעל בעסער, און וואו מען קען איהם, איז ער אפשר פאָפּולערער פון פּר'ן. שלום עליכם האָט מיט זיין גרויסען זשעניע אָבגעקאָפּירט דעם דורכשניטליכען אירישען מענש פון דער אירישער גאָס, „טעלעק'איע“, „אויג באויג“, ווי מיר וואָלטען געזאָגט; די עקסטרעמען פון דער אירישער גאָס האָבען זיך איהם ניט שטאַרק איינגעגעבען. אין זיינע טיפּען געפינט זיך דער גאָליציאַ-נער דורכשניטס-איד ווידער, מיט זיינע תנועות און העוויות און דער עיקר זיין נשמה און זיין לשון; שלום עליכם'ס געשפרעכען זיינען, דאָכט זיך, אַ געטרייע קאָפּיע פון דעם לשון פון לעמבערגער פישמאַרק.

פּר'ן אָבער איז אַן אייגענער, ווערט בעטראַכט אַלס אַזעלכער. אין זיין „משיח'ס צייטען“ בעשרייבט ער אַ גאָליציאַנער שטערטעל מיט די וואַכען ביי די טויערען פון דער שטאָרט, מיט דעם טייכעל וואָס פליסט פאָרביי די מויערן. און דאָן — ווי פאַרבענרייך איז פּר'ן, ווי ערנסט מיט דעם דיאָקטישען אונטערשלאַג — און וואָס האָט דער איד דען לעבער ווי עפעס פון וואַנען ער קען אַרויסנעהמען אַ מאָראַל! — אין

אסימילאציע פון דער אידישער יוגענד, פאר וועמען אלע טויערען פון בילדונג — בילדונג פון א פרעמדען קוואל, דורך דער פערמיטלונג פון א פרעמדער שפראך — זיינען ווייט געעפענט געווארען, האָט די פּע ר פּרעמדע בילדונג פון די בעסטע זיהן פון פּאָלק צוריקגעטריבען דאָס פּאָלק, וואָס האָט בחוש געפיהלט דעם שרעקליכען נאַציאָנאַלען חורבן וואָס האָט די פרעמדע בילדונג האָט מיט זיך געבראַכט. דאָס אלעס, זאָגען מיר, האָט דאָס פּאָלק צוריקגעטריבען אין די אָרעמס פון חסידיוּם, פון דעם א י נ ט ע ל ע ק ט ו ע ל ע ן שטילשטאַנד, וואָס האָט דער חסידיוּם האָט מיט זיך געבראַכט אלס צוגאַב צו די שעהנע ראַמאַנטישע צושפּיע-לונג פון די חושים און פון דער פאַנטאַזיע.

דאָס ערקלעהרט אין א געוויסען זין, אויב ניט אין גאַנצען, פאַרוואָס דער חסידיוּם האָט אזוי געוואָלט אַרומגעקלאַמערט גאַליציען און גע-מאַכט פון איהר דאָס מערקווירדיגסטע לאַנד פון די גרעסטע עקסטרעמען, דאָס נאָהנטסטע לאַנד צו דער אייראָפּעאישער קולטור, ווי עס איז אָפּ געשפּיגעלט אין זיין העכסט-קולטורעלער, אַקאַדעמישער יוגענד — אײַך וואָלט כמעט געזאָגט אַקאַדעמישען פּראָלעטאַריאַט — און פון דער אַנדערער זייט די פּערנאַליווערטע חסידישע מאַסען מיט זייערע אַמונות, תּפּלות, דעם צדיק'יוּם, אַ משונה'דיג שטיק „האַלב־אַזיען“ — ווי אַ פּע-היגער זוהן פון גאַליציאַנער אידענטום, דער דייטשער שריפטשטעלער פּראָפּאַגאַנדאַ, האָט עס גערופּען — וואָס האָט דורך אַ טעות פּערבאַלאַנ-זשעט אין דער מאָדערנער וועלט פון היינטיגען פּערקעהר און היינטיגע ערפינדונגען.

דער חסידיוּם איז אזוי רעאַל אין אידישען גאַליציען, איז פון אזוי פּיעל מאַמענט און בעדייטונג פאַר'ן לאַנד, אז ווען אַן אַמת'ער קינסטלער ווי פּרץ האָט טיעפּ אַ קוק אַריין געגעבען אין דער נשמה פון חסידיוּם, האָט איהם אפּשר קיין אַנדערער טייל פון אידענטום מיט אזוי פּיעל טיעפּער פּעראַינטערעסירטקייט נאָכגעקוקט, נאָך אלע בעוועגונגען פון זיין פינעל, נאָך זיין אויפּלעגען פון פאַרב און פאַרבעלעך, נאָך זיין פּערטיי-לען פון ליכט און שאַטען אויף זיין ליינוואַנד, ווי דאָס גאַליציאַנער אי-דענטום. און מעהר אפּשר ווי וועלכער אַנדערער טייל פון אידענטום האָט דאָס גאַליציאַנער געקענט ווידערפּיהלען — און דאָס איז דאָך דער עיקר ביי קינסטליכער אַפּשאַצונג! — וואָס דער גרויסער מייסטער האָט געשאַפּען. קיין צווייפּעל דאַרום אויס וועלכע טעמים דער פּערשטאַרבּענער ריעז פון אונזערע ביידע ליטעראַטורען — העברעאיש און אידיש — האָט געוואונען אזוי פּיעל פּאָפּולאַריטעט ביים גאַליציאַנער אידיש־לעזענדען קרייז.

מיר האָבען פּריהער געזאָגט, אז איהם קען מען אין גאַליציען מעהר

לייכטזיניגע, פויליש-פּלאַפּלענדע און פּשיכישעווסקיי-לעזענדע, ראַמאַנטי-
רענדע אירישע מיידעל פון מיטלערען שטאַנד, דער אַרימאַן, דער בטלן,
דער משכיל און, אהרן-אהרן חביב, דער התפעלות-דיגער חסיד — אַלע,
אַלע האַבען זיך ווידער-דערקענט אין זיינע טיפּען. ספּעציעל דער לעצ-
טער, דער חסיד. דען גאליציען, אין אַ גרעסערען פּראָד ווי רוסיש-פוילען,
האָט אויפצוווייען איהר אַנטייל אין יענער מיסטיש-דרוכגעווייקטער,
ראַמאַנטיש-פּערשוואַומענער בעוועגונג, וואָס האָט געלאָזט אזא טיפּען
רושם אין די מחות און הערצער פון אונזער פּאָלק.

גאליציען איז, קען מען זאָגען, דאָס לאַנד פון שלטון חלב, די גע-
מיטס-זוועלט איז דאָ אַ קאָמפּליצירטערע ווי אין דעם האַרטען, קאַלטען,
טרוקענעם ליטווישען לאַנד, וואו דער מענש בעגעגענט זיך פנים אל פנים
מיט דעם נאַקעטען רעאַליזם פון לעבען. דער פוילישער, און אפשר נאָך
מעהר דער גאליציאנער באַדען מיט זיין רייכער, הערליכער נאַטור, די
דיקע וועלדער, די אָפּענע פעלדער, די אונענדליכע אַבשטופונגען פון דער
פלאַך פון באַדען ביז צו די גרויסע בערג וואָס ציהען זיך אין דער גאַנ-
צער דרום-לענג פון גאליציען, האַבען געווירקט אויף דעם צושפיעלען
זיך פון דעם ראַמאַנטישען חוש פון דעם אַרטיגען איד.

אָהן צווייפּעל האָט אויך די נאַטור פון דעם פוילישען גוי — דאָס
ראַמאַנטישע, פאַנטאַסטישע, די עכטע פוילישע „פאַנטאַזיא“ וואָס צו-
זינגט זיך די לעצטע צייט דאָס רוב ביי גאליציאנער פּאָעטען אויף אַ
מאַלערישען, בילדער-רייכען און לייכטזיניג-לירישען שטייגער אין דער
פוילישער ליטעראַטור — אָהן צווייפּעל האָט אויך די נאַטור פון דעם
פוילישען גוי, מיט וועמען דער איד איז געווען אין שטענדיגער בעריהונג,
מיטגעווירקט אַנצוהויכען דעם פויליש-גאליציאנער אידען מיט אַ ראַמאַנטי-
שען אָנהויך. מיטנעהאַלפּען האָט דאָס דחקות, אין וועלכען עס זיינען שול-
דיג די פוילישע מאַגנאַטען, די פוילישע פּוילקייט און נעכלעסיגקייט, דער
אַנטיסעמיטיזם וואָס ווערט געפּרעדיגט דורך דער קירכע און—די וויענער
רעגירונג, וואָס האָט בעטראַכט גאליציען פאַר אַן עקספּלאַמירונגס-געביעט
פאַר דער וועסט-עסטרייכישער אינדוסטריע; דאָס דחקות וואָס איז גע-
קומען דאָרד, וואָס אין גאליציען האָט מען ניט דערלאָזט צו דער אויפ-
בליהונג פון אַן אינדוסטריע — דיזע נויט האָט פּערוואָרפּען דעם שלייער
פון מיסטישער פּערחלומ'טקייט דורך דעם גאליציאנער אידען. אין דער
אַטמאָספּערע האָט זיך געפונען גענוג צינד-שטאָף פאַר דעם חסידישען
געדאַנק, און נאָך מעהר ווי איבעראַל; דען דאָ, ביי דער גרעסערער פּאָ-
ליטישער און רעליגיעזער פּרייהייט, איז ניט געווען קיין רעגיערונג וואָס
זאָל זיך אכזר'דיג אַרײַנמישען אויפצווועקען דאָס פּאָלק פון זיין מיס-
טישער פּערשטאַרונג. פון דער צווייטער זייט האָט די געוואַלטיג-שנעלע

פּרײַם ווירקונג אויפ'ן גאַליציאנער יודענטהום

פון אלע טיילען פון דער אידיש-שפרעכענדער וועלט איז גאַליציען געווען דער טייל וואָס איז, אפשר הויז רוסיש-פוילען, אַם שטאַרקסטען געשטאַנען אונטער דער השפעה פון דעם גרויסען דיכטער און שרייבער, וועמעס טויט מיר בעוווינען. דאָס אידישע גאַליציען איז דאָך נאָך אלע-מען צום גרעסטען טייל אַ שטיק פוילען וואָס איז דורך אַ צופאַל פּאָליטיש אָבגעריסען געוואָרען פון דעם הויפטשטאַם און איז אונטערגעוואָרפֿען געוואָרען אונטער אַנדערע פּאָליטישע בעדינגונגען און, צום טייל, אונטער אַנדערע קולטורעלע השפעות. טיעף אין האַרצען ווייס און פיהלט דער גאַליציאנער איד, אַז ער איז אַ פוילישער איד, אַז אַריבער דעם קינסטליכען קאַרדאָן, וואָס שייט פונאַנדער רוסיש-פוילען און גאַליציען, געפינען זיך זיינע ברודער-אידען וואָס רעדען אידיש מיט דערזעלבער ברייטער אויסשפראַך, מיט דעמזעלבען קלינגענדען בויג און קול, מיט דיזעלבע מדות און דערזעלבער פוילישער טראַכט — אין פאַל פון די אַלטמאָדישע — דער פוילישער „בעקעשע“ און דעם שטרוימעל, מיט די זעלבע פאַרמען פון לעבען, אפילו די זעלבע פאַרם פון אינערליכער אַדמיניסטראַציע — דעם קהל — און דערזעלבער גווי'אישער סביבה. דאָס וואָרט פון אַ מאַן ווי פּרײַם, וואָס רעדט קודם כל צו זיין נעהנטסטער סביבה, רוסיש-פוילען, און וואָס טראַגט זיך ערשט שפּעטער ווייטער שאלענדיג פונאַנדער אין די איבעריגע טיילען פון דער אידיש-שפרעכענדער וועלט, האָט זיך דאַרום געמוזט אָפּשלאָגען צוערשט אָן דעם עסטרייכישען טייל פון פוילישען אידענטום — די גאַליציאנער אידען. ווען זיין וואָרט האָט זיך פונאַנדערגעטראָגען אין גאַליציען, האָט מען זיך צו איהם אויפּמערק-זאַמער צוגעהערט ווי צו אַ וואָסער אַנדערן אידישען שרייבער, אַהויז אפשר שלום עליכם'. דער קלאַנג פון זיינע רייד האָט געקלונגען עפעס פאַמיליערער, דאָס אייגענע לשון, דאַכט זיך, ווי ביי אונז, פלעגט מען פיהלען, מיט דיזעלבע פוילישע ווערטלעך, די זעלבע גראַמאַטישע כללים. און ניט נאָך דער קלאַנג פונ'ם וואָרט איז געווען היימיש, היימיש איז אויך געווען דער אינהאַלט, די צוגעפאַסטקייט פון די רייד צו דער ספּע-ציפּיש אידיש-גאַליציאַנישער פּסיכיק... דער אידישער קליינבירגער, דער שטאָרט און דאָרפּס-מענש, דער סוחר, דער רייכער גביר מיט די אַסי-מילאַטאָרישע טענדענצען, דער פּאָליאַק פון משה רבינו'ס גלויבען, דאָס

טהאָל, וועט איהר ערשט דאן האָבען די איינפיהלונג פונ'ם בילד. דאָס בילד איז אונגהימליך, יאגט אויף אייך ארויף א שרעק און איהר ווייסט ניט פאר וואָס. דאָס האָט פריץ מיט זיין צויבער-שטעקעלע געטהאָן. שוין אין נאָמען „גלגול פון א נגון“ פיהלען מיר דאָס ארומטרייבען זיך פון דעם נגון פון איין מדרגה צו א צווייטער, פון איין זאָרט לעבען צו אַנדערען.

מיט נאָך א פאזע פון דער איינפיהלונג קענען מיר זיך רעכנען ביי פריץ'ען, דאָס איז מיט דעם ווי אזוי ער גרייט אונז צו דער אויפפאָסונג פון א סיטואציע.

ניט אלע מאָל דערצעהלט אונז פריץ אליין. אָפטמאָל טהוט ער עס אין אנאָדערענס נאָמען. ער טהוט אונז ארויף שפאקולען אויף די אויגען כדי מיר זאָלען בעסער זעהען וואָס ער האָט אונז צו צייגען. אמאָל פיהרט ער אונז דורך א הייליגען צוטריט, אמאָל דורך א פאָעטישען. ער האָט זיך שוין זינע דערצעהלער פאר דעם. די מעשה מיט דער שטריימעל, אבער, לאָזט ער א ציניקער, א „כל בו“ ווי די ווייב פלעגט איהם רופען, דערצעהלען. „אויף א זומער-וואוינונג“ איז איבערגעגעבען פון א גוטמוטהיגען וועלטליכען מענשען, ווי עס שיינט פון די מיטעלע יאָהרען; און „חַתוּנָה געהאט“ קומט דוקא פון דער ווייבעל'ס מויל אליין וואָס האָט חתונה געהאט מיט דעם ר' זיינוועל'ען.

א דיכטער פון שטאָנדפונקטען, פון אויפפאסונגען, ווי מיר וועלען עס נאָך שפעטער זעהען.

פערזענליכקייט ביי פריץ'ען.

ביז אהער האָבען מיר גערעדט פון פריץ'ען אלס פסיכאָלאָג, וואָס אַנ-בעלאנגט אבער דער פאָרמער מעהרסטענטיילס. עס איז אבער נאָך דאָ דער פסיכאָלאָגישער אינהאַלט צו בעריהרען. דאָרט איז פריץ געהנטער צוגעקומען צו דער פסיכאָלאָגיע. ווי אזוי ער האָט בע-גריפען די פערזענליכקייט אין מענשען איז פון די אינטערעסאנטסטע שטריכען ביי איהם.

פרובירט זיינס א בילד לייענען אין א לארגאָן און איהר וועט פון דעם מאַכען א בורלעסק.

אפילו דאָרטען וואו ער מאַלט פשוט א בלוס, זעהען זיך אויף אַן שפורען פון דעם ראַפּסאָדישען גאַנג וואָס כאַראַקטעריזירט פּרע'עס זועלט. „יונג איז זי און פּריש: אייגענמליך צו פּריש און צו יונג... נאָך אַ פּערשלאַסענע רויז, עס שלאַפט נאָך אין איהר די פּרוי, נאָר מען זעהט שוין בחוש אַז עס איז גענוג איין קוש (נאַטירליך נישט פון דער מומער) זי זאָל אויפּוואַכען, די רויז זאָל זיך אויפּוויקלען, צופּלאַקערן, אין דער יונגער, קוים געהויבענער ברוסט, זאָל שטורעמען, דאָס יונגע בלוט זאָל אויפּלעבען און שלאַגען אין די אַדערן... און דאָך חוה'ס טאַכטער: רוהיג קוקט זי זיך צו, ווי אינוועניג אין איהר ברוסט הויפט אַן עפעס נייעס צו שפּראַצען, צו בליהען עפעס גאָר נייעס!... נייגעריוג קוקט זי, דאָך ניט דערשראָקען.

דערשראָקען איז ער; אינגלעך ענטוויקלען זיך לאַנגזאַמער, ער זעהט פּיעל קינדישער, אינגלישער אויס.*

פּרע פּועל'ט אז מען פּערשטעהט פון דעם שווייגען מעהר ווי פון דעם רעדען. ער זיצט אין א וועלט וואו מען דאַרף איינער דעם אנדערען א פּינגער אין מויל ניט אריינלעגען. מען פּערשטעהט זיך ווי ניט איז. אויף דעם לעזער דאַרף פּרע רחמנות ניט האַכען. עס איז דאָ א מיטעל. מען לייענט איבער נאָכאמאָל און נאָכאמאָל. און וויעדער ניט אלע זיינען מחויב צו פּערשטעהען.

„דער פּערשטערטער שבת“ אדער „דאָס שטריימעל“ איז ניט פאַר קיין קינדער אבי מרים פּערשטעהט סערלעך און זרח פּערשטעהט מרים'ען.

און אז יוסף דער זיידענער יונגער מאן זאָגט זיין טריינע'ן: „נאַריש קינד — איך קום דאָך אַמישנע שפּעט: מיר זאָלען קענען עעסן צוזאַמען... פּערשטעהסט! אזוי פאַסט דאָך נישט... ווייסט דאָך: א מלמד! *“

פּערשטעהט איהם דען ניט די שעהמעוודיגע און דאָך ליידענשאַפטליכע טריינע?

די טעמפּאָ איז נאָך ניט אלעס ביי פּרע'ען. די איינפּיהלונג שפּיר געלט זיך אָב א סך מאָל אין א וואָרט ווי „משופּע“, אדער א פּראַוע ווי „דער גלגול פון א נגון“.

ווען איהר לייענט איבער דאָס בילד־ערצעהלונג (ווייל עס איז ביידע צוזאַמען) אונטער'ן נאָמען „משופּע“, און שטעלט זיך פאַר ווי איהר שטעהט אויף א שפּיץ דאָך און אָט אָט איין רגע און איהר גליטשט זיך אויס און פאַלט אַראָב פון דעם משופּע'דיגען דאָך אריין אין א גרויסען

* „אויף אַ זומער־וואוינונג.“

* „אין אַ קעלער־שטוב.“

א קליינעם אינצידענט; און דאך מוזען מיר זיך צו דעם סקעפטיש בעציהען. מיר זיינען עפעס ניט זיכער צי מען קען זיך פערלאָזען אויף דעם ער-
צעהלער. פּרץ'עס אן ערצעהלונג אדער זיינס א בילד איז אָנגעפּראָפּעוועט
מיט בעציהונגען און אינצידענטען, און פונדעסטוועגען נעהמט עס אונז
מיט שטורם. דער סוד פון דעם איז וואָס פּרץ גר ייט אונז
פריהער צו דורך זיין פאַרמע. מיר ווערען הינגערי-
סען אין אַנאַדער אוניווערזום, און דאָרט געוועלטיגט שוין דער דיכטער
מיט א פרייער האַנד.

אין יענער וועלט וואו פרץ בריינגט אונז מאכט ניט אז עס פיהלט
זיך שאַטענדיג, עס שאַרט ניט אז די פּערזאָנען רעדען ווינציג און מיט
האלבע ווערטער.

ווילסט דעם דיכטער דו פערשטעהען?

מוסט דו אינס דיכטערס לאַנד געהען.

האָט געזאָגט דער גרעסטער דייטשער דיכטער; און אונזער דיכטער
ווארט ניט אז מען זאָל זיך אן דעם דערמאָהנען. ער פיהרט אונז טאקי
גלייך אהין וואָרים „א בריוועל—ווי מען לייענט עס; א נגון ווי מען זינגט
איהם“ האָט ער דאָך טאקי אליין געזאָגט.

וואָס א שטיקעל שנוי קען מאַכען — שפיעלט בעטהאָווענס א
סימפאָניע אין א ניערדיגערען אדער העכערען קלעף און איהר וועט מא-
כען פון הימלישע מוזיק א געלעכטער. קארמען איז היינט איינע פון
די בעליעכטעסטע אָפּעראס וואָס זיינען פארהאן אבער ביזע, דער פערפא-
סער פון דיעזער לירישער דראַמאַ, איז געשאַרבען פון הארצוועהטאָג,
זאָגט מען, ווייל זיין מייסטערווערק האָט געהאט א דורכפאל, און א דורכ-
פאל איז עס געווען צוליעב א קלייניגקייט: די הויפט אקטריסע איז גע-
ווען אביסעל אונגעלומפערט און דער אַרקעסטער האָט נאָך ניט געהאט
דערנאנגען דעם אינדיוידועלען כאַראַקטער פון דער מוזיק. געשפיעלט
איז געווען ריכטיג, נאָר עפעס האָט געפעהלט. אזוי דערצעהלט אויך
פעליקס וויינגערטנער, דער בעסטער דיריגענט פון ביזע'ס מוזיק, אז האַנס
פאָן בילאָו פלעגט איבערפיהרען די אָפּערא דורך דעם וואָס ער האָט
דעם אַרקעסטער דיריגענט צו פאמעליך.

פּרץ'עס וועלט איז א שטורמדיגע, ווייל ער בלייבט ניט שטעהען
אויף איין אָרט. געדאנקען קומען און געהען, שלאָגען זיך אָן איינס
אָן צווייטען און שפריצען מיט פונקען.

ביי פּרץ'ען בעשטעהט די איינפיהלונג הויפטזעכליך אין דעם האַס-
טיגען ריטהם. פּרץ האָט געשריבען מיט א ראַשער טעמפאָ, און
מען מוז איהם לייענען אין אזא מין שפרינגענדיגען, שפריצענדיגען גאַנג.

4.

די איינפיהלונג ביי פּרײַען.

יעצט איז זעלבסטפערשטענדליך ניט די צייט ארומצורעדען באריכות א טערמין וואָס האָט בעקומען אַן אָרט אין מזרח-וואַנט אין עסט־העטיק א דאָנק דער ארבייט פון דעם ניט־לאַנג פּערשטאַרבענעם פּסיכאָלאָג טהעאָדאָר לייפּס (*).

שוין דאָס וואָרט גופא „איינפיהלונג“ קען דעם לעזער געבען א שטיקעל בעגריף איבער דער מעטהאָדע וואָס האַלט אַז אום צו האָבען אַן עסט־העטישען גענוס פון אַ קונסטווערק מוזען מיר זיך איינלעבען אין דער שאַפונג און וואָס מעהר עס געליינט דעם קינסטלער צו האָבען א גרעסערע השפעה אויף אונזערע הוישים, פאַנטאַזיע און שטימונג, אַלץ מעהר הנאה וועלען מיר האָבען פון זיין ארבייט. לייפּס ווייזט בפרוטרוט ווי אזוי די פאָרמע, די לייניעס דאָס גלייכגעוויכט פון די פיגורען און עהנליכע שטרעכען ווירקען אזוי אויף אונזערע אָרגאַנען, אויף די גאַנצע קערפערליכע איינשטעלונג אַז מיר זאָלען זיך צופאַסען צו דער אויסדרוקס־פאָרמע פון דעם בילד, פון דער סטאַטוע אָדער פון דער שטיק מוזיק וועלכע מיר ווילען עסט־העטיש פערשטעהן.

גלייכע ליניעס פון אויבען אראָב גיבען אונז א שוועבענדען איינידרוק. מיר פיהלען דאן ווי מיר הייבען זיך אויף אין דער לופטען, מיר ווערען הינגעריסען צום הימעל צו. אַזעלכע ליניעס געהען מיט גייס־טיגקייט. ליניעס אין דער ברייט גיבען אונז דעם איינדרוק פון פעסט־קייט, סאָלידיקייט, שמיעדען אונז צו צו דער ערד. דאָס זיינען די ליניעס פון גבורה, פון פיזישען כח. גערעהטע ליניעס אין אַ בילד אָדער סטאַטוע רופען ביי אונז אַרויס אַ בעוועגונגס־געפיהל.

אָט דאָס איז בלויז אַ ביישפיעל. די אופנים אבער, אויף וועלכע די איינפיהלונג קען זיך מאַניפעסטירען זיינען אונזעהליג. ביי פּרײַען איז דאָ די איינפיהלונג ניט אין קיין קליינער מאָס. עס זיינען דאָ סקיצען־שרייבער וואָס טהיילען אונז מיט איין בעציהונג—

(* לייפּס איז געשטאַרבען לעצטען אָקטאָבער נאכדעם ווי עס איז ערשינען זיין בעסטעס ווערק „צור איינפיהלונג“, לייפּציג 1918. פאַלקעלט איז יעצט געבליבען דער גרעסטער פּערטרעטער פון דער איינפיהלונגס־העאָרע.

בערשטע טהייל פון גלאַז אמת קיילעכדיג. גיכער איז עס איינפערמיג אָדער, בעסער געזאָגט, עליפטיש. לעהרערינס פון צייכנען אין די שולען בעקלאָגען זיך אימער אז עס איז שווער צו געבען צו פארשטעהן די קינדער ווארום די עפנונג פון אַ גלאַז טאָר ניט קיילעכדיג געצייכענט ווערען.

אייגענטליך איז דאָך דאָס דער סאַמע צוועק פון דער קונסט איבער צוגעבען זאכען ווי דאָס אויג זעהט זיי, און ניט לויט מיר פערשטעהען זיי דארפן זיין. די נייעסטע שולען זיינען נאָך אפילו מיט דעם אויך ניט צופרידען און אמענדירען דעם ציעל אזוי, אז ער זאָל זיך ניט ענדיגען מיט די הושים אליין, נאָר ארייננעהמען טאַקי הויפטזעכליך די פאַנטאַזיע און די שטעלונג אָדער שטימונג פון דעם געניסער.

ווען פּרץ האָט זיך פערנומען אויף אַ נאָך ניט אויסגעטראַטענעם וועג איז עס געווען דערפאַר ווייל ער האָט דערפיהלט אַ אינערליכען שטויס צו דעם. ער האָט איינגעזעהן אז די וועלט בעשטעהט ניט דוקא פון גלייכע ליניעס. מען קען ניט אימער אָנווייזן דעם וואָס בלאַנדזעט, אז ער זאָל געהן פריהער רעכטס, דערנאָך גלייך ארונטער, דערנאָך זיך פערקירעווען לינקס א. א. וו. א סך מאָל מוז מען גאָר זיך דורכשניידען אַ וועג אין דער קרום. מען מוז אַמאָל נעהמען אַ זיגזאַג ליניע.

פאַר טהייל מענשען הייסט דער דירעקטער וועג אַ גראדער וועג, אַ רעכטוויינקעלדיגער וועג, אָבער פאַר אַנדערע איז אַ דירעקטער וועג אַזאַ וואָס לויפט באַלכסון, ווייל עס איז קירצער און אינטערעסאַנטער. מיר קומען ניט צו קיין שאַרפע ווינקלען? מיר צייגען ניט אַרויס קיין אַרמעדריסציפלין אין אַזאַ מין גאַנג? אמת, אָבער איז דען דאָס לעבען איינגעצוימט אין די ראַמקעס פון דיסציפלין און קאָנווענציע? זעהען מיר דען אַלעס אַרום אונז בולט און דייטליך? האָט דען אונזער בעוואוסטזיין אימער דיזעלבע מאָס לעבחהפטיגקייט און קלאַרקייט? שטעהט דען די אינטענסיטעט פון אונזער אויפמערקזאַמקייט כסדר אויף דעמזעלבען פלאַץ? זיינען מיר ניט אַמאָל אזוי קאָנצענטרירט אויף עפעס אז יעדער מוסקעל פון אונזער פנים איז אָנגעצויגען וועהרענד אַנ'אַנדערס מאָל „פערקוקען זיך מיר גאָר וואו פויגעלעך פליהען“?

די מוטשש'דיגקייט פון לעבען געפינט אַ חשוב'ען פלאַץ אין פּרץ'עם שאַפען, ווייל אזוי איז דאָס לעבען געשטאַלטעט, אזוי איז דער כאַראַקטער פון אונזער בעוואוסטזיין צו רעאַגירען אַנדערש אין בעזונד-דערע צייטען און אויף פערשידענע זאַכען.

קאטסטע שטריכען ביי פּרז'ען. א דורכזיכטיגער שליוער בעדעקט דאָס סאַמע אינטערעסאנטסטע, און אויב מען וויל פּאַרט דערגרייכען דעם תּוך מוז מען זיך אביסעל אָנשמרענגען און ערשט דאָן קען מען נאָר כאַפּען א קוק אויף דאָס וואָס לייכט זיך דורך אונטער'ן וואואַל.

ניט ווי די ראַמאַנען־שרייבער וואָס זיינען זיך נוהג צו דערצעהלען בפּועל ממש אַז אזוי און אזוי איז געווען דער פּאַל, לאָזט אונז פּרין זיך אָנשטויסען וואָס עס איז פּאַרגעקומען.

ער דאַרף ניט אָנהענגען קיין בלעטעל אָן דער פּערוואָן אָדער אָן דער פּאַסירונג. ער דאַרף ניט ארויסוואַגען קלאָהר „האָט זי געטראַכט“ אָדער „איז איהר איינגעפאלען אָן אידעע“ פונקט ווי ביי די פּערוואַנען וואָס ער בריינגט אַרײַן אינ'ם בילד ג נ ב'ע ט זיך אַרײַן א געדאַנק אין מוח, אזוי קומט אונז אויך ארויף אויפ'ן זינען בנגכה דער אויסזע- לאָזענער פּאַקט. אָן אינדירעקטער מיטעל איז דאָס, אָבער עס מאַכט א דירעקטע ווירקונג.

אין זיין דראַמאַ „וועגען קינדער“ האָט פּרין פּיעלע אַזעלכע ע ל י פ ט י ש ע ר מזױם. דערווייל, אָבער, וועט זיין גענוג צו ציטירען א פּאַך שורות פון „משופּע“ צו אילוסטרירען דעם שטריף.

די תּם'עוואַטע חנה דערצעהלט איהר שוועסטער, רבקה'ן, פאַרוואָס די קעכין ביי די פּימסענהאַלץ'עס האָט זי ליעב:

— זי האָט אויך, — זאָגט זי, — געהאַט אַזאַ מוידעל ווי איך... נישט חנה האָט זי געהייסען, נאָר אין מיניע יאָהרען... געשטאַרבען איז זי... האָט זי טיך ליעב... זאָגט זי...

— וואָס האָסט דו אַ ציטער געטהאַן, רבקה?

— עט גאָר ניט... דערצעהל ווייטער, חנה...

א שרייבער פון צווייטען ראַנג וואָלט אונז געמאַלדען, אַז „רבקה האָט אַ לייכטען ציטער געגעבען“ וכדומה.

א קינד מוז מען טייטלען מיט'ן פינגער. א נאַאיווען מענשען קאָר- מעט מען מיט דעם צו וואָס ער איז געוואוינט.

* * *

אָבער ווי אזוי קען אַן אינדירעקטער מיטעל ארויסרופּען א דירעקטע ווירקונג? וועט זיין די פּראַגע.

נו דאָס צו פאַרענטפּערען איז ניט קיין מציאה, קוים ווייסען מיר דעם חלוק וואָס הערשט צווישן א פּאַקט ווי מיר ווייסען און דעמעלכען פּאַקט ווי מיר בעקומען עס אַלס אויגאיינדרוק.

א גלאַז וואָס שטעהט אויפ'ן טיש, האָט דאכט זיך, ווי יעדער ווייס, א קיילעכדיגע עפענונג, אָבער זעלטען־ווען זעהען מיר דאָס אוי-

דארפֿען ניט זעהן, נאָר מיר דארפֿען דורכפֿיהרען די מאַלעריי, לויט די נייע קינסטלער.

די פּראַגע צי די קוביסטען און פּוטריסטען זיינען מגזם אָדער ניט, דאַרף אונז דאָ ניט אָנגעהן. עס איז גענוג, אָבער, צו בעמערקען אז אין פּרץ'ען האָבען מיר אַ מאָדערניסטישען שטריוך.

בעת אַנדערע שרייבער ווילען די לעזער אויף אַ האַאָר ניט מטריח זיין, און אויב עס קומט זיי אויס זיך אָבשטעלען ביי אַ גראָבען וועלען זיי אַריבערלעגען אַ ברעט כדי די לעזער זאָלען קענען בשלום ושלוח אַריבערגעהן, איז פּרץ דוקא אַ בעלן אַז זיינע נאָכפּאָלגער זאָלען אַ שפּרייז טהון איבער'ן גראָבען. אַ היבש ביסעל ווערען געשטרויכעלט ביים פּערזוך, אָבער די וועמען עס געלינגט דאָך צו מאַכען דעם שפּרונג האָבען אַ גרעסערען פּערגינגען דערביי ווי זיי וואָלטען געהאַט ווען מען לעגט זיי אונטער אַ ברעטעל.

אמת מיר האָבען געמוזט אביסעל ענערניע פּערווענדען, אָבער דער פּאַר פּיהלען מיר ביי זיך אַז מיר האָבען עפּעס מחדש געווען; והא ראיא ניט יעדער קען אַריבערשפּרייזען דעם גראָבען.

פּרץ ווייזט אונז אָן אויף צוויי קאָנטראַסטען, אָבער ער וויל אַז מיר זאָלען מאַכען די פּערבינדונג. ער שאַפט אונז די צוויי פּרעמיסען פּונ'ם סילאָגיום אָבער ער וויל אַז מיר זאָלען ציהען דעם שלום.

אין דער קונסט פּונקט ווי אין לעבען האָבען מיר הנאה ווען עס געלינגט אונז גובר צו זיין דאָס שווערע. די וואָס האָבען איין מאָל פּערווכט דעם טעם פּון העכערע מוזיק ווי סימפּאָניע און אָרטאָאָריא וועלען שוין מאַכען אַ קנאַפען וועזען פּון לייכטע מוזיק. ווייסען מיר דאָך גאַנץ וואויל אַז אַ גייסטרייכער ווייז וועט צו אונז אַפּעלירען פּיעל מעהר ווי אַ פּראָסטער וואָס נאָר איינפאַכע מענשען קענען פּערשטעהן. ווען מען זאָגט איינעם אויף אַ פּאַרשטעלטען לשון אַז ער איז אַ געמיינער קערל וועט עס מאַכען אַ שטאַרקערען איינדרוק ווי ווען מען רעדט אַרויס דאָסזעלבע מיט קלאָהרע דבורים.

די סונגעסטיאָן האָט אַ געוויסע פּונקציע וואָס האָט אַ גלויסע שייכות מיט דער קונסט, כאָטש דער פּראָצעס ווי אזוי עס בריינגט צושטאַנד די ווירקונג איז אַ פּסיכאָפּיזישער.

פּרץ האָט יא געמעגט, ניט געמעגט וויסען פּון דעם, אָבער דאָס איז קלאָהר ווי דער טאָג, ער האָט אין זיינע ווערק פּון דיזענען פּסיכאָ-לאָגישען פּאַרטעל געשלאָגען קאַפיטאַל, און דער רעזולטאַט איז גע-וען ווי געוואונשען.

די אינדירעקטע אָנדייטונגען זיינען פּון די שעהנסטע און דעלי-

זי טאקי געוואָלט, אונבעוואוסט פאַר איהר אליין, ווערען אינטים מיט זר'ען, איהר שוועסטערס געליעבטען, נאָכדעם ווי איהר אייגענער רופאיינג האָט זי אוועקגעוואָרפען?

איז דען אונז אימער בעקאנט וואָס פאַר אַ ראָלע דאָס איז נִט ערבעוואוסט זיין שפיעלט אין אונזערע האנדלונגען, און איבערהויפט, אין אונזערע מאַטיווען?

אום דורכצופיהרען זיין פלאן האָט פּרץ געמוזט אָנקומען צו אַ מיטעל וואָס הייסט „סוגנעסטיאָן“, דאָס הייסט ער זאָגט ניט בפירוש וועגען וואָס עס האָט דעלט זיך נאָר ער איז מרמז אויף פּערשיע־דענע אופנים.

מען קען צייכנען עפעס א געוויסע פיגור און אָנשרייבען „אָט דאָס איז א ליוב“ און מען קען אויסמאָלען דיזעלבע היה אזוי טרוי אז מען זאָל ניט דארפען ערקלערען וואָס דאָס איז אזוינס. פּרץ האָט אויסגע־קליבען דאָס לעצטע.

ווען מען שרייבט א קאָנטראַקט דארף מען אלעס אָנגעבען „ברחל בתך הקטנה“, עס זאָל ניט זיין קיין הינטערטיר פאַר'ן געזעץ, אָבער געפיהלען ווייסען דאָך ניט פון אזעלכע פּאָרזיכטיגקייטען. זיי קומען און געהען מיט'ן מאַמענט. זיי ווערען איבערגעריסען פון אנדערע גע־פיהלען. אַמאָל ווערען זיי דערשטיקט איידער זיי דערגרייכען צום קלימאָס.

חויז דעם איז פּרץ'ען נוגע דער איינדרוק וואָס דער לעזער וועט בעקומען פון זיינע אַ כאַראַקטעריסטיק. יעדער קינסטלער האָט גע־קוט אויף זיין שאַפונג אי מיט די אויגען פון דעם קינסטלער אי מיט די אויגען פון דעם מכין וואָס דארף הנאה האָבען פון דער פּראָדוקציע, און איבערהויפט איז דאָס דער פּאַקט ביי די מאָדערניסטישע קינסטלער. ניין, נאָכמערה, ביי זיי קען מען זאָגען אז זיי שאַפען נאָר מיט דער כונה צו מאַכען דעם ריכטיגען איינדרוק. ווען דער אימפרעסאַ־ניסט מאָלט זיין בילד מוז ער אָבגעהן א היבשע שטרעקע פון דער ווייטען כּדי ער זאָל אליין קענען אורטהיילען איבער זיין ארכייט. די אינגסטע שולען ווי די קוביסטישע און פוטוריסטישע געהען נאָך וויי־טער אין זייער ראַדיקאַליזם. זיי טענה'ן נאָר אז דאָס אויג שפיעלט נאָר די צווייטע פיעדעל ווען עס קומט אָבצושאַצען דעם ווערט פון אַ בילד. בעפאָר מאָלען זיי עפעס משונה/דיגע פיגורען אָדער קעסטלען־כּדי אונזער פּאַנטאַזיע זאָל אזוי ווירקען אויף אונזער שטימונג אַ מיר זאָלען בעקומען דאָס געהעריגע געפיהל פאַר דעם בילד. מ

ווי שלעכט יענע סתם מיינונג־זאָגער האָבען פּרץ'עס אַרט שרױבען פּערשטאנען. פּרץ איז געווען דורך און דורך אַ מאָדערניסט. עס איז א טעות צו דענקען אז ער האָט גענאָשט פון די נױם. אודאי האָט דער צײַט־גײסט געמוזט אויף איהם האָבען א שטיקעל אײנפלוס, אָבער צי איז דען דאָס א חטא? וועלכער פּראָדוקטיווער גײסט איז ניט געווען א קינד פון זײן צײַט? וואָלטען מיר געוואָלט וויסען.

קורצזײַכטיג ווי זײ זײנען, קענען יענע לײטע ניט אײנזעהן אז פּרץ האָט זיך גענומען צו דעם וואָס האָט האַרמאָניש געשטימט מיט זײן נשמה. פּרץ האָט געשריעבען מיט טעמפּעראַמענט. ער האָט ניט גע־פּיהרט זײנע לעזער אויף א ווייכען טאַרף. צופיעל האָט זיך איהם גע־וואָרפען אין די אויגען אז ער זאָל פּאַמעליך און רוהיג ווי א שטילעס וואסער קענען פליסען. זײן געמיט איז געווען ווי א קאַסקאַד. א מיר־ניאַטור וואָסערפאַל איז זײן גײסט.

שוין אפילו פון דאָס פּריהערדיגע האָט מען געקענט דרינגען אז בײ פּרץ'ען איז דאָס לעבען ניט קײן גלאַטער שאַסעע. ווי אזוי וואָלטען מיר דאָן גאָר בעקומען קאָנטראַסטען אײבערהויפּט? וואָס פּרץ זעהט איז די בערגעלדיגקײט, די כוואָליענאַרטיגקײט פון לעבען — גריבער מיט לעכער מיט טאָלען פון אײן זײט — פון דער אַנדערער, וויעדער, שטײר־נער מיט שפּיצען פון פעלזען.

אזוי מאָלט ער אויך זײנע מענשען; אזוי שילדערט ער זײנע סיטור־צײעס. זײנע פּערוואָנען זײנען קײנמאָל ניט קלאָהר אין זײערע רעדען. אין זײנע דראַמען, כאַטש זײ זײנען ווײט שוואַכער אין אלגעמיין ווי די ערצעהלונגען און בילדער, קומט אָט דער שטריך ארום שאַרף. זײנע העלדען רעדען און דעררעדען ניט, זאָגען און דערזאָגען ניט. אבגעהאַקט טע פּראַזען וועט איהר פון זײ הערען. א וואָרט — א זאַץ; און נאָך וואָס פאַר א זאַץ — פול מיט גאַל, מיט ביטערניש. די קריטיקער פּער־שטעהען ניט. מיר מוזען זײ גלױבען. די פּערוואָנען וועלכע רעדען זיך אויס זײער ביטער האַרץ, אײנער פאַר'ן צווייטען, פּערשטעהען זיך אָבער יא.

אין זײן פּסיכאָלאָגישער דראַמאַ „שוועסטער“ וואָס ענדיגט זיך מיט די ווערטער „ז ר ח: (פּערבליפט)“ ווערען מיר, די לעזער, אויך פּערבליפט צוגלייך מיט דעם גשמיות־דיגען שוועסטער־יונג. מיר ווײסען ניט וואָס פאַר א מײן לאַה האָט געהאַט מיט איהר בקשה, אָבער ווען ווײס? אפשר האָט לאַה אליין אויך זיך ניט געקענט אָבגעבען רעכנונג פון די מאַטיווען וואָס האָבען זי בעוואויגען אזוי צו האַנדלען? האָט זי ווירקליך געוואָלט א קרבן זײן פאַר איהר שוועסטער? אָדער האָט

צום גליק הערט נישט דער אלטער. ער איז פערטיעפט אין זיין תהילים.
 ער זאגט א פסוק און פערטייטשט באלד:
 — זיי האָבען קיין וואַהר וואָרט אין מויל... איבערוועניג, אין האַרץ
 הייסט עס, האָבען זיי אַ בראַך... זייער האַלז איז אַן אַפּען קבר... אַ גרוב,
 הייסט עס, איינצושלינגען... און אַ גלאַטינקע צונג האָבען זיי...
 רבקה הערט זיך איין מיט אַ בלאַס פנים און פערביסענע ציין...
 חנה קוקט זי אַן דערשראָקען.

ביי רייזען'ען (אין „דער פערביטערטער“, „אין קריעג“, „די שפּייד-
 זערין“ צ. ב.) געפינט מען אויך א שילדערונג פון א גאַנצע סיטואַציע.
 אין דער הינזיכט האָט זיך רייזין געשניטען אויף פּרין'עס שטייגער,
 אָבער זיינע קאָנטראַסטען זיינען ניט אזוי בולט, די בעציהונגען וועניג,
 און די גאַנצע ארכיטעקטור פון'ם בילד אן איינפאַכע. העכער ווי דעם
 צווייטען שטאַק געהט זי ניט.

אש אין אייניגע פון זיינע ערצהלונגען בריינגט אונז אויך צו
 דאָס וואָס איך האָב אָנגערופען געדאַנקען-פאַקטען, למשל אין „דאָס
 קוילער געסעל“ ווען ער לאָזט אויז פיהלען דעם הברל צווישען די תהילים
 זאָגער, די משניות לערנער פון געסעל וואָס זיינען געווען די תקיפּים
 ווען עס איז געווען גלאַט אן עת צרה אין שטעדטעל, און צווישען די
 קצבים וואָס זיינען געווען די בעשיצער צו וועלכע מען האָט ארויפגע-
 קוקט ווען די גוים האָבען זיך צובונטעוועט. אָבער אין דעם ווי אויך
 אין דעם בילד וואָס הייסט „אין דער פרעמד“ וואו דער אלטער פינד-
 קעלשטיין וועלכער האָט זיך אָנגעליטען כל הצרות אין רוסלאַנד און איז
 יעצט ביים אסימילירטען זוהן אין פראנקרייך רעדט מיט איהם איבער
 די רוסישע פאָגראַמען, און דאָן גיט ער איהם אַ פרעג, צי דער אייניקעל
 איז גע'מל'ט. „ניין“ ענטפערט איהם דער זוהן. „נו“ רופט זיך אָב דער
 אלטער „ער וועט שוין פון אזעלכעס ניט וויסען“ — אין דעם אלעם
 האָט אש זיך פאר אַ מאַמענט, און טאקי בלוין פאר אַ מאַמענט —
 זיך ארויסגעכאַפט פון זיין אייגענער טעריטאָריע.

3.

סוגעסטיאָן ביי פּרין'ען.

קריטיקער וואָס זוכען גלאַט פריטשעפקעס לשם קריטיק אָדער וואָס
 קענען ניט ליידען אז די אידישע ליטעראַטור זאָל האָבען אַ גרויסען
 שרופטשטעלער פלעגען כסדר אויפואַרפען פּרין'ען זיינע פינטעלעך און
 זיין אונפערשטענדליכקייט (?) מען האָט געהאט תרעומות אויף איהם
 פאַר וואָס ער איז ניט געבליבען ביי זיין רעאַליזם און מען האָט איהם
 פשוט חושד געווען אז ער האָט געוואָלט נאַכאָהמען די גדולים פון די
 אומות העולם אין זיינע סימבאָליסטישע זאַכען.

פרץ איז ניט מכוון צו דערצעהלען וואָס עס איז פאַרנעקומען. ער וויל אונז אויף ניט בעקענען מיט געוויסע טיפּען ווי מנשה אָדער חיים אָדער רבקה. ער איז ניט אויסען ארויפצובריינגען אויף דער סצענע אזעלכע און אזעלכע כאראקטערע. דאָס ערשטע לאָזט ער איבער צו די ראַמאָנען־שרייבער; דאָס לעצטע צו די דראַמאַטורגען. ער וויל אונז נאָר צופיהרען צו אַ דענק־פונקט, ער האַלט אונז אין איין דערלאנגען צו דער האַנד פּעדים אין דער פּאַרמע פון פּערהעלטניסע, און אידער מיר קוקען זיך נאָך ארום האָבען מיר אַ טהייערען געוועב.

וואָרים מען דארף ניט פאַרנעסען אז אויסער די איינצעלנע קאָנט־ראַסטען וואָס פּרץ לעגט פּונאנדער אזוי קינסטלעריש זיינען נאָך דאָ די פּערשיעדענע קאָמבינאַציעס און פּערמוטאַציעס ביז וואנען עס ווערט איין גרויסער מאָזאַיק פון היפּוכים.

לאָמיר נאָכפּאָלגען איין פּאַרעם בלויו און מיר וועלען זעהן ווי ווייט ער איז פּערקניפט מיט אנדערע.

די נאַאיווע און צניעות'דיגע רבקה האָט געהאַט אַ „בעגעגעניש“ וואָס קען איהר נאָר פון די געדאַנקען ניט ארויס. די פּאַסירונג מאַכט אויף איהר אַ שטאַרקען רושם. זי וויל אימיצען דערצעהלען אָבער האָט ניט פאַר וועמען אויסריידען דאָס האַרץ. פאַר די עלטערן? זי קען נאָר ניט אַ טראַכט טהון וועגען דעם. די חבּר'טאָרינס אין פּאַבריק? אוראי און אוראי ניט. וויל זי איהר תּם'עוואטער שוועסטער אויסזאָגען דעם סוד, אָבער זי טהוט עס דאָך ניט. „וואָס וועט זי, די אָרימע, קראַנקע חנה, פּערשטעהן?“

דערווייל אָבער האָט די שוואַכזיניגע חנה איהר אַ מורא'דיגען סוד צו דערצעהלען און כאַטש זי פיהלט ניט אליין וואָס פאַר אַ וויכ־טיגקייט עס שטעקט דארין ווייס זי דאָך, אָבער, יא אַז גלאַטיג איז דאָ עפעס ניט. דערצעהלט זי רבקה'ן בתּמימות'דיג אַ געשיכטע וואָס האָט עפעס אַ שייכות מיט דעם וואָס רבקה האָט געזאָלט איהר דערצעהלען. רבקה ווערט נבהל ונשתומם, אָבער זי קען דאָך ביי זיך ניט פּועל'ן אויסצוזאָגען איהר 17 יעהריגע קראַנקע שוועסטער וועגען וואָס עס האַנדעלט זיך.

דאָס איבריגע איז בעסער איבערצוגעבען און די ווערטער פון דעם פּערפאַסער, אום צו אילוסטרירען ווי אזוי ער האָט דאָ וויעדער ארויסגעבראַכט דעם קאָנטראַסט:

— זאָג נאָר, רבקה, נאָך וואָס האָט ער פון מיר געוואָלט? .. קען...
— שווייגען, — שלאָגט איהר רבקה איבער מיט שרעק.

מליצה, נאָר טאָקי ווייל פּרץ'עס שאַפּען האָט אַ גרויסע שייכות צו אַפּעראַ וואו די אַסאָסיאַציע פון מאַטיוו און פּערזאָן שפּיעלט אַ וויכטיגע ראָלע און וואו עס ווערען אַרויסגעבראַכט אויף דעם אופן קאָנטראַסטען.

מיר וועלען ניט נישטערען אין פּרץ'עס פּיעל-בענדיגע ווערק. לאָז אונז דאָס בילד וואָס הייסט „משופּע אָדער אַ מאָרגען אין קעלער-שטוב“ דינען אַלס ביישפּיעל. זעהט ווי פּערוויקעלט און פּערקניפט עס איז די גאַנצע סיטואַציע. בעדענקט נאָר וויפּיעל שייכות'ען איהר האָט דאָ, וויפּיעל קאָנטראַסטען עס שווימען אַרויף, און וויפּיעל פּראָבלעמען עס לאָזען זיך דאָ אָנזעהן פון ווייטען — און אַלעס צוזאַמען בילדעט איין וואונדערבאַר-צונויפגעפלאַכטענעם גאַנצעס.

איהר האָט דאָ קודם כל (1) די בעציהונג פון הויכען עלטער (מנשה) צו מיטעלען עלטער (זיין זוהן און שנור), צו יוגענד (זיינע אייניקלעך, רבקה און חנה), צו פריהעסטער קינדהייט (דעם קליינעם יענקעלע); (2) מוטערליכע בעציהונגען (צווישען דער מוטער און איהרע טעכטער); (3) פעטערליכע בעציהונגען וועלכע זיינען שוין נאָר אַנדערש (צווישען דעם סוהר'ישען חיים און דער אַבוועזענדער חנה'ן מיט וועמעס נדן געלד ער וואָלט געוואָלט ספּעקולירען); (4) בעציהונגען צווישען נאָר איווקייט און פּערפיהרערשיקייט (חנה'ן און איהר „בעגעגעניש“ וואָס פיהרט זי אָב אַהיים פון פאַבריק און פון וועמעס „גאָלדענער שטימע“ זי ווערט פשוט נתפּעל); (5) די בעציהונגען צווישען צניעות און דורכגע-טריבענקייט (חנה'ן און די חבר'טאָרינס פון פאַבריק וואָס וויצלען זיך אויף איהר חשבון); (6) שוועסטערליכע בעציהונגען (פון חנה'ן און רבקה'ן ווי אויף צווישען חנה'ן און יענקעל'ען); (7) בעציהונגען צווי-שען געזונדע פּרישקייט און שוואַכקייט, קערפּערליכע ווי גייסטיגע (רבקה'ן און חנה'ן); (8) דאָן פאַנגט זיך אָן אַ נייע סדרה מיט בעציהונגען צווישען די פּימסענהאַלי'עס צווישען זיך, און דאָן צווישען די פּימסענהאַלי'עס און דער קעלער-שטוב משפּחה, דאָן צווישען דער קעכין און דער שוואַכזיניגער חנה'ן, דאָן צווישען דער רייכער כלה'ס געלעבעטען און דער אַרימער חנה'ן וואָס איז אזוי ווייט הינטערשטע-ליג אין שכל אז זי בעגרייפט ניט די ערנסטקייט פון איהר שליחות צו אַן אונבעקאַנטען בחור אין הויז און וואונדערט זיך וואָס ער האָט גע-קענט וועלען מיט זיינע לאַסקעס און פּרייע צערטליכקייטען.

די בעציהונגען זיינען דאָ אזוי קאָמפּליצירט אז זיי געהען גע-דרעהט און געפלאַכטען אויף פּערשיעדענע אופנים. מיר האָבען אין אָט דעם בילד אַ פּסיכאָלאָגישע פּאַנאָראַמאַ, אויב מען קען זיך אזוי אויס-דריקען.

זיך אריין פריהער אָדער שפּעטער אין מוח און ווירקען אזוי שטאַרק אויף דעם נאַאיווען טעמפּעראַמענט.

ביי פּרץ'ען איז ניטאָ קיין חנ'דלען זיך. אין פּרץ'ען רעדט דער פּול-בעוואוסטזיניגר מאן וואָס בעמאָנט געוויסע ווערטער אז מען מוז זיך אָבשטעלען אויף זיי און א טראַכט געבען. ער טהוט עס ניט אויס-נערעכענטערהייך, אודאי ניט! אָבער עס מאַכט זיך שוין אזוי אז מיט אזא קלאַרקייט פון בעוואוסטזיין, מיט אזא טעמפּעראַמענט וועט תמיד געהן אזא אַרט שרייבען.

אין פּרץ'עס שריפטען קומט איהר פּנימ אַל פּנימ מיט פּראָבלעמען וואס בילדען זיך ארויס פון די בעציהונגען צווישען די פּערזאָנען. אויב ניט צווישען „צוויי בערג“ זייט איהר אימער צווישען צוויי בערגלעך, צווישען צוויי טהאַלען, צווישען צוויי טייכען, אָבער איר מער צווישען צוויי קעמפּענדע כחות.

אָט דערפאַר איז אזוי וויכטיג דער עפעקט פון קאָנטראַסטען מיט וועלכע פּרץ בענוצט זיך אזוי אָפט. קאָנטראַסטען, ווען מען לעגט זיי זייט ביי זייט, האָבען די אייגענשאפט בולט'ער צו מאַכען דעם כאַראַקטער פון יעדע פון די צוויי זאַכען בעזונדער. נעהמט אַ שוואַרצע פאַרב און לאָזט עס זיך גרענעצען מיט אַ ווייסע פאַרב, וועט איהר בעמערקען אז דאָס שוואַרצע וועט ווערען נאָך שוואַרצער און דאָס ווייסע וועט ווערען נאָך ווייסער. אזוי וועט אויך זיין ווען איהר וועט געל זיך לאָזען גרענע-צען מיט בלוי און רויט מיט גרין. די רעכטע שאַרפקייט פון דעם חלוק וועט זיך לאָזען מערקען איבערהויפט ביי דער ליניע וואו די צוויי געגענ-געזעצטע פאַרבען קומען זיך צוזאַמען. דער צוזאַמענשטויס קומט פאַר ביי די סאַמע ברעגעס.

עס איז כמעט ניטאָ קיין איין בילד אָדער ערצעהלונג וואו פּרץ פיהרט אונז ניט צו צו אזא פונקט. מעג זיך זיין די ערצעהלונג ווי שפאַר נענר, אָט למשל ווי אין „מסירת נפש“, מוזען מיר זיך אָבשטעלען ביי געוויסע שטעלען און בעדייטונגספּאַל שאַקלען מיט'ן קאָפּ אזוי ווי צו זאָגען „אזוי איז דאָס, הא!“

צו געבען פיעלע אילוסטראַציעס כדי צו מאַכען קאָנקרעטער די מיינונג וואָס איז דאָ ארויסגעבראַכט געוואָרען איז, ווי מען קען זיך אויס-מאַלען, אונמעגליך אין אַ צייט-אַרטיקעל, ווען אפילו עס איז געשריעבען פאַר אַ מאָנאַטליכען זשורנאַל. אָבער אז מיר זאָלען שוין אַנכאַפען סתם אזוי אַ בילד פון זיינע גרעסערע זאַכען, וועט עס, דוכט זיך, אויך זיין גענוג צו ווייזען, אז דער לייטמאָטיוו ביי פּרץ'ען איז אַ פּסיכאָלאָגישער. דאָס וואָרט „לייטמאָטיוו“ איז דאָ ניט אַנגעווענדעט געוואָרען בררף

פאסיוו אַנקוקען א בילד וואָס ער האָט געמאַלען. ניין, מיר מווען זיך פערטראכטען יעדעס מאָל ביי זיינע א שאפונג. נ י ט ד ע ר מ ע נ ש א י ז א י נ ט ע ר ע ס א נ ט, נ אָ ר ד י ס י ט ו א צ י ע. מיר לאַכען ניט פון דעם אָרימען נאַאיווען באַנטישי שווייג וואָס האָט זיך ניט געקענט צופאַסען צו אונזער וועלטעל. מיר לאַכען פון דער גאַנצער סײַ טואציע נעבען כסא הכבוד. מיר לאַכען מיט פּעראַכטונג פון דער גאַנצער צער וועלט־אָרדנונג וואָס האָט מעגליך געמאַכט אזא מין לעבען ווי באַנציע האָט געלעבט זאגאר פון אונז אליין, די לאכער, לאכען מיר. כּמַצַט יעדע פון זיינע ערצעהלונגען, יעדע פון זיינע בילדער, יעדע פון זיינע דראמען האָט א זין — א זין אין וועלכען עס איז אפשר שווער זיך פור נאנדערצוקלייבען, אָבער וואָס דריקט יעדענפאַלס אויס דעם תּמּצִית פון דער זאך.

2.

קאָנטראַסט אַלס פּסיכאָלאָגישעס מיטעל.

עס וועט אפשר זיין לייכטער צו פּערשטעהן די אינדיווידואליטעט פון פּרײַז'עס שרייבען ווען מיר וועלען איהם פּערגלייכען מיט אנדערע שריפטשטעלער.

נעהמען מיר שלום אש'ען אַלס ביישפּיעל, וועלען מיר מערקען אז דינער איז א פאַרבען־קינסטלער, א מאַלער און ניט עפעס אַנדערש. ער וועבט איך אויס א בילד מיט אַלערליי קאָלירען, און איהר דאַרפּט בלוזי קוקען אויף דעם — קוקען און זיך קוויקען.

פּרײַז צייכענט, אָבער, דאָס רוב אין שווארץ און ווייס און אז ער בענוצט שוין אנדערע פאַרבען אויך, מווען זיי געהן פּאָאָרווייז כּרי ארויס־צובריינגען דעם היפּף. בלוזי אויף אזא אופן קען ער עס טהון. ער מוז זיך אימער בענוצען מיט גענענגעזעצטע פאַרבען. בעת אש איז צופּירדען אז מיר זאָלען נאָר זעהן די פאַרבען און בעמערקען דעם פּייזאַזש, וויל פּרײַז אז מיר זאָלען אויך בעמערקען די קאָנטראַסטען. אין אש'עס ז ע ה ע ן מיר; ביי פּרײַז'ען ד ע ר ז ע ה ע ן מיר.

אש דערצעהלט ריכטיג ווי א יונגע, נאַאיווע מיידעל וואָס האָט זיך ניט געשטעלט די אויפגאַבע צו דערגעהן אליין וואָס פאַר א בעדייטונג עס ליענט אין איהרע ווערטער. עס שפּראַצט פון זיי ארויס א געוויסע האַרציגקייט; אפשר ליענט אויך אויף דער ערצעהלונג א הויך פון עלער גאַנץ און גראַציע. מיר בעוואונדערען די תּמּימוֹת־דיגקייט און זגראוור־נעקייט פון דער מיידעל וואָס בעגרייפט נאָך ניט די צוזאַמענשטויסען פון לעבען און איז נאָך ניט צוריסען פון די סעריעזע פּראַגען וואָס גנב'ענען

ביי אונז איבערגענומען יונה רָאָזענפעלד. פרץ האָט זיך פערנומען מיט דעם געזונדען, נאָרמאלען מענשען וועמען אבער די אומשטענדען האָבן בען געמאכט פאר א בייזען, א צודרייטען נפש.

אפילו זיין „משונענער בטלן“ איז ניט קיין אַבנאָרמאלער טיפּ אין דעם זין ווי מען בעגענענט משונה'דיגע כאראקטערע ביי אנדערע שריפטשטעלער. אזעלכע ווי בערעל חנה'ציעס, וואָס ענגערט זיך דעם מוח צו וויסען ווער ער איז, אדער ווי יוסיל דער לאָמער ישיבה בחור, וואָס קוקט אויס אויף דער מגפה אין שטערטעל כדי קהל זאָל איהם חתונה מאַכען, זיינען בלויז פּראָדוקטען פון דער סביבה. אויב זיי זיינען ניט נאָרמאל דארף מען אבער ניט פערגעסען, אז די גאנצע אומגעבונג איז ניט קיין געזונדע. ביידע זיינען זיי אַבשפּיגלונג גען פון די איינוואוינער פון יענע שטערטעלעך. אין א געגענד פון האַלב־נעוראסטעניקער איז דער אמת'ער פסיכאפּאַט ניט אזוי אַבנאָרמאל ווי ער וואָלט געווען אין א גרויסע שטאָדט.

נאָך מעהר, ניט נאָר ניט זיך פרץ ניט אָב מיט פסיכאפּאַטהישע טיפּען, נאָר מען קען זאָנאר זאָגען אז דער מענש אַלס אַזעלכער אַיז איהם ניט שטאַרק נונע. ער זוכט ניט פאַרזושטעלען און צו ענטוויקלען כאראקטערע ווי אין א דראַמא. ער שטעלט זיך אָב אויף דער סובסטאַנץ. דער מענש דיענט איהם בלויז אלס מיטעל, און ציעלען ציעלט ער צו עפעס אנדערש נאָר. ער וויל אַרויסבריינגען בעציהונגען, פּערהעלטניסע, און צו יעדער בעציהונג מוז מען דאָך האָבען וועניגסטענס צוויי פּערזאָנען. דער געליעבטער? ניין ביי פרץ'ען שפּיעלט ער נאָר קיין ראָלע ניט. וואָס פרץ איז אויסען צו שילדערן איז די לייעבעס־בעציהונג, און ניט אזוי די אויסערליכע סמנים ווי דאָס לאשטשען, דאָס קושען זיך, א. א. וו. נאָר דאָס סאַמע אינעוועניגסטע געפיהל וואָס איז דער מקור פון די אלע צערט־ליכקייטען.

ביי פרץ'ען זיינען די האנדלונגען א תפל בלויז. דער עיקר איז די אינערליכע דורכלעבונג, פונקט ווי די פּערזאָן גופא איז נאָר אן אינסטרומענט דורך וואָס עס קען אנטפלעקט ווערען דער אלגעמיינער צושטאַנד פון בעוואוסטזיין אדער די בעציהונגען וואָס הערשען צווישען צוויי אדער מעהרערע פּערזאָנען. שפּעטער וועלען מיר זעהען, אז אָט דער שטריוך איז אין איינקלאנג מיט פרץ'ס גאנצער גייסטיגער ענטוויקלונג און געדאַנקע־גאַנג.

בכלל איז דער יחיד אלס יחיד פאר איהם קיין סחורה. ער מאַלט ניט קיין טיפּען ווייל ער בעגענענט זיך ניט מיט דעם וואָס ער לאָזט אונז

אברהם אהרן ראב"ק.

פּרץ אלס פּסיכאָלאָג

1.

עס איז ברוך השם ביי אונז אין דער ליטעראטור ניטאָ קיין דוחק אין שרייבער וואָס האָבען געלעגט געוויכט אויף דער אינערליכקייט, די דורכפיהלונגען, די איבערלעבונגען פון זייערע כאראקטערע. און כאמת מוז דאָך יעדער שרייבער זיין א ברעקעל פּסיכאָלאָג לכל הפחות, און ביי אידען איז די פּסיכאָלאָגישע זייט פון אלעס כסדר געווען דער שווער-פונקט אין זייערע שאפונגען.*

וואָס מען זאָל ניט זאָגען וועגען דעם טאַלאַנט פון אונזערע שריי-בער—מען קען אבער ניט אוועקנעהמען פון זיי: זיי האָבען א פיינעם חוש פאר פּסיכאָלאָגישע בעאבאַכטונגען. זיי—נאַטירליך מיינט מען דאָ די מעהר בעדייטענדע פון זיי—האָבען די פעהיגקייט זיך אריינצו-טראכטען אין יענעמס לאגע און איבערגעבען זיינע געפיהלען מיט א רא-יעלקייט וואָס מוז איבערצייגען דעם לעזער.

אויב אבער אונזערע שריפטשמעלער זיינען גרייט צו שענקען גרויס אויפמערקזאמקייט צו דער פּסיכאָלאָגישער זייט פון דער ערצעהלונג אדער בילד, מען מען זאָגען אויף פּרץ'ען אז ער איז דער פּסיכאָלאָג פאר עק-סעלאַנס.

אויב מען זאָל דוקא פּרץ'ען פערבינדען מיט א געוויסער שולע אין דער ליטעראטור וואָלט עס בלי ספק געווען די פּסיכאָלאָגישע שולע. אמת, א ראָמאַנטיקער געווען; אמת, געמאָלען נאנץ רעאליסטיש, טאַקי געוואָרען שפעטער א מיסטיקער אויך, אבער קודם כל און אחרי ככלות הכל געווען א פּסיכאָלאָג—א פּסיכאָלאָג פון א בעזונדערען שניט און כאראקטער.

ער האָט ניט בעשריעבען קיין אַבנאָרמאלע מענשען, קיין קראַנקהאַפּ-טע טיפּען זוי די רוסישע און פּוילישע פּסיכאָלאָגישע שרייבער האָבען עס געטהאָן. ניט אויף ערנאָר אלאַן פּאָו'ס שטייגער האָט ער געשיל-דערט „מורא'דיגע“ פּסיכאָלאָגישע פּערזעהענישען.

* די אידישע פּילאָזאָפּען צייכענען זיך אויס דערמיט וואָס זיי האָבען אימער אַנגעגעבען אין זייערע מעטאָפּיזישע און עטהישע ווערק אַ בכבוד'ען פּלאַץ צו דער פּסיכאָלאָגיע. אפילו די מוסר ספרים ענטהאַלטען זעהר פּיעלע פּסיכאָלאָגישע בעמערקונגען. עס זיינען, נאַטירליך, דאָ גענוג מעמוס אַנצור געבען פאר דעם אידענס סוביעקטיוויטעט, אָבער דאָ, פּערשמעהט זיך, איז ניט דער פּלאַץ פאר דעם. — א. ר.

ארויסנעהמען אַ תשובה, באשר.. זי פלעגט אלע פרייטאג אריינקוקען דורך א שפארע אין באָד אריין צו די מענער... עפעס א יונגעראן, מען וויל ניט פורם בשמו זיין, פאסט שוין א גאנצען חודש און קלערט נאָך אַ פרוש צו ווערען; נאָט ווייס פאר וואָס פאר א זינד! טהייל שניי-דער טראַגען אַב דעם יתור, קצבים גיבען אַ גרעסערען צוללאָג. איין ירוחם חלפן האלט זיך נאָך, נעהמט ניט וועניגער פאר 10 פראַצענט א חודש אויף א חרם-קוויטעל מיט א משכון... דאָס איז א הארץ — א קיזעל-שטיין!" („בשעת מגפה").

דאָ איז כמעט יעדעס וואָרט א „ווערבוס", יעדע שילדערונג א כאַ-ראַקטעריטישעס „טהאָן", וואָס דעקט אונז אויף די גאנצע לאַגע פון צעהנ-דליגע מענשען בעסער, איידער בויגען-לאַנגע בעשרייבונגען. און דאָס איז קיין חידוש ניט! אין דעם וואָס די מענשען טהוען ליגען זייערע ציעלען. און די ציעלען זייערע זיינען א רעזולטאַט פון זייערע געדאַנקען און גע-פיהלען. דעריבער ליגעט אין דער גליקליך אויסגעקליבענער טהועכץ צו-ניופגעפרעסט כמעט די גאנצע נשמה פון דעם מענשען. געמאָלען מיט אזעלכע פארבען, קומט דאָס בילד ארויס קאָנצענטרירט און ברענענדיג, ווי די שטראַהלען פון דער זון, בעת מען קאָנצענטרירט זיי אויף א ברענן גלאָז.

איך וויל אויסשרייבען נור נאָך איין קליין בילדעלע, כדי צו בעוויי-זען ווי שטאַרק פרץ'ס טאַלאַנט איז, מיט ווי ווייניג ווערטער ער קען אין אונז ארויסרופען א גאנצען ים פון געדאַנקען, געפיהלען און בילדער: „ביי דער ערשטער מגפה, שנת תק"י, איז דער גאנצער מאַרק בעוואַקסען גע-וואָרען מיט גראָז און אין מיטען איז נאָר א פּאָר ס צי ע ז - ק י ע ס ג ע ו ע ז ע ז , א ו י ס ג ע ט ר ע ט ע ז פ ו ז ד ע ר ח ב ר ה נ ו ש א י ס ". פון אזא איינפאל וואָלטען זיך ניט אָבגעזאגט אפילו די „גדולים שבגדולים". ארויסרופען די פאַרשטעלונג פון דעם אָבגעשטאַרבענעם לעבען פון א גאנצען שמערטעל און פון דער שטאַרקייט פון דער מגפה דורך דאָס שטילע פאַראומערטע בילד פון אַ מאַרק, בע-וואַקסען מיט גראָז, מיט א פּאָר סציעזקעס אין מיטען, אויסגעטראַטען פון די, וואָס האָבען טאָג אויס און טאָג איין געטראַגען די טויטע אויפ'ן ביח עלמין, — דאָס איז איינע פון די זעלטענסטע פּעריל, וועלכע מען קען געפינען אין דער וועלטליטעראַטור און אפילו אַ שעקספיער וואָלט זיך בנאמנות ניט געשעהמט אריינצושטעלען זי אין זיין קרוין...

און א געשריי האָט ער נעטהאָן ווי א לייב: „אוועק נשים!“ („צווישען צוויי בערג“) אָט „דער צווייטער שפיץ באַרד, וואָס ציטערט איבער'ן נאַרטעל“ איז דער עלעקטרישער פונק, וואָס טרויסעלט אויף אונזער פּאַנץ טאַזיע און הייסט איהר אויסארבייטען דאָס בילד אין אלע אנדערע נויטיגע פרטים.

איך וויל מיך ניט לאנג אויפהאלטען אויף דער שילדערונג פון פּרע'ס קראפט, מיך אינטערעסירען מעהר די בילדער, וועלכע ער האָט אויס-געמאַהלען מיט דער קראפט און דער טיעפערער לעבענס-זין, וואָס שטעקט אין זיי. און דערצו איז אויסשטודירען אין גרונד אריין אלע מיטלען, וואָס גיבען פּרע'ן די מעגליכקייטען אַזוי פלינק און קלאָהר צו מאַהלען, — אויף דערויף דארף מען אפשר אן ארבייט טהאָן מיט די געצייג פון א געלערנטען עסטעהטיקער און אָנשרייבען א גאנצעם בוך. ווייניגסטענס בין איך זיכער, אז מיט דער צייט, ווען מיר וועלען האָבען אונזערע אוי-גענע אונווערויטעטען, וועט אויף געוויס ניט איין יונגער סטודענט פאר-דיענען זיין „דאָקטאָר דער פילאָלאָגיע“ הורך א דיסערטאַציאָן מכה „פּרע'ס שפראך און ליטערארישע טעכניק“. און איך וועל שטאַרק צו-פריעדען זיין, אויב איינער פון זיי וועט דערמאָנען אויך מיין נאָמען צי גוטען צוליעב א געדאַנקען, וואָס איך וויל נאָך זאָגען וועגען דעם פונקט.

מיר דוכט, אז א טהייל גבורה אין פּרע'ס טאַלאַנט שטאַמט אָט פון וועלכען קוואַל. בעת ער מאַהלט זיינע בילדער, שטעלט ער זיך אָפּ ניט אַזוי אויף דעם, ווי זיינע פארשווינען זעהען אויס, אויך ניט אַזוי, וואָס זיי פיהלען און וואָס מיט זיי פאסירט. מעהר פאר אלץ אינטערעסירט איהם דאָס, וואָס זיי טהוען. איין ביישפיעל וועט דערקלעהרען, וואָס איך מיין. בעשרייבענדיג זיי דאָס שטערטעל שרעקט זיך פאר דער אָנ-קומענדיגער מנפה, דערצעהלט אונז פּרע: „דער האנדעל ווערט שוואכער, די פרומקייט שטאַרקער; תבואה-סוחרים האָבען זיך מורא צו ריהרען פון אָרט; דער גרויסער יוסף האָט שוין זיין פערד און בודקע פאר-קיפּט, — א שאָד דער האָבער! די תבואה-מעקלער ציהען אלע טאַג פעסטער איין די גארטלען אויפ'ן ליידיגען מאָגען און אין די שטיבער ווערט אלע מאָל מעהר רחבת: מען טראַגט אַרויס יעדען פרייטאג עפעס אנדערש צו פערזעצען אויף שבת! א בעל-מלאכה, טהייל מאָל אפילו א בעל-הבית, כאפט אָפּט איין איבריגען טרונק בראנפען צו מאכען זיך א האַרץ אויף קוראַזש... פאר דאָס האָט דעם רופא'ס ווייב אויס-געטהאָן דאָס שייטעל און אָנגעטהאָן א האַהר-באַנד; א כעהאלטענער משכיל האָט פערברענט בריש גלי איין „אהבת-ציון“ און גענומען זיך צום תהלים זאָגען; די דיענסט פון בעדער איז געקומען צום רב

קער לעבען, וואָס ווערען אנטפלעקט און צו די טיעפע שאלות, מיט וועל-
כע זיי זיינען פול, דעם מה און דאָס הארץ פון דעם לעזער, אז ער זאָל
ניט קענען ארויסגעהן פון דער שליטה, אין וועלכער דאָס געמאָהלטע לע-
בען האלט איהם, — דאָס קענען די גאָר גרויסע קינסטלער, און פּרָג'
בלייבט אין דעם פונקט נישט הינטער זיי.

עס איז פאראן נאָך סמנים, נאָך וועלכע מען קען דערקענען דעם
אמת'ן קינסטלער. די הויפטזאך אין דער קונסט איז, דער קינסטלער זאָל
קענען צווינגען אונזער פאנטאזיע, זי זאָל אליין קענען אויפבויען אין
אויסמאָהלען זיך דאָס בילד, וואָס ער וויל אין אונז אַרויסרופען. מיט
לאנגע און געטרייע שילדערונגען פון אלע פרטים און קלייניגקייטען קען
מען נאָך ניט פאנאנדערהיצען דעם כח הדמיון. האָט אבער דער מחבר
איין אמת'ן קינסטלערִישען טאלאנט, קען ער ארויסכאפען פון אלע פרטים
און קלייניגקייטען איין קליין שטריכעלע, אבער דערפאר אזא קליין
שטריכעלע וואָס ווירקט אויף דעם כח הדמיון ווי איין עלעקטרישער שלאג.
ער כאפט זיך אויף, ווי פון שלאָף, ווערט נתפעל פון דעם שטריך און
מוז, ווילענדיג ניט־ווילענדיג, אויסמאָהלען זיך א סך נויטיגע איינצעלהיי-
טען, וועלכע דער שרייבער דערמאָנט גאָר ניט, אבער וואָס מווען זיין
פארבונדען מיט דעם קליינעם שטריכעלע, וועלכער עס האָט פּעראינטערע-
סירט. אָט אין דעם „קוניץ“, אויב איהר ווילט, ליענט דער גאנצער סוד
פון דער בעללעטריסטישער קונסט. וואָס ווייניגער די פאנטאזיע פון
דעם פשוט'ען לעזער האָט געקענט לכתחילה דערווארטען צו זעהן דאָס
קליינע שטריכעלע, וואָס נייער און אריגינעלער ער איז פאר איהר, אלץ
שטאַרקער ווערט איהר אייגענע בעשאַפונגס־קראפט און אלץ קלאָרער
שטעהט פאר אונזערע אויגען דאָס בילד.

און כמעט אויף יעדען שריט און טריט געפינען מיר ביי פּרָג'ן אָט
א די „מתנת אלהים“, נאָך וועלכע מען דערקענט אויפ'ן שוועל דעם נע-
באָרענעם קינסטלער. איך וויל מעהר נישט בריינגען, ווי איין קליינע
בעשרייבונג פון דעם שטאַלצען בריסקער רב, בעת ער איז געקומען צו
זיין מסוכן־קראנקער טאָכטער: „א הויכער, הויכער איד, טאָקי „משכמו
ומעלה“.... איין אימה האָט ער געוואָרפען ווי א מלכות! — א ווייסע, לאַנ-
נע באָרד, איין שפיץ, געדיינק איך נאָך, ווי היינט, האָט זיך איהם
אריינגערוקט אונטער'ן גארטעל, דער צווייטער שפיץ באָרד ציט-
טערט איבער'ן גארטעל... ברעמען — ווייסע, דיקע, לאַנגע — א האַלב
פנים האָבען זיי איהם פארשטעלט און, אז ער האָט זיי אויפגעהויבען —
רבנו של עולם! די נשים זיינען ממש צוריקגעפאלען, אווינע אויגען
האָט ער געהאט! — חלפים, בלאַנקע חלפים האָבען אין זיי געבליצט!

בויםער, צו דעם הימעל און דער זונן, און בעת'ן פאלען געטרוימט, אז ער וועט געוויס זיין א זעגעל-בוים אויף א ים-שיף („קלאַץ-געשיכטע“), און דער הענגעל-לאַמפּ זאָגט מוסר א קליינעם טישלעמפעל, ער זאָל געדענקען, אז זיין זיידע (זכרונו לברכה) איז א הייליגער קאנאניק גע-ווען, זיין פעטער—איין הברלה, און חנוכה ליכט, נשמה ליכט און שבת ליכט זיינען זיינע „נאָהנטע קרובים“... און דער קאנאניק אליין, פון וועמען מען דארף זיך אראפנעהמען א מוסר השכל! „ער שווימט ארום אויף כשר'ען בויםעל; ער ברענט טונקעל, ציכטיג און שטיף; פלאקערט נישט אויף מיט טיוולאָנישער גאווה, רעדט זיך נישט אין, אז ער וועט בעלייכטען און בעשיינען די וועלט... נישט זיין וועלט, ער דארף זי נישט פארזאָרגען! זיין אייגען ווינקעלע איז פאר איהם גענוג, פאר דאָס מאכט ער קיין שריפות נישט אָן! איהר וועט ביי איהם נישט גע-פינען קיין צייכען פון אנארכישע אידעען!“ („לאַמפען-מוסר“).

אומערדם, אפילו אין דער טויטער נאטור, זעהט פרץ אונזער מענש-ליך לעבען, אומערדם זעהט ער די זעלביגע קרעפטען, וואָס פיהרען קריעג אין דער היינטיגער געזעלשאפט. א שטאַרקער ווינד רייסט די דעכער מיט א כעס, גלייך ער וואָלט אנטיסעמיט און זיי יודען געוועזען; נור די דעכער זיינען אייזען און ביי זיך אין דער הייהם. ער לאָזט זיך אראב מיט רציחה צו די לאַמטערן אין גאס, זיי האַלטען זיך דאָך גלייך און לייכטען ווייטער, ווי העלרען-געלעהרטע אין דער אינקוויזיציע צייט!“ („דאָס ארימע יונגעל“).

איך וואָלט קיין מאָהל נישט פארטיג געוואָרען מיט דעם אויס-שרייבען, ווען איך וואָלט געוואָלט בריינגען אלע וויכטיגע ביישפיעלע. אין וועלכע מיר דערקענען פרז'ם וואונדערבארע „מחיה מתים“ קראפט, וואָס זי איז איינע פון די וויכטיגסטע עלעמענטען פון זיין קינסט-לערישע נאטור. פון די פאָר שטיקלעך, וואָס איך האָב ארויסגענומען פון זיינע ווערק כמעט ניט זוכענדיג, קען מען שוין אליין זיך אָנשטוי-סען, ווי גלענצענדר און העל זיינען פרז'ם בילדער, און ווי טיעף אין דעם מענשען'ס נשמה דרינגט אריין זיין בליק דאָרטען, וואו ער האָט צו טאָהן מיט אמת'ע מענשען און מיט אמת'ע פראָבלעמען פון לעבען. עס איז דעריבער גאָר קיין וואונדער נישט, פאר וואָס מען פארגעסט אין איהם אין גאנצען בעת'ן לייענען און מען טראכט אזוי וועניג וועגען די סמנים פון זיין טאַלאַנט.

אבער דאָס גופא איז שוין איינער פון די סמנים פון א אמת'ן גרויסען קינסטלער. מאכען פערגעסען, אז פאר אונזערע אויגען איז א בילד, א פראָדוקט פון דעם מחבר'ס כח הרמיון, אזוי צוציהען צו די שטי-

אונטערגעשטאָסענעם פליעגעל איז ארומגעגאנגען און אלע געוואָרפֿען אין זיעכעטען שוויים אַרײַן; נור דער כלב'נ'יק האָט זיך מיט אַלע גע-
 חבר'ט: ער האָט זיך געהאלטען א מאָל ביים רעכטען א מאָל ביים לינ-
 קען אויער, און דער חזיר האָט געמיינט, אז ער איז אויך א געביסענער!
 דעם הונד האָט ער איינגערוימט: „בררר... סאמע גנבים, איין עהרלי-
 כער מאן ביסט דו!“ דערנאָך איז ער ארויפגעשפרונגען אויפ'ן צוים
 און געוואשען זיך מיט דער קאץ צוזאמען פאר'ן רעגען... פלוצלונג נאָר
 האָט ער דען אָדלער דערוועהן! ער ציהט אויף זיך אָן א בענקשאפט,
 אין אויג ווייזט זיך א טרעהר: נישט גוט, ברודער, דעם אונטערגעשטאָסע-
 נעם! ער זיפצט, און דער אָדלער מיינט, אז ער בענגט אויך נאָך די
 הויכע וואַלקען, און געהט אוועק מיט איין אראבעגלעזטען קאָפּ, נור
 מיט א ווייך האַרץ... „אויך איין אונגליקליכער!“ און אז קיינער
 זעהט נישט, שפרינגט ער נאָר אַרײַן אין שטאל צום קליינעם עזעלע
 און רוימט איהר איין: „ווייסט, קאַנט הויבט מיר אויך נישט אָן צו
 געפֿעלען!“

וויפיעל קלאָהרע, פון לעבען ארויס געריסענע געשטאָלטען אין די
 פאָר שורות! געה, זוך אויס, אין וואָס ליעגט זייער קראפט, אז עס
 ווילט זיך נאָר טראכטען, וועגען דער גרויסער מחלוקה צווישען „קוקע-
 ריקו“ און „קוקעריק“, וועגען דעם אונטערגעשטאָסענעם אָדלער, וואָס
 בענקט נאָך די הויכע וואַלקענס, וועגען דער ראָלע פון דעם עזעל אין
 דער פאַרברייטונג פון קאַנט'ס פילאָזאָפיע, און וועגען דע סכל'בו גופא,
 וואָס איז אַט מיט א פיערטעל שעה צוריק געווען ביי מיר און געדריקט
 מיר מײַן האַנד...

נאָך מעהר! פאלט פריץ'ס קינסטלעראַויג אויף נאָר טויטע זאכען,
 — א היינגלייכטער, א לאָמפּ, א האלב'צופוילטער קלאָץ אין מיטען
 מאַרק, א צוריסענער שוך אויף א הויפען מיסט, — זאכען, וואָס האָבען
 דאכט זיך לחלוטין קיין שום שייכות ניט צו דער מענשליכער נשמה
 און צו די מיליאנען נאָדלען, וואָס שמעכען זי, — גיסט זיך אין זיי
 אַרײַן פון דער אויג פריץ'ס כשוף, און זיי הויבען אָן צו לעבען, צו מאַ-
 טערען זיך און צו מאכען מענשישע שטיק. די צוריסענע שיד פוילען
 אין מיסט, ליידען פון ניט'בעפרידיגטער גאווה, און „צוויי אָבצאסען
 פון איין פאָר שטיוועל בלאָזען זיך אורדאי — דער רעכטער שרייט,
 אז ער איז דער רעכטער, און דער לינקער — אז ווען פיס זאָלען תפילין
 לייגען, וואָלט ער געהאט בלאָהע צייכען פון דער רצועה“ („מיסט-
 חלומות“), דער קלאָץ דערמאָנט זיך אָן די יאהרען, ווען ער איז נאָך
 געשטאַנען אין וואַלד און זיך געריסען צו וואקסען העכער איבער אלע

וועניגער, און איהר זעהט זיך נישט ארום, ווי פאר אייערע אויגען זיי-
נען אויסגעוואקסען פינפֿזעקס לעבעדיגע פארשוניגען, בולטע געשטאל-
טען, מיט זייערע צובראָכענע אדער צוקראָכענע הערצער, און דערצו נאָך
א פּאָר דראַמאַס אָדער טראַגיקאָמעדיעס (זעלטען איינס), פון וועלכע זיי
זיינען די העלדען. און בשעת איהר לייענט און נאָך דעם לייענען—איז
אייער כח הדמיון און אייער געדאַנקען פאַרנומען מיט דעם, וואָס
איהר זעהט, האָרנט און פיהלט, אז איהר פאַרגעסט גאָר אָן דעם מחבר
און איהר ווייסט אליין ניט, מיט וואָסער כּשוּף ער האָט ארויפגעצוי-
כערט זיינע פארשוניגען.

די לעבעדיגקייט פון פּרעם פאַנטאַזיע איז אזוי שטאַרק, אז אפילו
ווען ער פיהרט ארויס ניט מענשען, נאָר חיות, סאי אמת'ע, פון לעבען
גענומענע, סאי נאָר אויסגעקלעהרטע, שטראַהלט פון זיי אזוי פיעל מענש-
ליכעס לעבען, און די שטאַרהלען זיינען אזוי בלענדערנד, אז מ'הויבט גאָר
ניט אָן צו טראַכטען, אפשר זיינען דאָס נישט געשטויגענע נישט גע-
פּלויגענע שפיעלערייען פון א צולאָזען געוואָרענעם טאַלאַנט. איהר
פיהלט די גאַנצע צייט, אקוראַט ווי פאר אייך וואָלט פאַרנעקומען
דאָס אמת'ע, אייער אייגענס, אדער אייער ארומיגעס לעבען, און אז
דערביי ווערט גערעדט פון זאַכען, וואָס זיינען גוגע אייך, ווי מען זאָגט,
„אין דער לעבער אריין.“ אָט האָט איהר צום ביישפיעל, א קליינע
בעשרייבונג פון גאָר א משונה'דיגער, ריין אויסגעקלעהרטער בריאה,
וועלכע פּרע האָט א נאָמען געגעבען „דער כל־בו“.

„א וואונדערליך חיה'לע איז דער כל־בו'ניק געוועזען! — אָהן ביי-
נער, פון סאַמע ווייך פלייש, און דאָס קעפעל האָט זיך לויז געדרעהט
אויפ'ן האַלז, ווי אויף א גוט־געשמיערט שרייפעל! ער האָט זיך נישט
געהיהרט פון אָרט און מיט'ן קעפעל געדרעהט קיין מזרח, קיין מעריב,
קיין צפון, קיין דרום—וואו איהר ווילט נור אליין! און ווייל ער האָט
יערען צוגעשאַקעלט מיט'ן קאַפּ, האָט ער מיט אלעמען בשלום געלעבט
און פון קיינעם און מיט קיינעם גלייך—נישט געליטען! עס שלאָגען זיך
צוויי העהנער; איינער שרייט: קוקעריקו! דער צווייטער וויל דוקא:
קוקעריקי! דער כל־בו מישט זיך נישט אריין. נור, אז דער הויף
איז שוין בעדעקט מיט פּעדערען, און די העהנער צאַפּלען זיך אָהן
כה, געהט ער צו און זאָגט: איהר האָט ביידע רעכט: דער „באָור“
זאָגט „קוקעריקי!“ און די שבעים זנקנים: „קוקעריקי!“ און ביידע
העהנער בלייבען זיך שונאים און איהם גוטע פריינד! עס איז קיין
שטילער הויף נישט געוועזען... דער הונד האָט געביסען דעם חזיר ביים
אויער, די קאַץ האָט געשפיענען אויפ'ן הונד, און איין אָרדלער מיט איין

אז איך זאָל נישט איינזעהען דעם מהלך צווישען איהם און די אויבער-דער-מאָנטע ריעזען. אבער בעשטעהען דען אלע אנדערע אייראָפּעאישע לי-טעראטורען פון לויטער בייראָנס, געטהעס, שעקספיערס, „אפילו“ פון היינריך היינעס? און וואו זיינען די טורנעניעווס, זאָלאס, מאָפּאָססאנס, טשעכאָווס און די צעהנדליגע אנדערע אָנגענומענע און בערוהמטע קינ-סטלער, וואָס זייערע נעמען זיינען שוין אויף אויביג פערשריעבען אין דער געשיכטע פון דער אלל-וועלטליכער ליטעראטור? שטעלט מען אבער אוועק פּרץ' צווישען זיי, האָט ער זיך געוויס ניט מיט וואָס צו שעה-מען. א ביסעל גרעסער, א ביסעל קלענער, ער געהערט צו זייער פא-מיליע און מוז געמאָסטען ווערען מיט זייער מאָס.

איך ווייס, אז אפילו אין דעם פונקט וועלען ניט אלע מיט מיר מסכים זיין. צו הויך קלינגען אפילו אָט די נעמען, און צו ניעדריג איז אונזער ניי-אידישע ליטעראטור אין די אויגען פון א סך געבילדעטע אידען, זיי זאָלען צוגעבען, אז אפילו איהר גרעסטער העלד זאָל שוין זיין אריבערגעוואקסען דעם הויכען צוים, מיט וועלכען די „גדולים“ פון דער וועלט-ליטעראטור זיינען אָבגעצאמט פון דעם קליין-געוויקס, וואָס פרוכפערט זיך און מעהרט זיך ביי יעדען פאָלק. און איך ווייס אויך גאנץ גוט, אז אפילו מיין היינטיגער ארטיקעל, אין וועלכען איך וועל פּרוואווען אויסמעסטען פּרץ'ס גרויס, וועט ניט אויף אלעמען האָבען די ווירקונג, אויף וועלכע איך האָף. אָט, ווען פּרץ וואָלט געווען איבערגע-זעצט אין אייניגע פון די אייראָפּעאישע לשונות און אז ער וואָלט געהאט די זכיה, קריטיזירט צו ווערען פון א געאָרג בראַנדעס, יעמאָלט וואָלט ער שוין געכאפט א פאָר בראוואָס אפילו פון דעם גאנץ פּיינ-געבילדעט-סטען פובליקום. לעת-עתה מוז מען, באין ברירה, לאָזען דאָס גאנץ-פּיינ-געבילדעטסטע פובליקום אָן א זייט און זיך ווענדען צו די פשוט געבילדעטע און אפילו האַלב געבילדעטע און זעהען, אז זיי זאָלען בע-קומען א ריכטיגען בליק אויף די ווערטקייט פון פּרץ' פאר דער קונסט בכלל און פאר דער אידישער ליטעראטור בפרט.

דאָס איז א שווער שטיקעל ארבייט! די שווערקייט ליעגט ניט נאר אין דעם, וואָס מיינע אייגענע כחות זיינען צירשוואַך דערצו. פּרץ האָט געוויס פארדיענט, אז פאר אזא ארבייט זאָל זיך נעהמען א קריטיקער מיט דעם טאַלאַנט פון א איפּאָליט טען, געאָרג בראַנדעס, בעלינסקי, און איך בין נעבעך, גאנץ ווייט פון זיי. די שווערקייט ליעגט אין פּרץ' גופא, אין זיין אָריגינעלען און פלינקען שטייגער צו מאַהלען, אין זיין צירלעכעדיגער פּאנטאזיע, אין דעם ענין גופא, וועלכען ער בעשרייבט. איהר לייענט דורך א מעשה'לע, פיער-פינף בלעטלעך, אָפּטמאָהל נאָך

דר. חיים זשימלאָווסקי :

י. ל. פּרײַז'ס קינסטלערישע טעכניק

פאַרבמערקונג.

עס פערדריעסט מיך זעהר, וואָס עס איז פאר מיר אונמעגליך געווען צו בעטייליגען זיך אין דעם פּרײַז-נומער פּונ'ם „ליטעראטור און לעבען“, מיט א שפעציעל צוליעב דעם געשריעבענעם ארטיקעל. איך האָב מיר ערלויבט צו געבען אן ארטיקעל, וואָס איז ערשיענען גענוי מיט צעהן יאהר צוריק. דער לעזער קאָן פון איהם זעהען, אין וואָס פאר א טאָן מען האָט נאָך יעמאָלט געדארפט שרייבען וועגען פּרײַז און דער אידישער ליטעראטור בכלל.

יערעס מאָהל, ווען אונזער איינעם פון די „פארליעבטע אין דעם זשאַרגאָן“ פלעגט אויסקומען צו האמפערן זיך מיט די גענער פון דער אידישער ליטעראטור, פלעגט פּרײַז זיין איינער פון די בעסטע וואפען אין אונזערע הענדר.

„וואָס דארפען מיר זיך קריגען וועגען די מעגליכקייט פון א אידישער ליטעראטור אויף דעם נייען אייראָפּעאישען שטייגער? אָט האָט איהר זי א פארטיגע: ליענט פּרײַז!“

דאָס איז נאָך געווען אין די צייטען, ווען דאָס ליטערארישע יונג-ווארג, ווי שלום אַש, נאָמבערג, ל. שאפירא—האָט זיך נאָך ניט בא-וועזען, ווען פינסקי האָט נאָך געהאלטען אין אויספראווען זיין קול. פּרײַז איז געוועזען אייגענטליך דער איינציגער „קאזיר“ אין דער האנד, דער פאר אבער א „טויז קאזיר“, וואָס דער געגנער האָט געמוזט „נעהמען“, ווייל ער האָט זי ניט געקענט „שלאָגען“.

פון דעסטוועגען פלעגען זיך געפינען אזעלכע, וואָס פלעגען וועלען שלאָגען אויך די טויו.

— נו... יע... פּרײַז! נאָר נישקשה'דיג... אבער פראוואט איהם אקארשט פערגלייכען מיט א שטיקעלע בייראן, א געטהע, א שעקספיער, א דאנטע, אפילו א היינריך היינע! וויפיעל פעהלט איהם נאָך צו זייערע קעכעלע? און איך האָב מעהרערע מאָהל פארגלייכען פּרײַז מיט די העכסטע פון די גרויסע און—אסור, אויב ער איז דערביי ווען עס איז געפאלען אין מינע אויגען...

איך וויל, מען זאָל מיך ריכטיג פערשטעהן. זוי שטארק איך האָב נישט ליעב פּרײַז, קען דאָך די ליעבע ניט פארבלענדען די אויגען אזוי,

אין א וואָך ארום האָב איך ערהאלטען א בריעף.

ארום פינף, זעקס פארנאכט האָב איך אָנגעקלונגען ביי פּרץ'ן. ער אליין האָט מיר געעפענט. עטוואָס העכער ווי נידריג, ברייטבייניג, אָהן א ראָק, מיט פארבייגענע מאַנזשעטען, דיקע, אראָפּפאלערע וואָנסען, א קוטשמע האָר מיט א „טשופ“ איבער'ן שטערן, א פּאָר קלוגע, שאַרפע אויגן, א ברייטען פאַסעק איבער א פּאָר זעהר ברייטע הויזען — האָט ער אויף מיר געמאַכט דעם איינדרוק ווי אַן אַטאַמאַן פון קאָזאַקען.

— גוט וואָס איהר זייט געקומען! קומט אַרײַן!

ער האָט מיך אַרײַנגעפיהרט צו זיך אין קאבינעט, וואו צוויי שוואַרץ-הנ'עוודיגע מיידלעך, ליטוואַטשקעס, זיינען געזעסען. מיך פּאָרגעשטעלט. ער האָט זיך אַרײַנגעזעצט אין א פּאָטעל און פון א גרויסע פּאָרצעלאַיענע שיסעל האָט ער מיט אַפעטיט געגעסען שמאַנט מיט אונערקעס.

איך האָב פון איהם קיין אויג נישט אַראָבגעלאָזט, געקנאַקט די פינגער, נישט אַרײַנגעזעסען אויף דער שטוהל און געקוקט ווי פּרץ עסט, טונקט די וואָנסען אין שמאַנט און די אויגען ברענען, שמייכלען צו די מיידלעך — איז מיר מיט אַמאָל אַרײַנגעפאלען אַז טאַראַס בולבא האָט אויך אַזוי געמוזט עסען, מיט פערקאַשערטע אַרבעל, אין אַזעלכע ברייטע הויזען, נור ביי טאַראַסעס הויזען האָט געוויס געהאַנגען אַ ציבעק. אָפּגעגעסען — האָט ער אַרויסגענומען פון אַ טעקע מיין מעשה און מיר געוויזען אויף אַ בענקעל נעבען זיך.

די מיידלעך האָבען זיך אויפגעשטעלט, ענטשולדיגט און געוואָלט אַרײַנגעהן אין אַ צווייטען צימער.

— נישט נויטיג — האָט ער געזאָגט — מיר זיינען דאָך פון איין משפּחה.

מיר איז געוואָרען פינסטער אין די אויגען. כ'האָב קיין וואָרט נישט פערשטאַנען וואָס פּרץ האָט מיר געזאָגט, געהערט בלויז דאָ אַידיש, דאָ רוסיש און עס האָט זיך מיר געדאַכט אַז ווען עס געפּעלט איהם אַ שטעל רעדט ער אַידיש, און ווען נישט — רוסיש.

פון הינטען, האָט זיך מיר געדאַכט, לאַכען די מיידלעך, געפיהלט ווי זייערע שוואַרצע אויגען בריהען, ענגערן דעם קאַרק, שטיקען זיך, דאַכט זיך, פון געלעכטער; און פּרץ רעדט מיט אַ פול מויל, גלייך ווע-גען „קיסט“, „פּאָלאַטנאָ“ און „כּוּדאַזשניק“.

אַז כ'בין שוין געשטאַנען אויף דער גאַס און אָפּגעטעהעמט, האָב איך זיך דערמאָהנט זיינע לעצטע ווערטער:

— אַז איהר וועט אָנשרייבען עפּיס, ברענגט!

די זעלבע וואָך נאָך האָב איך פּערלאָזט וואַרשע, באַלד נאָך דעם — רוסלאַנד, און עס איז מיר ניט בעשערט געווען פּרץ'ן נאָך אַמאָל צו זעהן.

לאכט — וואָלט איך זיך אזוי צוגענאנגען, איהם א שנעל געטהון אין דער נאָז אריין — אי מיכה, מיכה, דערקענסט מיך נאָר נישט?
 דאָס איז אלץ וואָס כ'האָב זיך דערוואוסט פון פעטער און פון פרוש וועגען פּרצ'ן און בערדיטשעווסקין, פונדעסטוועגען האָב איך ביי יעדער געלעגענהייט שטארק הנאה געהאט נאָכאמאָל אויסצוהערען די זעלבע מעשיות, און די צוויי מענשען זיינען מיר ליבער געוואָרען.
 וויפּיעל ליבער און דרך ארץ בית המדרש בחורים האָבען צו אידישע שרייבער! פונקט ווי חסידים שמועסען מיט יראה וועגען זייערע רבי'ס, אזוי שמועסען די בית המדרש בחורים מיט ליבער און גלויבען וועגען די אידישע שרייבער. יעדער שרייבער ווערט אין א פּויליש שמערטעל נאָך ביים לעבען פּערוואנדעלט אין א לענענדע. די טאַטעס זיצען אויף די קלעצער וואָס זיינען צעוואָרפען אין הויף פון „שטיבעל“, און שמועסען מיט גרויס כונה, פּיעל מאָל מיט א ברען, פון קאַצקער, פון גערער, און די זיהן שפּאַציערען ארום, ארום דעם שטאָרט נאָרטען אין ברייטע שורות, און מיט'ן זעלבען ברען און ליבער שמועסען זיי וועגען פּרצ'ן, אש'ען און נאָמ־בערנ'ען.

די שרייבער פּערנעמען אין פּוילען ביי די בחורים דעם פּלאץ פון דעם רבי. אין 1905, האָבען זיך די בחורים פון מיון שמערטיל גע'מח'ט, צו א יודישער ארבייטער דארף קויפען א שקל, צו ער דארף עס געבען פאר דער ארבייטער בעוועגונג, האָט מען בעשלאָסען אראָפּצושיקען צו פּרצ'ן א שליח און ביי איהם פּרענען — און זיי האָבען געשיקט.
 און אז עס איז דאָ גלויבען, איז דאָ ליבער, איז שוין במילא דאָ האָפּנונג, די גרויסע האָפּנונג אין דעם איד.

די אידישע שרייבער פון פּוילען זיינען די בחורים געהנטער, עפעס פאָרט „משלנו“. און פונקט ווי יעדער חסיד ווייס אז עס איז ערניץ דאָ א גרויסער „טשאַרטקעווער רבי“, נור וואו דאָס איז, ווייס ער נישט, אזוי ווייסען די בחורים אז עס זיינען פארהאן אין ווילנע, אדעס אויך גרויסע אידישע שרייבער, נור די ווארשעווער זיינען זיי עפּיס געהנטער.

שבועת צייט 1906 האָב איך צוגעשיקט פּרצ'ן אן ערצעהלונג, אריינ געלעגט א זעבען־קאָפּיקע מאַרקע פאַר אן ענטפּער. איבער א וואָך האָב איך אָפּגעוואַרט דעם בריעף־טרענער דריי מאָל א טאָג, זיך שוין באַלד מיאש געווען און מיר האָט זיך גענומען אויסדאַכטען אז כ'האָב שלעכט אדרעסירט דעם בריעף און ביסלעכווייז איז ביי מיר מעהר קיין ספק נישט געווען, אז כ'האָב פאַרגעסען צו שרייבען דעם נאָמען פון דער גאס און אנשטאַט „צעגליאַנאַ“ האָב איך געשריבען „צענעלניאַ“, און אזא געסעל איז נאָר אין פּראַנאַ, נישט וואַרשע.

ווי כ'האָב י. ל. פּרץ'ן געזעהן

צוויי מענשען האָב איך תמיד מקנא געווען ביי אונז אין שטעדטעל—
מיין פעטער, א תבואה סוחר, און דעם פרוש הערשיע.

מיין פעטער — א שעהנער, ברייט־בייניגער יוד, מיט א באָרד ביו
צום גארטעל, פון די יודען וואָס האַלטען קיינמאָל קיין געלד אין א בייטעל,
שיטען עס אין די הויזען קעשענע אריין, עס זאָל קלימפערן, מען זאָל
לייכטער קענען געבען א נדבה און מיט א פולער האַנד.

הערשיע פרוש—א קליין, אויסגעדארט מענשיק, פלעגט זיך אוועק
שטעלען אמאָל ביים כוור, אמאָל ביים אויווען, אין מיטען „שטיבעל“,
וואו עס האָט זיך געמאכט, און געצויגען דעם אַחד פון שמע ישראל, צו
ערשט זעהר הויך, דערנאָך אלץ שטילער און שטילער, איבער א האַלבע
שעה. דערביי האָט ער זיך אזוי פערטיעפט, אריין אין אזא דבקות, אז
זיין ביינערן פנים וואָס האָט זיך קיין ריהר געטהאָן, האָט זיך מיט אמאָל
צושטראהלט און עס איז ליכטיג געוואָרען. מיט יראת הכבוד האָב איך
געקוקט אויף דעם פרוש, געגלויבט אז זיין נשמה האָט דעמאָלט „עליה“,
און כ'ווייס נישט פאר וואָס ס'איז מיר אויף'ן זינען געקומען אז יענער
תנא אויף וועמעס קאָפּ א פויגעל האָט זיך א נעסט אויסגעבויט, האָט גע-
מוזט אויסזעהן ווי הערשיע פרוש.

מיין פעטער האָב איך מקנא געווען, ווייל ער האָט געקענט יצחק
ליבוש פּרץ, און הערשיע פרוש—ווייל ער האָט געקענט מיכה יוסף בער-
דיטשעווסקין.

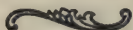
מיט יאהרען צוריק האָט מיין פעטער צוגעשטעלט תבואה אין דער
מיהל אריין, וואָס פּרץ האָט געהאַלטען בשותפות מיט זינעם א קרוב.
וועניג, זעהר וועניג האָט מיין פעטער געוואוסט וועגען פּרץ'ן, גע-
דענקט אז פּרץ האָט זיך כמעט ווי נישט געמישט אין געשעפט, פלעגט זיך
נור התמלען, נעטראָגען א היטעל מיט א לאַקירענעם דאשיק, א פאָר שטי-
וועל מיט הויכע כאַליאוועס און אויסגעזעהן האָט ער ווי אן „עקאָנאָם“,
ווי א יונגער שלאכטיש.

נאָך וועניגער האָט הערשיע פרוש געוואוסט וועגען בערדיטשעווסקין.
כאָטש ער האָט געלערענט מיט איהם, אויב כ'האָב קיין טעות, אין וואָ-
לאַזשין.

— אי — פלעגט ער טענה'ן — ווען כ'זעה איצט מיכה יוסף'ן, וואָלט
איך זיך אזוי צוגעגאנגען—דאָ האָט דער פרוש א בויג אָן געטהון זיינע דא-
רע פלייצעס, אָנגעשטעלט צוויי פינגער א שנעל צו טהון, געקוקט אויף
די פינגער, ווי א יוד בעקוקט אן אתרוג פון די „מובחרים“ און זיך צו-

דער ארעסט פון פריץ ענדיגט, קען מען זאָגען, אן עפאָכע פון סאָציאַל־ליסטיש־ראַדיקאַלער טהעטיגקייט, שריפטליך, ווי פּערזענליך. די פּאַרטיי־ען האָבען גענומען וואַסען אין קראַפט, עס איז פּערשוואַנדען דער צוויי־בער פון אירעען וואָס שפּאַרען זיך דורך דעם ערשטען וועג צווישען די פּיעלע שטערונגען און קאָנווענציאָנאַלען. זיי זענען ווי געוואָרען פּערהאַר־טעוועט אין דאָנמען, געפאַנצערט מיט פּאַנאַטיזם. די פּאַרטייען האָבען זיך גענומען רייסען צווישען זיך. דאָס אלעס האָט געמוזט אבשטויסען אזא עמפּינדליכע קינסטלערישע נאַטור ווי פּריץ איז געווען. פון דער צווייטער זייט איז אויפגעקומען א מעהר אדער ווייניגער ראַדיקאַלע לע־נאַלע פּרעסע, דער „יוד“, נאָכהער דער „פּריינד“, וואו פּריץ האָט געפונען א ברייטע פּעלד פאַר זיין פּיעלזייטיגען טאַלאַנט.

דאָס אלעס האָט געמאַכט מעגליך, אז צו פּריץ'עס יובילעאום זאָלען שוין די ציוניסטען, וועלכע ער האָט מיט א פאָר יאהר פּריהער אזוי ביטער בעקעמפּט, ווערען די הויפט בעל שמה'עס. דער איד האָט גובר געווען דעם מענש. עס מוז אבער אנערקענט ווערען, אז דער קינסטלער אין פּריץ'ן האָט פון דעם פּיעל געוואונען.

בען א רעפערט וועגען זיינע ווערק און בעווייזען, אז דאָרט איז אלעם כשר.

אזויערנאָך האָט פריץ געמוזט פריהער שרייבען פארשטעלט דורך משלים און פארקירצט כדי צו ראטעווען זיינע ווערק פון צענזאָר און נאָכהער איז ער געווען געצוואונגען צו ערקלעהרען זיינע ווערק כדי צו ראטעווען דעם צענזאָר.

די לאַנע איז געוואָרען אזא אז די צענזור האָט איהר געשטערט נאָך מעהר ווי פריהער. ערשט ווען די אויפגעקומענע פארטיי - ליטעראטור האָט פערנומען דעם פלאַץ פון פריץ'עס בלעטלאַך ביי די ארעסטען פון ארכייטער, האָט מען איהם צורוה געלאָזען.

און טראָץ דעם איז פריץ געווען דאן זעהר אונבעקאנט צווישען די מאסען לעזער. זיינע „ביבליאטעקען“ מיט די „בלעטלאַך“ זענען יאהרען לאַנג געלעגען ביי די מוכרי ספרים ווי שטיינער, ניט קוקענדיג וואָס מען האָט זיי אָנגעבאָטען בהצי הנם. דער פאָלגענדער אנעקדאט, וועלכען פריץ האָט מיר דערצעהלט, וועט כאַראַקטעריזירען די לאַנע. פריץ איז אמאָל געווען ביי צוקערמאן אין בוך־סטאָר. אן ארכייטער איז אריינגעקומען קויפען אדער לייהען א בוך. צוקערמאן האָט איהם דערלאַנגט פריץ'עס ביבליאטעק. דער ארכייטער אבער האָט עס איהם צוריקגעגעבן מיט דער בעמערקונג, אז ער וויל אזעלכע... ביכער ניט האָבען.

אז פריץ איז געווען זעהר העפליך צו יעדען, וואָס האָט מיט איהם גע- האט עטוואס צו טהון, — איז איבעראל בעקאנט. דאָ וויל איך פער- צייכענען א שטריך פון מערקווירדיגען מוטה, וועלכען ער האָט ארויס- געצייגט. ווי בעקאנט איז פריץ ארעסטירט געוואָרען אין אוגוסט, 1899, עטליכע טעג נאָך דעם ווי ער האָט פאָרגעלעזען אויף א פערזאמלונג, צו העלפען סטרייקערס. אין פערבינדונג מיט דזען ארעסט וויל איך בעמער- קען דאָס פאָלגענדע. פאר דער פערזאמלונג האָב איך ערפאהרען, אז זי איז זעהר שלעכט ארגאניזירט געוואָרען, אז וואהרשיינליך האָבען פיעל שפּיאָנען בעקומען בילעטען. שבת, דעם טאָג פון דער פערזאמלונג, בין איך אוועק צו פריץ'ען, האָב איהם דאָס דערצעהלט און זיך געבעטען ביי איהם ער זאָל ניט געהן אויף דער פערזאמלונג. פריץ האָט א וויילע נאָכ- געדענקט, דאן האָט ער מיך געפרעגט, אויב איך וועל געהען. איך האָב געענטפערט אז איך מוז געהען. „דאן געה איך אויך“, האָט ער קורץ גע- זאָגט. עס האָט ניט געהאָלפען קיין טענה'ען, עס האָט ניט געהאָלפען קיין בעטען, — פריץ איז געגאנגען אויף דער פערזאמלונג און איז ארעסטירט געוואָרען

דאָך, אין מיטען פון יאהר 1899, האָבען מיר צוליב עטליכע ארעסטען געמוזט אויפגעבען די געהיימע פערזאמלונגען מיט די ציוניסטען און מיר האָבען זיך דאן ווידער גענומען צו די אויסגאבען. פרץ האָט זעהר פיעל געשריעבען און—איבערגעשריבען. כמעט ביי יעדען קומען האָט ער גע- האט עטוואס נייעס פאַרצולעזען.

און א כלל האָבען מיר געהאט, אז פּרץ'עס זאכען זענען געווען אס בעסטען גלייך ווי זיי זיינען ארויס פון זיין פּעדער. זיי האָבען פּערלוי- רען זעהר פיעל ווען ער האָט זיי גענומען איבערארבייטען און איבער- שרייבען. פרץ דער קלוגער, געבילדעטער און מיט דער אייראָפּעאישער ליטעראטור גוט בעקאנטער פּרץ האָט פיעל געשטערט פּרץ'ן דעם קינסט- לער.

פּרץ און די רוסישע צענזור, — דאָס איז א טהעמא וואָס פּאָדערט א ספּעציעלע בעארבייטונג. די צרות וואָס פּרץ, מיט זיינע פּאָרטשריט- ליכע מיינונגען, מיט זיין אַברופּען זיך אויף סאָציאלע און פּאָליטישע ער- שיינונגען, מיט זיין גרויסען טעמפּעראמענט, האָט זיך געמוזט אַנליידען פון די רוסישע בעאמטע, וואָס זענען געווען ממונה איבער דער אידישער פּרעסע,—איז זיך לייכט פּאַרצושטעלען. אין דער הינזיכט האָבען אין רוסלאַנד געליטען שרייבער אין אלע שפּראכען. איך האָב געזעהען מאַ- נוסקריפטען מיט דער הסכמה פון דער צענזור, וועלכע זענען געווען אזוי געשטראַכען און זאָגאר געענדערט פון צענזור, אז די פּערפּאסער האָבען זיי ניט דערקענט. פּרץ האָט זיך ארויסגעהאַלפּען מיט די פינטעלאַך, דאָ אבער וויל איך דערצעהלען פון די צרות וואָס דער צענזאָר איז אויס- געשטאַנען פון פּרץ'עס שריפטען. די סאָציאליסטישע בעוועגונג האָט זיך גענומען פּערשפּרייטען צווישען די אידישע ארבייטער, עס איז געוואקסען די בעדערפנישע אין אידישע ליטעראטור מיט א ראדיקאלער טענדענץ. קיין פארטיי-ליטעראטור איז אין אידיש נאָך ניט געווען. אזוי ווי פּרץ'עס זאכען האָבען אויסגעדריקט געוויסע ראדיקאלע מיינונגען, האָט מען מיט די ארבייטער געלעזען און געלערענט פּרץ'ס מעשה'לעך, און ווען עס האָ- בען זיך אָנגעפאנגען ארעסטען צווישען די ארבייטער, האָבען די זשאַנדראַ- רען איבעראל געפונען פּרץ'עס בלעטלאַך. האָבען זיי אָנגעפּרענט דעם דאמאלדיגען אידישען צענזאָר, זאקס, ווי אזוי ער האָט דורכגעלאָזען אועל- כע קראמאָלנע ליטעראטור. איז דער צענזאָר געקומען צו פּרץ'ען, ער זאָל איהם ארויסהעלפּען, — אז ניט, האָט ער געסטראשעט, וועט ער מעהר זיי- נע זאכען ניט דורכלאָזען. פּרץ האָט זיך געמוזט אוועקזעצן און אַנשריי-

קאָמיטעט. איך בין ערוועהלט געוואָרען און בין אזויערנאָך געוואָרען אן אָפּטער בעזוכער אין פּר'עס הויז.

ווען איך דערמאָן מיך איצט דיזע רעדאקציאנעלע פּערוואַמלונגען, ווי דער פּופּציג יעהריגער פּר'ץ איז געזעסען מיט עטליכע צוואַנציג יעה־ריגע בחורים, האָט פּאר זיי געלעזען זיינע זאכען און זיך מיט זיי ערנסט בעראַטהען וועגען יעדער קלייניגקייט, וועהרענד אין דער אַמת'ן האָט ער געמוזט טהאָן די גאַנצע אַרבייט, סיי די ליטעראַרישע און סיי די פי־נאַנציעלע, — מוז איך איהם בעוואַנדערען. אבער דער שענהנסטער שטריק זיינער איז געווען, וואָס ער האָ טגעזוכט צו ענטדעקען נייע טא־לאַנטען און דערמונטערען זיי צום שאַפּען. איך געדענק ווי פּר'ץ האָט אונז פּאָרגעלעזען א מאַנסקריפט פּון ל. שאַפּירא. ער איז געווען בענייסטערט און האָט איהם גלייך פּאָרגעזאָגט א גרויסע צוקונפּט.

צוגלייך האָט אונז פּעראַייניגט נאָך א רינג פּון געזעלשאַפּטליכער טהעטיגקייט. דער פּאָליטישער, אדער ריכטיגער דער דיפּלאָמאטישער ציוניזם, איז אויפגעקומען און האָט זיך שטאַרק פּערשפּרייט צווישען דער אידישער אינטעליגענץ. מיר האָבען געהאַלטען פּאר אונזער אויפגאַבע צו בעקעמפּפּען דעם ציוניזם. פּר'ץ איז אויך געווען א פּערביסענער געג־נער פּון ציוניזם. איהם איז געווען צו ווידער „דער גוישער ציוניזם וואָס האָט נאָר אן אידישען נאָמען, אָהן א וועלכען עס איז אידישען אינהאַלט.“ פּר'ץ איז געווען געגען דער שתדלנות־פּאָליטיק, וואָס איז געווען דער יסוד פּון אלע פּלענער פּון דיפּלאָמאטישען ציוניזם. מיר האָבען אלזאָ אַר־גאַנזירט גרויסע געהיימע דיסקוסיאַנס־פּערוואַמלונגען מיט די ציוניסטען, אויף וועלכע יעדער צד האָט בעקומען א גלייכע צאָהל בילעטען פּאר זיינע אנהענגער און א גלייכע צאָהל רעפּערענטען. פּר'ץ איז געווען אונזער הויפּט־רעפּערענט. דאָס זענען געווען, ווי איך גלויב, זיינע ערשטע ארויס־טרעטונגען אויף גרויסע פּערוואַמלונגען.

און דאָ דאַרף פּערצייכענט ווערען, אז אין יענער צייט איז נאָך פּר'ץ געווען ווייט פּון אנערקענען אידיש אלס נאַציאָנאַלע שפּראַך. ער האָט אנערקענט אידיש אלס א נויטווענדיגען מיטעל צו בילדען די מאַסען, אבער ניט פּאר דער אינטעליגענץ, און טאַקע אויף אונזער ערשטער פּער־זאַמלונג האָט ער זיך איינגעשפּאַרט צו האַלטען דעם רעפּעראַט דוקא אין פּויליש, טראָץ דעם פּראָטעסט פּון די צעהנדליגע אַרבייטער, וועלכע האָ־בען א וואָרט ניט פּערשטאַנען.

דיזע פּערוואַמלונגען האָבען אוועקגענומען ביי פּר'צ'ען, ווי אויך ביי אונז אלעמען, זעהר פּיעל צייט, אזוי אז עס איז געווען פּאר א לאַנגע צייט אונגעגלייך זיך אָבצוגעבען מיט די געפּלאַנטע ליטעראַרישע אויסגאַבען.

מ. מיכעלזאָהן.

פון י. ל. פּרץ'ס ראדיקאַל- סאציאליסטישע יאָהרען

(זכרונות און שמריכען).

דערקענט האָב איך פּרץ'ען אַרום דעם יאהר 1898. מיר זענען גע-
ווען א גרופע יונגע לייט, וועלכע זיינען געווען בעאיינפלוסט פון סאָציא-
ליזם, שטארק צוגעמישט מיט דעם אלטען רוסישען ניהיליזם און מיט דער
ספעציעל אירישער אפיקורסות. מאַרקס, ענגעלס, פיסארעו און באזארָוו
זענען געווען אונזערע געטער, האָבען פערנומען דעם פלאץ פון דעם אלטען
אירישען גאָט, וועלכען מיר האָבען בעקעמפּט. פּרץ'עס „שמריימעל“
איז געווען אין פולען איינקלאַנג מיט אונזער גאַנצער וועלט-אַנשוואַנג
און האָט דערפאַר געמאַכט אויף אונז א גרויסע ווירקונג. עס איז ניט
געווען דער אינהאַלט (עס איז דאָרט ניטאָ קיין איין נייער געדאַנק) נאָר
די פאָרמע, די איינפאַכקייט, וואָס האָט אזוי שטאַרק געווירקט. ביז
אהער זענען מיר געווען געוואוינט צו לעזען אפיקורסישע ביכער אין דעם
אריסטאָקראַטישען העברעאיש. מען האָט גע'משפּט דעם אירישען גאָט,
אַבער אלץ אין די הויכע ספּערען און מען האָט געברויכט די הייליגע
שפּראַך. דאָ אבער האָט מען איהם געשטעלט צום משפּט פאַר דעם כריי-
טען פּאָלק און אין דער וואַכיגער שפּראַך. דאָס האָט שוין געשמעקט מיט
רעוואָלוציע.

פון אפיקורסות צום סאָציאליזם, פון „שמריימעל“ צו „באָנציע
שווייג“ איז אין יענע יאהרען געווען א גלייכער וועג. אזוי, ווייניגסטענס.
פלעגט עס זיין ביי אידען. ווי עס פיהרט זיך אין אזעלכע פעלע האָבען
מיר זיך פון תלמידים גלייך פּערוואַנדעלט אין מלמדים; מיר האָבען פּער-
געסען אָן זיך און גענומען פּערוואַרגען דעם כלל. מיר האָבען גענומען מאַ-
כען פלענער, ארויסצוגעבען ביכלאך פאַר דעם פּאָלק. אזוי ווי פּרץ איז
געווען אונזער אידעאל, האָבען מיר בעשלאָסען זיך צו ווענדען צו איהם.
קיין ענערגיע האָט ניט געפּעהלט, מיר האָבען צונויפגעלעגט עטליכע צעהנ-
דליג רובעל און זענען אוועק צו פּרץ'ען. פּרץ'ען איז דער פלאַן געפּעלען
געוואָרען, ער האָט צוגעזאָגט, אז ער וועט שאַפען דאָס איבריגע נויטיגע
נעלד, א גאַנץ גרויסע סומע, און האָט אונז פּאַרגעשלאָגען, מיר זאָלען
אויסוועהלען איינעם פון אונזער גרופע אלס מיטגליעד פון א רעדאַקציאָנס-

אז איך פרעג ווענען היטעל, נעהמט ער ארויס פון קעשענע עפעס א ווייס
 לייווענטען מיצעל, וועלכען ער ציהט גלייך ארויף אויפ'ן קאפ צו ווייזען,
 ווי עס זעהט אויס, און לעגט עס גלייך צוריק אין קעשענע אריין. ער
 איז ווי שטענדיג שען און שארפזיניג.
 מיר געזעגענען זיך — מיר חלום'ט זיך נישט, אז אין עטליכע טעג
 ארום וועל איך פערלאָזען דאָס לאַנד, אום נאָך אַמאָהל איהם נישט צו
 זעהען.

דאָס זענען קורצע ערינערונגען, שמריכען, בלעטלעך. אפשר וואָלט
 איך געקענט פיעל מעהר ווענען פריץ'ן דערזעהלען — איז נאָך איצט
 נישט די צייט דערויף. אפשר בין איך איצט בכלל נישט פעהיג בולט'ער
 און סיסטעמאטישער צו שילדערן די דאָזיגע פיגור, וואָס איז געווען
 אזוי אלזייטיג און פערשיעדענארטיג אין איהרע אלע ערשיינונגען. איך
 האָב נאָר אָנגעווארפען דאָס, וואָס איז מיר געקומען אויפ'ן זכרון.
 מיר האָבען די לעצטע צייט געוואוסט, אז פריץ פיהרט א טאָג-בוך,
 וועלכער דארף פערעפנטליכט ווערען נאָך זיין טויט. איך האָב זיך דע-
 ריבער אין אייניגע ערטער אָבגעהיט צו בעריהרען פערזענליכע בעציהונג-
 גען צו אנדערע. דאָס וועט ער אליין טהון.
 און נאָך א זאך. אויב די דאָזיגע בלעטלעך טראָגען ערטערווייז א
 צופיעל פערזענליכען כאַראַקטער, בעט איך אין דעם דערזעהלער זעהען
 נישט מיך פערזענליך, נאָר איינעם פון די יונגע, וואָס האָבען זיך אין
 פריץ'ס שטוב ערצויגען. דאָס וואָס איז געווען מיט מיר, איז כאַראַקטע-
 ריסטיש פאר אלע אנדערע: עס זענען פיעל תלמידים, אבער נאָר איין רבי
 געוועזען.

— איהר וועט מיך אויפהערען צו „העררען“, אָדער ניין?
 פון דעם פלאן ווערט גאָר נישט — מיר קענען נישט דורכקומען. איב
 דיגענס, ווערט דאָס יונגע קלייזעל אויך אין גיכען צופאלען.
 אין א פאָר טעג ארום בעקום איך א קאָנפירענציעלען בריף פון פריץ
 מיט אן איינלאדונג אויף א נייע פערזאמלונג. עס קומען זיך צונויף א
 זעקסזיבען מאן, צווישען זיי פריץ, דינעזאָן, בעל־מחשבות, נאָמבערג און
 איך גערענק נישט ווער נאָך—און פריץ לענט אונז פאָר זיין נייעם פלאן
 וועגען א גרויסען ליטערארישען פּעראיינ וואָס זאָל ארומנעהמען אלע
 אידישע שרייבער. די ארבייט וועט קענען געהן לעגאל, א דאָנק דעם
 „הומיר“. מען וועט קלייבען געלד, ארויסגעבען ביכער, זאמלען פאָלקס־
 לאָך, א. א. וו. מיר, די עטליכע צוזאמענגעקליבענע בלייבען די גרינדער
 און די איבעריגע מיטגליעדער ווערען קאאפּטירט דורך אונז. עס ווערען
 אָנגעמערקט די פונקטען פון „אוסטאוו“. פריץ לענט פאר אלס פאָרזוי-
 צענדען דינעזאָנען. יענער קווענקעלט זיך און נעהמט אן, וויסענדיג,
 פערשטעהט זיך, אז דער פאקטישער פאָרויצענדער בלייבט פריץ. אלס
 סעקרעטאר לענט ער פאָר—מיך.

מען האַלט אָב פערזאמלונגען, מען שמועסט, מען דעבאטירט. פריץ
 האָט טענות, פאר וואָס איך שרייב נישט קיין פּראָטאָקאָלען, אזוי ווי
 אן אנשטענדיגער סעקרעטאר דארף טהון, און חכמה'ט זיך אויפ'ן חשבון
 פון מיינע פערזענליכע מעלות און חסרונות, ווי אין גאָר אמאָליגע גוטע
 צייטען. איינמאָל אפילו דערגעהט ער צו דעם, וואָס ער שמועסט אָב
 מיט מיר עטליכע שעה וועגען מיינער א גאנץ פריוואטער אנגעלעגענ-
 הייט. ווי שטענדיג, גיט ער מיר עצות, שטראַפּט מיך און האָט טענות
 צו מיר. אבער דעם ליטערארישען פּעראיינ איז נישט בעשעהרט געווען
 קיין לאַנגע יאהר. איך פערלאַנג, אז מען זאָל קאאפּטירען אלע יונגע,
 און פריץ איז נישט אינגאנצען מסכים דערמיט. אן אנדערס מאָל קומט
 נישט עמיצער אויף א פערזאמלונג. די געשיכטע הויבט אָן ביסלעכווייז
 זיך פונאנטרשווימען. עמיצער פאָהרט ארויס אויף א זומער־וואָהנונג,
 ס'ווערט היים — און מען הערט אויף וועגען דעם צו רעדען.

איך טרעף פריץ אמאָל אין גאָרטען, אמאָל אין אידישען טעאטער
 — ער אינטערעסירט זיך מיט יעדען נייעם אקטיאָר, וואָס געפעלט איהם,
 טומעלט זיך, לאַדט זיי איין צו זיך און קומט יעדען טאָג אין טעאטער
 אריין.

צום לעצטען מאָל זיצען מיר אין קאפע אויך מיט אן אקטריסע, וואָס
 נאסטאָלירט. מיר פלוידערן קאפע־מעסיג. דערנאָך געהען מיר אין
 נאס. ס'איז א הייסע זומער־נאכט און פריץ שפאצירט אָהן א היטעל.

וועגען פויליש-אידישע אנגעלעגנהייטען, האָט זיך אינגאנצען אריינגע-
 טהון אין דער ארבייט, איז געווען גרייט די גאנצע צייטונג צו פערפילען,
 ביז... ביז די הויז פון דער ארבייט איז אריבער און ער האָט זיך א לאָז
 געטהון אין אן'אנדער ווענדונג: זיך געלאָזט אויסקלויבען פאר'ן פאָרוי-
 צענדען פון „הזמיר“ און גענומען מיט פלייס ערפילען די אפיציעלע פליכט-
 טען פון דעם אמט. געקומען אויף פערזאמלונגען, אויף זיצונגען, איינ-
 געפאָרדענט פאָרלעווונגען—און אליין אויף זיי אויפגעטראָטען, איינגעפאָר-
 דענט געמיטליכע ליטערארישע אווענד און אליין די מעשיות פון דער
 עסטראדע דערצעהלט און מיט'ן עולם ליעבליך מיטגעזונגען — עם האָט
 זיך געלעבט.

אויפ'ן פיערטען שטאָק פון „הזמיר“ פלעגען מיר זיך טרעפען—און
 ס'זענען געווען מאָמענטען, ווען עם האָט זיך געדאכט, אז פּרץ הויבט זיך
 ווידער אָן דערנעהנטערען צו דער יוגענד, ווי אין די אמאָליגע צייטען. ער
 טרעפט מיך ווידער איינמאָל מיט א טענה:

— פאר וואָס דערווייטערט איהר זיך?

איך טראָג אין זיך די אונצופריעדענהייט פון אלע יונגע, וועלכע
 האָבען אויפגעהערט צו איהם קומען און ענטפער:

— ווער איז שולדיג, אז איהר פערטרייבט אלעמען פון זיך?

ער פיהלט זיך געטראָפען און רופט דינעזאָנ'ען פאר אן ערות.

— דינעזאָן, הער, וואָס ער זאָגט: איך האָב די יונגע פערטרייבען!
 דינעזאָן נעהמט איהם פערענטפערען, אבער פיהלט זיך נישט בע-
 קוועם דאביי און לעגט מיר פאָר, שוין אלס פאָרויצענדער פון „הזמיר“,
 צו אָרגאניזירען ספעציעלע אווענדען פון די יונגע.

איך זאָג עם איהם צו. אין יענער צייט האָבען מיר, די יונגע, גע-
 פרובט מאכען א קלייזעל מיט שענע צוועקען און בעשלאָסען מאכען אווענד-
 דען, צו קריגען געלד אויף ארויסגעבען ליטעראטור. מען דארף זיך אויס-
 נוצען מיט'ן „הזמיר“, ד. ה. מיט פּרץ'ס פאָרשלאַג. איך קום צו איהם
 אונטערהאנדלען.

דער שמועס געהט אפיציעל וועגען די פינאנציעלע בעדינגונגען, וועל-
 כע דער „הזמיר“ קען אונז געבען. און אלס אפיציעלע פערזאָן רעדט ער
 צו מיר בלשון:

— הערר!

איך ציה אן די זעלבע אפיציעלע מאסקע און ענטפער אויך בלשון:

— הערר:

איך בעמערק, ווי עם ברענגט איהם שטילערהייט ארויס פון גערולד,
 ביז ער פאלט אן אויף מיר אין גוטמויטיגען כעס:

אויף זיין שטייגער, די אנדרער געראטען נישט צו ענטוויקלען אזוי, ווי איך האָב עס געוואָלט. שפעטער זענען מיר אוועק שפאצירען, אָבער ער איז געווען מייער און קיין סך נישט געקענט געהן. ער האָט מיר דערצעהלט וועגען זיינע נייע תלמידים, א פאָר יונגע לייט, וועלכע זענען נאָך ביז איצט אין דער ליטעראטור נישט בעקאנט. איינעם האָב איך געקענט, און ווען איך האָב געצווייפעלט אין זיינע ערווארטונגען, האָט ער מיר צו געגעבען:

— אָבער ער זינגט שענע פאָלקס-ליעדער.

געגען דעם ארגומענט, האָב איך נאָר נישט געהאט.

אז איך האָב זיך געקליבען אָבצופאָהרען, האָט ער געהאלטען פאר נויטיג צו בעגלייטען מיך א שטיק וועג. ס'איז געווען אין דעם פון דער בעציהונג פון א בעקאנטען, וואָס איז געקומען צו געסט. זאָל זיין אזוי!

און אזוי איז עס געבליבען.

עס האָבען זיך אָנגעהויבען די פאָרבערייטונגען צו די היסטאָרישע וואַהלען פון דער פיערטער דומע. פריז האָט געטומעלט, געשריבען אַרטיקלען. ער האָט געוואָלט איבערנעהמען אין צייטונג די גאנצע פאלעמישע דיפּלאָמאטיע און קריגפיהרונג מיט דער פּוילישער פרעסע. דאָס איז גע- ווען מיין אַרבייט — און ס'איז בעשלאָסען געוואָרען, אז איך זאָל זיך מיט איהם מישב זיין, איידער איך געה עפעס שרייבען. איך האָב גע- וואוסט, אז דאָס איז נישט אויף לאַנגע יאהר. דאָס איז געווען איי- גער פון יענע אונזעהליגע פלענער פּריז'ס, צו וועלכע ער פלעגט זיך שטענ- דיג צוכאפּען מיט זיין געוועהנליכען טעמפּעראמענט און דערנאָך אָבנע- קיהלט ווערען.

א קורצע צייט האָבען מיר געאַרבייט צוזאַמען, דערנאָך האָט ער מיך ווידער געלאָזט אליין.

עס האָט זיך אָנגעהויבען דערנאָך דער באַיקאָט — א צייט, ווען עס האָט זיך נישט געטראכט וועגען ליטעראטור. עס האָט געברויזט א קעסעל, אין וועלכען עס האָט זיך אויסגעקאָכט די גאַציאָנאַלע ווידער- אויפּלעבונג פון פּוילישען אידענטום, און די קלעפּ, וואָס מען האָט פון די פּאָליאַקען בעקומען, זענען עס געווען יענע קלעפּ איבער'ן שמיעד-אייזען, אויף וועלכען עס האָט זיך פעסטער געשמיעדט די גאַציאָנאַלע אייניגקייט פון פּוילישען אידענטום. דער קעסעל און די אַרבייט האָבען אַריינגעצוי- גען—דאָס אייזען איז הייס געווען, און יעדער שורה פון א צייטונג האָט דעמאָלט א גרעסערען סמן געלעגט אויפ'ן גייסט פון פּאָלק, ווי בענדער ליטעראטור.

פריז האָט דעמאָלט געשריבען זיינע גלענצענדע שאַרפע אַרטיקלען

אַדער — — — מאלע וואָס עס דערמאָהנט זיך נישט א יונגערמאן,
 אז ער פערלירט א ליעבע, ווען ער איז אפילו ברגז אויף דער ליעבע.
 לאַכט דערפון, ווען איהר ווילט! איהר האָט קיינמאָל נישט אַב-
 נעריסען קיין ליעבע מיט א 60-יעהריגען אידען!

ס'איז אריבער אַנדערטהאלבען יאָהר. איך בין געקומען צוריק, א
 פרעג געטהון:

— וואָס מאַכט דער אלטער?

און בעקומען אַנ'ענטפער:

— מען געהט נישט צו איהם.

וואָס איז דאָ געשעהן? פּר'ן האָט זיך ענטטוישט, איז ארומגעגאנג-
 גען מיט איין פערדרום אויף די יונגע און נישט געהאלטען פון קיינעם.
 און אז פּר'ן האָט געוואָלט אַבשטויסען פון זיך עמיצען, האָט ער עס גע-
 מאַכט זעהר לייבט.

איך האָב דאָך געוואָלט איהם זעהן און בין אריינגעגאנגען. נאטיר-
 ל'יך, מיט א זאך, אזוי ווי אין אמאָליגע גוטע צייטען.

ער האָט מיך בעגעגענט אַהן פרייד, איבערגעלייענט די זאך און
 צוגעגעבען:

— ס'איז שען, אוראי! אָבער וואָס טויג עס, אז איהר זענט אלע
 גוים? עס איז נישטאָ קיין פיצעל אידישקייט אין אייך אלעמען.
 איך בין אוועק. עס איז געווען יענע צייט, ווען פּר'ן האָט געשריבען
 ארטיקלען, וועגען וועלכע מען האָט געזאָגט, אז ער רופט אין שוהל אריין,
 און ביי זיך האָב איך בעשלאָסען: פערפאלען, מילא! ווי זאָגט ער אין
 יענעם ליעד:

„און פּערגעהט א טאָן, קען ער נישט איבערקליינגען.“

אַמאָל געווען א ליעבע, היינט — נישטאָ, און אויס!

פלוצלינג אָבער כאַפט מיט פּר'ן איינמאָל אויף'ן גאס:

— וואָס טהוט זיך מיט אייך? פאַר וואָס זעהט מען אייך נישט
 פאַר די אויגען? קומט, פאָהרט מיט מיר קיין מעדעזשין!
 אויף'ן גאס איז געווען רענענדיג.

איך האָב נישט געקענט פאָהרען גלייך מיט איהם און געמוזט צו-
 זאָגען, אז איך וועל קומען אין א שעה ארום און ברענגען מיט זיך דאָס,
 וואָס איך שרייב.

עס האָט זיך אויסגעלייטערט. מיר זענען געזעסען אויף'ן וועראנד-
 דע און איך האָב געלייענט. אין שטוב האָט געשמעקט עפעס מיט רפואות.
 ער איז געווען צופרידען פון די זאַכען, גלייך איבערגעבויעט איין זאך

זענליכער בעליידוגונג צוליעב א קלייניגקייט, וואָס די גאנצע מעשה האָט געטראָגען.

בין איך געגאנגען אן אויפגערענטער, אָבער אין קאָפּ האָבען מיר זיך אלץ געפלאַנטערט די פערזען פון ליעד, וועלכע מיר פלעגען אזוי אָפט זיך גען ביי איהם אין שטוב:

„איך האָב אָנגעוואָרען אזא ליעבע,

אז וועה איז מיר און ווינד.“

אפשר קינדערש, אינגעלש — לאַכט דערפון, אויב איהר ווילט! אָבער ס'איז געווען א שטוב, און אין א שטוב א איד מיט שווארצע אויגען, און נאָך א גראָער אלטער איז ביים טיש געזעסען, און שבתים זענען געווען, ווען דער איד מיט די שווארצע אויגען האָט אין גמינע נישט גע- דארפט געהן, און מען איז ארום טיש געזעסען און געזונגען. און דער איד מיט די שווארצע אויגען האָט זיך פון דער קאנאפע אויפגעהויבען, איז איבער'ן שטוב ארומגעגאנגען און מיט זיין ברייטער, הארטליכער שטימע מיטגעזונגען, זיך אלץ מעהר צוהיצט, גענומען אָנפיהרען מיט דעם אימ- פראָוויזרטען כאָר, און די אויגען האָבען איהם געשיינט, און ער האָט שטארקער פאר אלעמען, האלב-דעקלאמאטאריש געצויגען די טענער:

שמערי'ל מיט'ן פידעל,

בעריל מיט'ן באם,

שפיעלט מיר אויף א ליעדעל

כאָטש אין מיטען גאס!

אָדער עס איז א בעגינען געווען אין סערליץ. מיר זענען אויף די בעשנייטע גאסען אַרום, אַוועק הינטער'ן שמאָרט אויף'ן וואַל, געטראָ- טען מיט די פיס אין שניי, און ארום איז א ווייסע, ווייטע ברייטקייט געווען און ער האָט זיך אין דער ברייטקייט אריין צו זונגען:

Какъ на Волгѣ стенька Разинъ,

Обнявшись съ своей княжной,

Свадьбу новую справляетъ

И веселый и хмельной!

אָדער איינמאָל איז ער אין בעט געלעגען קראַנק, און פאר דער צייט פון זיין קראַנקהייט בעשלאַסען אויסצושטודירען די גאנצע פאָר- ליטעראַרישע ליטעראַטור פון שמ"ר'ן, בלאַשטיין'ען א. ז. וו. בין איך גע- קומען, ווען ער האָט געהאלטען ביים סוף פון א ראָמאן און איז מיעד געווען אליין איהם צו דערלייענען, האָב איך איהם גענומען ליענען עפעס פון א גראַף מיט א קעלער, מיט אן אַרים מיידעל —

פלעגט איבערשפּרינגען אין אייביגען זוכען פון איין ליטערארישער פּאַרם צו דער אַנדערער, פון איין אידעע צו דער צווייטער — און דאָס זעלבע האָט זיך אויך געמוזט בעמערקען אין בעציהונג צו מענשען. אלס פּערליע-בעניש, אלס ערשיינונג פון טעמפּעראמענט, האָט עס געמוזט פריהער אָדער שפּעטער אָבגעקיהלט ווערען, און דאן פלעגט קומען צו א „צושיי-דונג“. איך קען עס ווירקליך אָנרופען צושיידונג, ווייל יעדע איבערגערי-סענע בעציהונגען פון דעם מין האָבען אין זיך געטראָגען עטוואָס פון א פּערלאָשענער לייעבע.

נאָך מעהר פלעגט זיך פּרץ פיהלען בערעכטיגט דערצו, ווען ער האָט געקענט אָנווייזען, אז דער יונגער, מיט וועלכען ער האָט אָבגעריסען די בעציהונגען, האָט נישט בעשטעטיגט זיינע ערווארטונגען. און א בערעכ-טיגונג דערפון האָט ער זיכער געזוכט ביי זיך: ער האָט געקענט זיינע שוואכקייטען, פלעגט זיך אינערליך גריבלען אין זיך — און דאָס האָט איהם אזוי נאָהענט געמאכט צו דעם יונגען דור, מיט וועלכען ער האָט געהאט צו טהון. דאָס פּערליעבען זיך, דער טעמפּעראמענט, די ספּקות, די שענע נארישקייטען, אויף וועלכע ער איז פּעהיג געווען, די שווארצע אויגען, וואָס האָבען געקוקט יונגענדיך אויף דעם, וואָס די יונגע לייט האָ-בען געקוקט — דאָס איז געווען יענער צויבער אין איהם, וועלכע דער עולם בעצייבענט מיט די ווערטער:

— אייביגע יונגער.

אפילו אין דעם פּונאנדערעגעהן זיך און אין די ברגז'ן איז יוגענד געווען.

און אז עס איז אריבער עטליכע יאָהר פון נאָהענטער בעקאנטשאפט מיט איין דור, האָט פּרץ געפונען זיך איינצוליעבען אין א צווייטען דור: דאָס זענען שוין דעמאָלט געווען א. ווייטער, הירשקאן, קאנאנאָווסקי, טיילווייז אימבער און אַנדערע.

די אַלטע זענען אַראָב פון דער סצענע, מעהר ווי אַראָב פון דער סצענע. ער האָט איינמאָל, רעדענדיג וועגען הירשביין'ען, געזאָגט:

— ער וועט מיר קיינמאָל קיין שונא נישט זיין, ווייל ער איז קיינ-מאָל מיין תלמיד נישט געווען.

די תלמידים, הייסט עס, זענען געווען „שונאים“.

בין איך אוועק. דעם אמת געזאָגט, ביו איך געווען אויפגערעגט: ער האָט גוט געוואוסט, אז מיין נישט וועלען פּאָהרען קיין אמעריקא האָט געהאט זעהר וועניג שייכות מיט מיין צוגעבונדענקייט צו דער צייטונג און האָב איהם נישט געקענט מוחל זיין דעם כאראקטער פון דער פּער-

— ווייסט איהר נאָר וואָס? לאָמיר מאכען אַנ'אמאטאָרען-טרופע.
מיר וועלען קרינען אינטעליגענטע יונגע לייט און מיידלעך און דערנאָך
קען דערפון ווערען א גוט טעאטער.

.. גוט — ענטפער איך איהם — אָבער מיט איין תנאי: אז איהר
זאָלט זיך ניט מישען.

— דאָס נעהט נישט! דאָרטען, וואו איך בין אין מיטען, מוז איך
פיהרען דאָס רעדעל. פערפאלען — איך בין א דעספאָט.

אזוי שמועסענדיג, זענען מיר פערפאָהרען צו דינעזאָן'ען.
ער האָט זיך אוועקגעלעגט אויף'ן קאנאפע — און דינעזאָן האָט
איהם גענומען דערצעהלען עפעס א מעשה. הערענדיג, איז ער איינגע-
שלאָפען, אָבער דינעזאָן האָט אלץ ווייטער דערצעהלט.

— ער שלאָפט דאָך שוין — זאָג איך שטיל.
— ס'מאכט נישט אויס — ענטפערט דינעזאָן. — אז איך וועל אויפ-
הערען דערצעהלען, קען ער זיך נאָך אויפכאָפען.

און ער האָט גערעדט אזוי לאַנג, ווי פריז איז געשלאָפען.
איך האָב זיך צוגעקוקט צום גראָען אַלטען, וואָס איז געזעסען ביי
פריז'ס צוקאָפּענס און דערצעהלט עפעס א געשיכטע פון שטעדטעל — און
פערשטאנען, וואָס עס האָט פריז'ן אין מינוטען פון צווייפּעל געפיהרט
אהער.

די אלטע נווארדיע!

די דאָזיגע בעציהונגען צווישען אונז האָבען אָנגעהאַלטען אומגע-
פעהר ביז ענדע 1909, ווען צוליעב א גאנץ פערזענליכע קלייניגקייט האָט
ער זיך אויף מיר בעלידיגט און איך האָב אויפגעהערט איהם צו זעהן.
ס'איז געווען די צייט, ווען איך האָב זיך געדארפט שטעלען צום
מיליטער-רדיענסט. ער האָט מיר צוגעזאָגט צו קריגען געלד מיט'ן תנאי,
אז איך זאָל פאָהרען קיין אמעריקא. איך האָב דערויף נישט איינגעשטימט
— און איך בין פאר איהם פסול געוואָרען: ער האָט בעשלאָסען ביי זיך,
אז די צייטונג, אין וועלכער איך האָב געאַרבייט האָט מיך צופיעל אַרײַנגע-
געצויגען.

איבריענס, וואָלט צו דעם פּואַנדערגעהן זיך סיי ווי געקומען, דאָס
מקרב זיין יעדען איינעם פון די יונגע האָט ביי פריז'ן די ערשטע צייט
געטראָגען דעם כאַראַקטער כמעט ווי א פערליעבעניש. נישט נאָר וואָס ער
פלעגט עס לאָזען פיהלען דעם יונגען מאַן גופא — ער האָט גערעדט וועגען
איהם, דערצעהלט וועגען איהם, זיך ארומגעטראָגען מיט איהם. אין דער
אלעם איז געווען זעהר פיעל טעמפּעראַמענט פון א מענשען, וואָס

איך האָב בעגריפען דעם פייערליכען ערנסט פון זיינע רעד און אויסגעהערט איהם.

ער האָט זיך אָבגעשטעלט אויף יעדען איינעם פון די, וואָס האָבען צו יענער צייט פערנומען אנ'אָרט אין דער ליטעראטור און וואָס האָבען געהאט די אויסזיכטען אזא פלאץ צו פערנעהמען. ער האָט געשאצט דעם פערזענליכען און ליטערארישען ווערט פון יעדען איינעם, אָבער עס איז נישט געווען קיינער, וואָס זאָל גלייכצייטיג פערמאָגען אי דעם גרויסען פלאץ אין דער ליטעראטור, אי דעם שארפען מה, די געהעריגע אינטעליגענץ און דערהויפט די ליעבע צו ליטעראטור און דאָס קענען מקרב זיין די יוגענד אזוי, ווי ער טהוט עס. האָב איך געמאכט דעם בעשלוס :

איהר האָט קיין ברירה נישט — איהר מוזט לעבען.

נאָר אָברעדענדיג אזוי א היבשע צייט, פלעגט ער זיך פערשעהמען, און קונציג איבערגעהן אויף אנ'אָנדער טעמע און פלוידערן.

איינמאָל האָט ער מיך איבערראשט. איך בין אריין און געטראָפען איהם א צורודערטען, ווי נישט קיינמאָל בעפאָר.

— וואָס איז געשעהען ? — פרעג איך.

ער טהוט א מאַך מיט דער האַנד :

— איך בין אייך אלעמען צו גרויס אין די אויגען. איהר אלע טראכט,

אז איך פערנעהם אייער פלאץ, אז צוליעב מיר זעהט מען אייך נישט ארויס.

און ער נעהמט א לאנגען ליעד, אין וועלכען ער ווארפט אונז אלע-

מען אין פנים אריין די פאָריגע בעשולדיגונג. פון דעם ליעד איז מיר

געבליבען אין זכרון נאָר איין פראזע :

„ווען אויף מיין אלטער הארפע ציטערט נאָך א סטרונע“...

ער האָט, נאטירליך, דערנאָך דאָס ליעד צוריסען, און איך האָב זיך שפע-טער אויף דערוואוסט, פון וואנען די שטימונג האָט זיך גענומען : עמיצער פון די תלמידים האָט א צו שארפען ארטיקעל געגען איהם אָנגעשריבען.

מיר זענען ארויס אין גאס, און פאָהרענדיג אויף'ן דראָשקע האָט ער נאָך אלץ דעם שמועס אָנגעהאלטען. אין יענער צייט איז ווירקליך

יעדעס וואָרט, וואָס ער האָט אָנגעשריבען, געווען פאר אונז כמעט א היי-לינקייט, און יעדער פון די, וואָס האָבען איהם נישט געפאָלגט און אָפט

גאנץ העז'דיג געענטפערט, איז יעדע וויילע גרייט געווען פאר איהם אין פייער און וואסער צו געהן, און הערענדיג זיינע טענות, האָב איך צו איהם

גערעדט, ווי א צומישטער.

צו האָט איהם דאָס געריהרט, אָדער ער האָט זיך אליין פערשעהמט

פאר זיך, אָבער ער האָט פלוצלינג איבערגעריסען :

יָאָהַר צוֹרִיק, וּוְעַן דַּעַר בַּאֲנֵד „דַּרְאָמַעַן“ אִיז שׁוּיִן לֶאֱנַג עַרְשִׁיעֵנְען, און פֿרִיץ דַּאָרף אִיז „הַזְמוּר“ עֶפְעַס פֿאַרְלֶעזֶען — אִיז עִם ווּיטער: דַּעַר עַרְשִׁטער אַקט פֿון „בִּינֵאכֵט אויף'ן אַלְטֶען מַאָרַק“ אִיז אַ נִייעַר כַּעַד אַרְבֵּיטֹונג.

דָּאָס זַעלְכֶע אִיז גַעשֶׁהֶען מִיט'ן „נִסְיוֹן“, אַ דַּרְאָמַע אִיז פֿיעַר אַקט טַען, וּוְאָס אִיז דַּערנָאָךְ פֿעֶרוואַנְדֶּעלט גַעוואָרֶען אִיז 5 אַקטֶען, און שְׁפֶעטער אִיז דַּעַר דֵּרִיִיאַקְטִיגער שְׁטִיַק אִיז פֿעֶרזֶען: „דֵּי גַאָלְדֶּענֶע קִיַּיט“.

דָּאָס זַעלְכֶע אִיז גַעשֶׁהֶען מִיט אַנְדֶּרֶע זאַכֶּען.

דָּאָס, וּוְאָס עִם פֿלֶעגט זִיךְ שְׁרִיבֶען לִיכֵט — זַענֶען גַעווען דֵּי „פֿאַלְקְסִימֶהֶלִיכֶע גַעשִׁכְּטֶען“ און „הַסִּידִישׁ“. עַר הָאָט זֵי פֿון דַּעַר עַסְטֶראַ-דַּע דַּרְצַעֶהֶלֶט אַזוּי, וּוְיִ גַעשְׁרִיבֶענֶע.

און ווען ער האָט גערעדט צו אונז וועגען ארבייט — האָט ער גע-
האַט דָּאָס רַעכֵט צו רַעדֶען.

אַכֶּער אַלֶס רַבִּי און אָפֿטמאַל זַעֶהר שְׁטַרעֶנְגֶּער רַבִּי — וּוְאָלֶט עַר נִישֵׁט גַעקֶענט אַזוּי פֿיעַל לִיעֶבֶע גַעווינֶען, ווען ער זאָל נִישֵׁט זֵיין אויך אַ חֶבֶר, און אויך מַעֶהר וּוְי אַ חֶבֶר — אַ הַאַרְצִיגֶער גוֹטער פֿרִינדֶער.

אַבְנֶערֶדֶט דַּערפֿון, וּוְאָס פֿרִיץ הָאָט גוֹט גַעוואָוסט אַלֶע אַנְגַּעלֶענְגֶּהֵיִי טַען פֿון יַעֶדֶען אִינֶעם, וּוְאָס זַענֶען זִיךְ מִיט אִיהֶם נַעֶהֶענטער צוואַמֶענֶ-גַעקוֶמען — עַר אַלִּיין פֿלֶעגט זֵינֶע יוֹנְגֶע חֶבֶרִים אָפֿט פֿעֶרטֶרוּיֶען דָּאָס אִינְטִימִסטֶע.

נאַטִירִליך — זַענֶען עִם גַעווען נָאָר מֶאָמֶענטֶען, מֶאָמֶענטֶען ווען דָּאָס הַאַרְצִיגֶע אִיז אִיהֶם הָאָט גַענוֹמען דֵּי אויבֶּרֶהאַנְד אִיבֶּר'ן מַח. אַכֶּער אִיז אַזַעלְכֶע מֶאָמֶענטֶען פֿלֶעגט עַר קַענֶען רַעֶדֶען פֿיעַל און אִינֶטִים.

אָפֿטמאַל אִיז עִם גַעווען זֵיין קֶראַנְקֶהֵיִט. דַּעמֶאָלֶט פֿלֶעגט עַר טַענְה'ן: — אִיךְ וועל שׁוּיִן לֶאֱנַג נִיט לֶעבֶען. אִיךְ בֵּין קֶראַנְק. וּוְאָס וועט זֵיין דַּערנָאָךְ ?

אַזאַ שְׁמוֹעַס אִינְמַאָל כֶּשֶׁעַת אַ שְׁפּאַצִיר אִיז דֵּי לֶאזַענְקֶעס הָאָט גַע-דוּיעֶרט אַ הִיבֶּשֶׁע בִּיסֶעל צִיַּיט. אִיךְ הָאָב עִם פֿון אָנְהוּיב נִישֵׁט גַעקֶענט פֿעֶרטֶראַגֶּען. און ווען ער האָט אָנגֶעהוּיבֶען צו רַעֶדֶען, גַעבֶעטֶען זִיךְ בִּי אִיהֶם:

— הַעֶרט אויף !

עַר הָאָט גַעעֶנטפֶּערט:

— אִיהַר זַענֶט אַ אִינְגַּעל ! מַעַן דַּאָרף קַענֶען רַעֶדֶען וועגען אונפֶּער-

מִוִּירְלִיכֶען.

דאן געקומען א היים און געארבייט ביו 9, ווען ער האָט געדארפט אוועק אין גמינע.

אַבער אויך דאָרט געהאט מיט זיך אַל דאָס נויטיגע, און צווישען די שופּלאָדען מיט די גמינע־פּאפּירען, זענען געלעגען די גרויסע בלעטער אָנגעפּינטעלט מיט די קליינע אותיות פון די פּאָלקס־מעשיות, ליעדער און ארטיקלען.

אז נישט — פלעגט ער אָבזיצען ביים טיש א גאנצע נאכט ביו בעגינען, און ווען מען איז געקומען נאָך מיטאָג, איז ער געשלאָפּען. האָט מען זיך וועניג וואָס געמאכט דערפון. אויסגעזעצט זיך אויף דער קאנאָפּע, פּעררויכערט פּאפּיראַסען, און געפלאַפעלט, ביו ער איז ארויסגעקור מען און דערזעהענדיג די חברה, געהייסען דערלאנגע טיי.

און וויפּיעל ער האָט געארבייט איבער יעדע זאך — קען מען זעהן פון „ביינאכט אויף'ן אלטען מארק“.

אין א הייסען זומער־טאָג פאלל איך אַמאָל אריין און טרעף איהם אליין אין שטוב. נעבען שפיגעל און ביים פענסטער שטעהען עפעס נייע וואַזאָנען מיט בלומען, איך וויל שוין פרעגען, פון וואנען עס געהמט זיך? גיעט ער א זאָג:

— זעצט איך אוועק און שווייגט.

איך בלייב ליגען אויף'ן קאנאפּע — און קוק, ווי ער לויפט ארום איבער'ן שטוב. עס געהט אוועק א פיערטעל שעה.
— ערשט קומט אהער.

ער ליענט מיר: „ביינאכט אויף'ן אלטען מארק“.

דאָס האָט ער נאָר וואָס פּערענדיגט. דאָס איז א בילד אין איין אקט, געשריבען אין פּראָזא. עס קומט אָן א פּרעמדער אויף'ן מארק צו פּאָהרען, ווערט איינגעשלאָפּען — און פאַר זיינע אויגען געהט דורך דאָס גאַנצע אידישע שטערטעל, דאָס טויטע און לעבעדיגע — א סימבאָל פון גלות. אין עטליכע טעג ארום ווערט פון איינאקטער אין פּראָזא — אַנ'אויג־אקטער אין פּערזען.

נאָך א קורצער צייט — פון איין אקט ווערען פיער אקטען.

וואָס ווייטער ער ארבייט — אלץ נייע פּערזאָנען קומען אריין אין די אקטען. ענדליך איז די זאך פארטיג צום דרוקען. אָבער ווען איך קום געהמען א געדרוקט ביכעל, מוז איך פיעלע שטעלען פון די געדרוקטע אויסשטרייכען, און איבערשרייבען די נייע, וואָס ער האָט שוין געמאכט. עס איז איהם אליין נישט געפּעהלען — ער ארבייט ווייטער. ווען די זאך קומט שפּעטער אריין אין באַנד „דראמען“ — איז עס שוין נאָר נישט עהנליך צום ערשטען געדרוקטען ביכעל, וואָס איז ארויס. און ערשט מיט א

איך געדענקט אזא מין שמועס.

מיר געהען אין נאס. ער — צו אסטראווסקי'ן אין קאפע, איך געה
 איהם בענגלייטען. אָדער ריכטיגער — ער בענגלייט מיך, ווייל מאָרגען
 קלייב איך זיך אָפּצופאָהרען אויף אַ לענגערע צייט פון וואַרשא, און ער
 זאָגט מיר אָן אויף'ן וועג:

— גוט, וואָס איהר פּאָהרט אוועק, ס'איז שווער דאָ צו ארבייטען.
 די חברה, דאָס קאָפּע-הויז, דאָס ארומשלעפען זיך — עס קען אויפּפּרע-
 סען אַ מענשען לעבעדיגעהרייד, מען טאָר נישט זיין דאָ.

— אָט זעהט — דערט ער ווייטער — איהר דרוקט אָב א זאך.
 אמת — עס איז דאָרט דאָ פייער, אָבער נישט ווייניגער רויך. עס איז
 נישט אויסגעלייטערט גענוג — ארבייט פעהלט! גוט, איך פערשמעה עס,
 אָבער זיי (די רעדאקטאָרען, די קריטיקער) ווען זיי נעהמען עס אין האַנד
 אריין — פיהלען זיי, אז עס איז נישט נאנץ און האָבען שוין, פאר וואָס
 אָנצופאלען. א זאך דארף זיין, ווי א גלאטער, פאלירטער שטיין. וועלען
 זיי צוגעהן, נעהמען אין האַנד אריין — און דאָ, צו זיי פערשמעהען,
 צו זיי פערשמעהען עס נישט — אָנריהרען וועלען זיי עס שוין נישט קענען.
 זיי וועלען דרך-אריץ האָבען.

— פאר וואָס רעד איך עס? ווייל עס טהוט מיר וועה. פאלט מען
 אָן אויף אייך, וויל מען אייך נישט אנערקענען — איז עס מיין וועה-
 טאָג, לייך איך פאר דעם.

— פּאָהרט אוועק פון דאנען. פּאָהרט קיין אמעריקא — טענה'ט
 ער צו מיר. עס איז א ניי לאַנד, אַ לאַנד פון ארבייט. אייער פלאץ איז
 דאָרט, צווישען די, וואָס ארבייטען.
 איך פרעג:

— וועט איהר קומען אהין?

— אין א יאָהר, אין צוויי יאָהר ארום — איך וועל קומען אהין.
 דאָס איז געווען אין 1907.

און ארבייטען האָט ער געקענט.

א גאנצען טאָג האָט זיך אין שטוב געטומעלט. חברה פלעגט האַל-
 טען פאר נויטיג יעדען טאָג אריינצופאלען. עס איז נישט געווען קיין
 שרייבער — איז עס געווען אַנ'ארטיסט פון אַנ'אמאטאָרען-טרופע, א
 מאַלער, א סקולפּטאָר. פלעגט ער ארבייטען אין אווענד און בעניגען.
 אויפשמעהן זומער אַ זייגער 4—5 אין דער פריה און קודם כל
 אוועק שפאצירען.

— איך געה מיך איבערלויפען — פלעגט ער זאָגען.

— אז איך וויל נישט, איהר זאָלט מיר פּאָלגען. איך פעלאַנג נאָך איהר זאָלט מיך אויסהערען און דאָן טהוט, וואָס איהר ווילט. ברענגט מען אָבער א זאך, אין וועלכער ער זעהט ערנסטע ארבייט, און די זאך איז דאָך נישט געלונגען, וועט ער זיך אָבטיטען מיט א מאָל די פלינגען אָבצוקלאַפּען.

אזא געשיכטע, למשל :

איך לייען איהם א פאָרמע „תפלות“. מיר ווייסען ביידע, אז די שטימונג האָט אויף מיר אָנגעוועהט דער פּוילישער קאספּראָוויטש. ער געהט אַרום איבער'ן צימער הין און צוריק און טענה'ט צו מיר :

— אוראי, איז עס אַ שווערע זאך דעם אידישען גאָט אויף דער ערד אַראָבצובריינגען. דאָרטען, ביי זיי איז עס קיין קונץ נישט. זיי האָבען די מאטקא באַסקא אויף יעדער בוים אין מיטען פעלד אריינגעשטעלט און מיט בלומען בעפוצט, זיי האָבען זי אויף יעדען קרייץ בוים שיידוועג. דעם אידישען גאָט איז שווער אויף דער ערד אַראָבצוברענגען. און דאָס אלץ.

עס געהט אוועק עטליכע חדשים. איך ברענג א נייע זאך, און עס געפעהלט איהם. דאָס דארף ער מיר נישט זאָגען — איך זעה אין זיינע אויגען. און אז איך ענדיג דאָס לייענען, רופט ער זיך אָב :

— נו, ערשט קען איך אייך שוין זאָגען, אז יענע זאך איז מיר נישט געפעהלען געוואָרען.

— פאר וואָס האָט איהר עס מיר דעמאָלט נישט געזאָגט ?

— איהר האָט דאָך געארבייט — צו וואָס זאָל איך אייך מצער זיין ? איך האָב געוואוסט, אז איהר וועט אָנשרייבען א בעסערע זאך — זעהט איהר דאָך !

און אז ער לייענט איבער א געדרוקטע זאך, וועלכע מען האָט איהם פריהער נישט געוווּזען, און עס געפעהלט איהם, דארף מען שוין נישט וואַר-טען, ביז ער אליין וועט עס זאָגען : חברה ווייס שוין. און בעגעגענט מען א חברה, א בעקאנטען, זאָגט ער גלייך אָן :

— פּר'ן האָט געלויבט אייער זאך.

— איהר ווייסט, פּר'ן איז עס געפעהלען.

ווייל פּר'ן ווארט אויך נישט, ביז מען וועט צו איהם קומען און זיין מיינונג פרעגען. ער כאַפט וועמען עס איז און דערזעהלט וועגען דעם, וואָס ער האָט געלייענט, און איז צופריעדען, און פרעהט זיך פשוט. פאר וואָס זאָל ער זיך נישט פרעהען ? ער האָט א חלק איז דעם.

און טאָמער איז עפעס נישט אזוי גלאַט — ווי טהוט פּר'ן דאָס הארץ וועה !

אזוי האָט פּרײַ געלערענט שרייבען. די ערשטע ליעדער פשוט גע-
נומען און אליין פערריכט און איבערגעשריבען. אמאָל קומט עס ארויס
נישט נאָר געלונגען, איך געדענק איינמאָל אַ פריהמאָרגען נעהם איך אין
האנד אריין דעם „וועג“ און געפין דאָרט מינס אַ ליעד, אין וועלכען
איך לייען אוועלכע שורות :

„קויהלען און האַלץ זענען טייער,
און ס'ווילט זיך פייער, פייער,
אַנצינדען אַ וואַלד.“

איך קוק און שטויז. אין מיין ליעד האָט זיך ווירקליך גערעדט ווע-
גען אנטלויפען אין וואַלד און מאכען דאָרט פייער, אָבער מיט'ן יקות
אויף קויהלען האָט עס גאָר נישט געהאט צו טהון. איך קום צו פּרײַן
מיט אַ טענה :

— וואָס האָט איהר מיר דאָ געמאכט ?

ער לייענט איבער דאָס ליעד און לאכט זיך אליין פונאנדער :

— שא, דערצעהלט נישט קיינעם !

אנ'אנדערס מאָל נעהמט ער ביי מיר נאָר דעם אינהאלט פון ליעד
און שרייבט עס אליין אָן פאר מייע אַויגען. איך בין נישט איינשטי-
מיג — און דאָס ליעד בלייבט, ווי ביי מיר.

אָבער דאָס איז נאָר דער אָנהויב. עס געהט אוועק אַ קורצע צייט —
און ער הויבט אָן נאָר אַנווייזען פעהלערן — אליין ריהרט ער זיך שוין
נישט צו צום ליעד.

שפעטער אַביסעל הערט ער אויך דאָס אויף צו טהון. ער בענוגענט
זיך נאָר מיט'ן קורצען :

— עס טויג נישט. פערריכט !

און פערריכטען דארף מען שוין דאָס, וואָס מען פערשטעהט אליין.
ביז ער לאָזט אָב אינגאנצען, אָדער עס קומט די צייט, ווען מען הערט
אויף צו זיין מיט איהם איינשטימיג. מען לייענט איהם אַ ליעד — און
ער מאכט עס צו נישט מיט עטליכע שטעכיגע ווערטער. נעהמט מען
און מען ררוקט עס אָב דוקא אזוי, ווי עס איז אָנגעשריבען. לייענט ער
עס דערנאָך געדרוקטערהייד און שמייכעלט :

— איהר ווייסט, עס איז דאָך גאָר נישט אזוי שלעכט, ווי מיר האָט
זיך געדאכט.

— ווייל איהר זענט נישט שטענדיג גערעכט ! — ענטפערט מען
איהם.

פערענטפערט ער זיך :

טען. דער שמועס איז געמיטליך. איך הויב זיך אָן צו שפירען, ווי אין דער היים, אָבער בין דאָך אונרוהיג. זיין ארט רעדען איז פאר מיר אונט־געוועהנליך ניי. יעדע פראזע בליצט, איז אָבגעטאָקט. ער דערט רוסיש — דער שמועס איז גענאנגען אויף רוסיש — אפילו מיט אנ'אקצענט, עטוואָס אונטער'ן צונג, און קען ניט שטענדיג געפינען דאָס געהעריגע רוסישע וואָרט, האַפט ער אָבער אַנדערע ווערטער, פלעכט זיי אַריין און ס'וואַק־סען פאר מיר לעבעדיגע בילדער, און דאָס ארט רעדען איז אזוי ניי, אז יעדער וואָרט בלייבט אין זכרון און איך האָב דאָס געפיהל, אזוי ווי איך זאָל מורא האָבען עפעס פון זיינע רייד צו פערלירען.

און זיין רעדען רעגט מיך. וויל איך נישט איינשטימען מיט דעם, וואָס ער זאָגט, ענטפער איהם — און מיר פערזיצען זיך אזוי לאנג, ביז איך דערמאָהן זיך, אז עס איז צייט צו געהן.
— ניין, איהר וועט פאָהרען מיט מיר, איך וועל אייך ערגעץ מיט־געהמען.

מיר פאָהרען צום רעדאקטאָר פון „וועג“. דאָרט קומען פאָר ליטעראַ־רישע פערזאמלונגען. מיט א וואָך צוריק האָט דאָרט אש געלייענט איינע פון זיינע לעצטע דראמען, אויב נישט דעם „גאָט פון נקמה“, און איצט געהט פריץ לייענען זיין „נסיון“, דעם זעלבען „נסיון“, פון וועלכען ס'איז שפעטער אויסגעוואקסען „די גאָלדענע קייט“.

גאָדעם, ווי דאָס לייענען ענדיגט זיך, דארף איך לייענען מיינע ליעדער. איך פיהל זיך נישט בעקוועם, וויל מיר פריץ לייכטער מאכען, און שטעלט מיך פאָר פאר'ן עולם אזוי, אז איך ווער רויט און לאָז אראָב די אויגען. אָבער ער קלייבט מיר אויס ליעדער, און איך לייען, און פיהל נישט, וואָס מיט מיר און ארום מיר טהוט זיך. קען זיין, אז די צופיעל־שארפע לויב־פראזע אויף מיינן חשבון ווערט געוואָרפען דירעקט צוליעב בעל־מחשבות'ן, וואָס זיצט געגענאיבער — מיר מאכט עס נאָך אונט־בעקוועמער.

אהיים געה איך א צומישטער. ער פיהרט מיך צו ביז'ן שטוב. אויף מאָרגען פריה געהט ער מיך מיט צו דינעזאָן'ען. איך בין אַריין אין דער משפחה.

איך קום אַריין אין שטוב כמעט יעדע עטליכע טעג. מיר זענען אַ גאַנצע יונגע חברה. ווייסענבערג, יונה ראָזענפעלד, יענטע סערדאָצקי, גילבערט, משה סטאַווסקי. און נישט איינער פון דער חברה האָט צווישען זיינע זאכען אזעלכע, וואָס נאָר די טעמע און אינהאַלט איז זיינע — אָנ־געשריבען איז עס דורך פריץ'ן.

אָנגערופען. אין א ווילע ארום איז ער געזעסען ביי זיין שרייב־טיש מיט'ן זילבערנעם שרייב־געצייג און פערשיעדענע קלייניגקייטען, און איך האָב געלייענט די ליעדער.

ער האָט מיך דאָס מאָל ניט איבערגעריסען, ווי זיין טבע איז געווען, די אויגען האָבען געשמייכלט און ער האָט מיר געלאָזט לייענען.
— יונגערמאן, איהר וועט זיין א שרייבער — האָט ער פערענדיגט מיין לייענען.

אָבער אויף מאָרגען, ווי נאָר איך האָב געעפענט די טהיר, האָט ער מיך בענעגענט מיט א געלעכטער:
— הע, יונגערמאן, איהר לייענט צו גוט! איהר האָט מיך אָבגענארט!
ווען איך האָב אליין איבערגעלייענט די ליעדער, האָב איך זיך אומגעקוקט, זיי זענען גאָרנישט אזוי גלאט, ווי זיי קומען ארויס פון אייער לייענען. ער האָט מיך אוועקגעזעצט נעבען זיך, ארויסגענומען דאָס פעקעל ליעדער און גענומען קנעלען מיט מיר. דאָס האָט געדויערט א היבשע צייט, און ס'האָט זיך ווידער געענדיגט מיט'ן:
— קומט מאָרגען!

אויף'ן דריטען טאָג, ווען איך בין אריינגעקומען, האָט ער מיך בע־געגענט א אונצופרידענער.

— איהר זענט געווען ביי דר. עליאשעו'ן (בעל מחשבות)?
— יא.

— פאר וואָס האָט איהר מיר נישט דערצעהלט?
— איך שווייב.

— וואָס האָט ער איך געזאָגט?

— אז די ליעדער זענען באַנאל, זיי טויגען נישט.

ער קוקט מיך אָן און צושמייכלט זיך. פיהרט מיך צום טיש, זעצט מיך אוועק און נעהמט מיר לייענען מיינע אייגענע ליעדער, אָבער נישט אינאנצען מיינע. געשריבען זענען זיי מיט פּרז'ס האַנד און נישט גאָר אזוי, ווי איך האָב עס אָנגעשריבען.

— איינשטימיג? — פּרעגט ער מיך וועגען די שטעלען, וועלכע ער האָט פּערריכט. — אויב איהר אליין וואָלט אזוי נישט געמאכט, דאָרף מען נישט!

איך קוק זיך צו. אין איין ליעד זענען די גראַמען געוואָרען אַנדערע, אין א צווייט ליעד איז אנשטאַט צוויי סטראָפּען געוואָרען דריי.
— אָבער ס'איז דאָך גוט — טענה איך.

איך בלייב שוין ביז פאַרנאַכט. ער וויל וויסען: וואָס איך טהו, וועלכע ביכער איך לייען, וועלכער שריפטשמעלער געפעהלט מיר אס בעס־

מיט פּרץ'ן.

(עראינערונגען)

איך בין געקומען קיין ווארשאָ אין יאָהר 1905, צום אָנפאנג פון דער גרויסער רוסישער רעוואָלוציע. געקומען א אינגעל מיט דער שטרעבונג צו ווערען א אידישער שרייבער און מיט א פאק ליעדער אין בוזעס-טאש. עס זענען אריבער די שטורעמדיגע טעג פון דער רעוואָלוציע — און איך האָב אָנגעהויבען זוכען בעקאנטשאפט מיט די גרויסע, אָבער געהן גלייך צו פּרץ'ן האָב איך זיך נישט בעשלאָסען.

בין איך אוועק צו בעל מחשבות'ן. ער האָט איבערגעלייענט עטליכע לייערער, און פשוט ערקלעהרט, אז האָס איז די באַנאָליטעט וואַליין און אז איך האָב נישט, נאָך וואָס ווייטער צו שרייבען. מיט א פערביטערט הארץ בין איך אוועק אהיים, און זיך מיט מעהר ערנסט געזעצט צום לאַטיינישען אַוויד, אָבער רוחען האָב איך ניט געקענט.

האָב איך דורך נאָמבערג'ן איבערגעגעבען פּרץ'ן א לייער. זיי האָבען דעמאָלט ביידע געאַרבייט אין „וועג“. אין א פאָר טאָג אַרום — בעקום איך אַנ'ענטפער, אז פּרץ וויל מיך זעהן.

ס'איז געווען אין אווענר. פּרץ איז געזעסען אין זיין צימער אין דער רעדאקציע — ער איז געווען רעדאקטאָר איבער דער ליטערארישער טייל אין דער צייטונג — ביי איהם עפעס א יונגעראַמן און עטליכע פריי-ליינס. ער האָט מיר געבעטען זיצען און גענומען פאָרלעזען דאָס לייער. וואָרט ביי וואָרט צעשפּליטערט עס, פונאנדער גענומען, אָנגעוויזען אויף די צו שוואכע גראמען, אויף דער שוואכער בילדליכקייט און געענדיגט: — דאָס לייער טויג נישט, אָבער איהר געפעהלט מיר. קומט אריין צו מיר.

און תוך כדי דבור -- ער שמועסט שוין ווייטער מיט די יונגע לייט, וואָס זיצען ביי איהם.

אויף מאָרגען האָב איך צום ערשטען מאל געקלונגען אין טהיר מיט'ן מעשענעם בלעכעל, וואו עס איז געווען אויף העברעאיש אָנגעשריבען „י. 5. פּרץ. נעהמט אויף פון 3 ביו 4“. ער איז ארויס אַנטקעגען מיט'ן שלום-עליכם און אריינגעפיהרט אין שטוב. אויף'ן קאנאפע זיינען געזעסען עטליכע יונגע לייט — איך געדענק נישט אצינד, ווער דאָס איז געוועזען. און אַמשר האָב איך דעמאָלט גאָר נישט געהערט די נעמען, וואָס ער האָט

אייגענע שאפונגען. גראָד אומגעקעהרט; דאָ הויבט זיך ערשט אָן זיין טעטיגסטע און זיין פלייסגסטע ליטעראַרישע טעטיגקייט. ער הויבט אָן אַרויסצוקומען מיט זיינע „פּאָלקסטימליכע געשיכטען“ (דער „פּריינד“ 1903—1904). און וואָס ווייטער אַלץ שטאַרקער און אַלץ שאַפּענדער ווערט זיין גייסט. עס קומען זיינע סימבאָליש-מיסטישע דראַמען („אין פּאָליש אויף דער קייט“, „די גאַלדענע קייט“, „ביי נאַכט אויף'ן אַלטען מאַרק“). און אזוי ביז אין די לעצטע טעג פון זיין לעבען.

אַבער פּרץ בעגניגט זיך ניט מיט זיינע ליטעראַרישע אַרבייטען. פּרץ'ס האַרץ איז שטאַרק עמפּינדליך פאַר יעדער צרה וואָס טרעפט דעם אַידישען פּאָלק. נאָך די פּאַנאַמען אין 1905 קריגט ער אַ האַרץ פּעהלער פון גרויס צער און עגמת נפש; נאָך די וואהלען פון דער פּער-טער דומא, ווען די פּוילען ערקלעהרען אַ באַיקאָט דעם אַידישען פּאָלק, טרעט פּרץ אַרויס מיט אַ ריינע שאַרפע אַרטיקלען געגען די פּוילען און געגען די מאַשקעס. דאָס קאָסט איהם שיער זיין שטעלע אין דער גמינע, נאָר ער שרעקט זיך ניט אָפּ און קעמפּט געגען אַלע אויסערליכע און אינערליכע שונאים פון אַידישען פּאָלק מיט זיין שאַרפּסטער וואַפּע — די פּען.

און ווען עס ברעכט אויס די מלחמה און צעהנדליגער טויזענדער אירען מווען נעהמען דעם וואַנדער שטאָק און אַנטלויפּען, איז ווידער פּרץ דער יעניגער וואָס שטעהט אויף דער וואַך, און אָרגאַניזירט די הילף פאַר די אַנטלאָפּענע. זיין פּערזענליכע הילפּס טעטיגקייט ווערט כמעט לעגענדאַריש. און אזוי שטעהענדיג און אַרבייטענדיג פאַר'ן פּאָלק, פּלאַצט דאָס האַרץ פון דעם גרויסען אַידישען דיכטער און כלל טהווער, הערט דאָס גרויסע האַרץ פּלוצלונג אויף צו קלאַפּען, צום צער פון זיינע הונד-דערטע טויזענדע פּערעהרער און צום צער פון'ם גאַנצען אַידישען פּאָלק.

תנצב"ה.

וואָס ווייטער ווערט אלץ בולט'ער דער הויפט מאַטיוו פון פרץ'ס שאַפּען — דאָס פּראָבלעם פון דער פּערזענליכקייט. דער אידישער כלל וואָס האָט ביז דאמאָלס פּערנומען דעם אויבען אָן אין דער אידישער ליטעראַטור טרעט אָפּ אין א זייט און דער יחיד פּערנעהמט זיין אָרט.

שוין אין זיינע ערשטע זאכען טרעט אָט דער אינדיווידואליסטיש פּסיכאָלאָגישער עלעמענט ארויס אין אייניגע פון פרץ'ס זאכען, ווי „דער משוגענער בטלן“ און אין זיין העברעאישען עטיווד „בליל זועה“. שפעטער אין זיינע אנדערע ערצעהלונגען. („אז מען זאָגט משוגע גלויב“, „אין פלינגעל פון משוגעים“ און אנד.) — זיין ווידערנעפיהל געגען דער גרויער וואָכעריגקייט פון לעבען, ווייזט זיך אלץ אָפטער ארויס אין זיינע מעשה'לעך און אין זיינע סאטירען.

זיין שאַפּען ווערט וואָס ווייטער אלץ שטארקער דורכגעדרונגען מיט'ן גייסט פון ראַמאנטיזם, און דער סקעפטיקער-ראַציאָנאליסט, דער פּערפאסער פון „שטריימעל“, ווערט פּערוואנדעלט אין'ם דיכטער פון חסידות.

אין 1899—1900 ווען „דער יוד“ ערשיינט, איז פרץ שוין דער בע-ריהמטער פרץ וואָס האַלט אין איין בליהען. זיינע חסידישע מעשיות בעשאַפּען א גאנצע עפאָכע אין דער אידישער, ווי אין דער העברעאישער ליטעראַטור—די עפאָכע פון נעאַ-חסידים. דער חסידים ווערט ניט נאָר דער עמבלעם פון דער פּערגאנגענהייט, נאָר נאָך מעהר דער פּאָעטישער סימבאָל פון דער צוקונפט. דער נעאַ-חסידים ווערט כמעט ווי א קולט, אלס פּראָטעסט געגען דער וואָכענדיגער ווירקליכקייט, אין'ם נאָמען פון דעם וואָס עס וויל זיך אז עס זאָל זיין און דאָרף זיין.

אין יענער צייט ווערט פרץ'ס הויז אויף ציגעלניא נומער 1. דער בית ועד לחכמים. אהין שטרעבט יעדער איינציגער וואָס פיהלט נאָר אין זיך דעם פּאָעטישען פונק. אהין ציהען נאָמבערג, רייזען, אש און אנדערע. און ארויס פון דאָרטען קומען זיי פארטיגע מיט גרויסע נעמען. פרץ איז שוין ניט מעהר בלויז דער גרויסער דיכטער, ער ווערט דער טאַטע פון דער גאנצער אידישער ליטעראַטור. זיין איינפלוס ווערט אלץ שטארקער און זיין פּערזענליכקייט אלץ גרעסער. עס רויערט ניט לאַנג און פרץ ווערט די צענטראַל פיגור אין גאנצען עפענטליכען אידישען לעבען.

אין 1901 ווערט געפיערט פרץ'ס יובילעאום און דאָס ווערט א יום טוב פון אלע ליעבהאָבער פון דער אידישער ליטעראַטור. פרץ דערפיהלט דאָס און ווייסט ווי אויסצונוצען זיין ווירדע. ער שטעלט זיך איין פאר אלע נייע אָנפאנגער; ער וועקט און לערנט און ברענגט ארויס אלץ נייע טאַלאַנטען. און דערביי פּערגעסט ער ניט זיינע

„מיט די וואָס ווילען דעם זשאַרנאַן אויף אַ לעבענדיגע לעבענסשפּראַך פּערטוישען“.

אין דער אידישער ביבליאָטעק האָט פרץ צוגעצויגען אַ גאַנצע רייַהע יונגע טאַלאַנטען, וואָס האָבען שפּעטער גענומען שפּיעלען אַ רָאָלע אין דער אידישער ליטעראַטור, (ווי ריוועסמאַן, גוידא (ב. גאַרין), ש. בן ציון, יהואש, רייזען, פינסקי און אנד.). די אידישע ביבליאָטעק האָט אַלואָ געשפּיעלט אַ גרויסע רָאָלע אין דער געשיכטע פון דער אידישער ליטעראַטור.

דאָס זעלביגע קען מען אויך זאָגען וועגען זיין זאַמעלבוך „ליטעראַטור און לעבען“ און וועגען זיינע „יום טוב בלעטלאך“ וואָס זיינען ערשיענען אין די יאָהרען 1894—1896. אין יענע יאָהרען האָט אויך פרץ ארויסגעגעבען זיין העברעאישע ביכעל „ליעדער „העוגב“ (1894); אין יענע יאָהרען האָט פרץ אויך פּערעפּענטליכט אַ רייַהע אַרטיקלען, סקיצען און פעליטאָנען אין פּערשיעדענע העברעאישע און אידישע אויסגאַבען אין רוסלאַנד און אין אמעריקאַ. אַ סך האָט ער גע'חתמ'ט מיט זיין אייגענער אונטערשריפט. און פּיעלע זאַכען, איבערהויפט די פעליטאָנען אונטער פּערשיעדענע פּסעאָדאָנימען, ווי: י. 5. פ., לצפּר, פּלאַי, בן-תּמר, דר. שטיצער, דער לץ פון דער רעדאַקציע, לאַמפּען פּוצער, היתום מנעמיראָוו און אנד.

אין דעם דאָזיגען ערשטען פּעריאָד פון פרץ'ס ליטעראַרישע טעטיגקייט, איז ער הויפטזעכליך אַ רעאַליסט און ס'פּיהלט זיך די השפּעה פון די רוסישע און פּוילישע נאַרדאָניקעס. דער דאָזיגער איינפלוס מערקט זיך אין זעהר פּיעל פון זיינע דאַמאָלסדיגע סקיצען און ערצעהלונגען, מייסטענדיג טיילס אויס דעם לעבען פון די נידעריגע אָרעמע פּאָלקס שיכטען. („אין קעלער שטוב“, „שלום בית“ און אנד.). ער שטעלט זיך אויף אַ סך אָפּ אויף דער נידעריגער לאַגע פון דער אידישער פּרוי. און אין אַ גאַנצע רייַהע ערצעהלונגען, וואָס זיינען דורכגעדרונגען מיט אַ שטאַרקען געפּיהל פון רחמנות, שילדערט פרץ דעם וויסטען גורל פון דער אידישער פּרוי. (מענדעל בריינעס, אַ כּעס פון אַ אידענע, האשה מרת חנה, דעם רבי'ס ציבוק, א. אנד.).

אין יענער צייט שרייבט פרץ אויך פּיעל „ליעדער. אָבער אין די „ליעדער איז פרץ פּיעל שוואכער, ווי אין זיין פּראָזאַ. די „ליעדער טראָגען מייסטענס אַ סאָציאַלען כאַראַקטער. ער האָט אויך פּיעל „ליעדער איבערזעצט פון די נביאים, פון נאַרסאָן, קאַנאַפּניצקי, שאַמיסאָ און פּרוג. אויף זיינע ליבעס „ליעדער פּיהלט זיך זעהר שטאַרק (ווי שוין אויבען בעמערקט) היינע'ס איינפלוס.

קייט פון פרץ'ן. ער, דינענוואָהן, וואָס איז שוין דאמאָלס געווען א פאָפּוּלערער שריפטשמעלער, האָט אויף זיך גענומען די איניציאטיווע און ארויסגעגעבען פרץ'ס א קליינע זאמלונג סקיצען אונטער'ן טיטעל „בע-קאנטע בילדער“.

— ארום 1889 האָט פרץ דורך א מסירה פון זיינעם א קאנקורענט פער-לויטען דאָס רעכט צו פערנעהמען זיך מיט אדוואָקאטור, און ער איז אריבערגעפאָהרען קיין ווארשא. צו יענער צייט האָט דער בעקאנטער אידיש-פוילישער פילאנטראָפּ בליאָך (א משומר) געהאָט אָרגאַניזירט א סטאטיסטישע עקספעדיציע צווישען די אידען אין פוילען, און פרץ איז געווען איינער פון די, וואָס האָבען אַנטהייל גענומען אין דער עקספעדי-ציע. און אָט די נסיעה זיינע אין א גאַנצע רייהע קליינע שטערלעך אין פוילען האָט זיכער געהאט איינע פון די גרעסטע ווירקונגען אויף פרץ'ס שאַפּען.

זיינע „רייזע בילדער“, דאָס איז געווען דער ערשטער פראָדוקט פון יענעם ארומפאָהרען. און עס איז נאָך וועניג בעקאנט אויף וויפיעל אָט יענע רייזע האָט געווירקט אויף דעם גאַנצען פרץ. סמנים און גאַנצע גרויסע סמנים זיינען דאָ אין די רייזע בילדער גופא. קדם כל מערקט זיך אין זיי די ליעבע און דער רחמנות, צו די ארימע פאָלקס שיכטען. דאָר-טען מערקט זיך שוין אויך פרץ, דער בעאַכאכטער פון חסידישען לעבען מיט זיין ארט דענקען און מיט זיינע לעגענדען. און כאָטש מען פיהלט נאָך אין די רייזע בילדער פרץ'ן דעם משכיל, וואָס לאכט פון די חסידישע אבערגלויבענישען, איז אָבער אפילו דאָס לאכען שוין אן איינגעהאלטענעם. ווער ווייס? אפשר האָט פרץ שוין דאמאָלס זיך ערנסטער פערטראכט וועגען דעם אלץ וואָס ער האָט געזעהן און געהערט, כאָטש דער שמייכעל האָט נאָך אלץ ניט געקענט פערשווינדען פון זיינע דיקע וואַנצען.

צוריקקומענדיג קיין ווארשאָ און קריגענדיג דאָרט די שטעלע אין דער אידישער גמינע פערוואלטונג, האָט פרץ אין 1890 אָנגעהויבען ארויסצוגעבען, מיט דער מיטווירקונג פון י. דינענוואָהן, „די אידישע ביבליאָטעק“. דאָס פראָגראַם פון דער אידישער ביבליאָטעק איז געווען בילדונג. און ווי ער אליין פאַרמולירט עס אין זיין לייט ארטיקעל מיט אָט די ווערטער: מיר ווילען בילדען דאָס פאָלק, מאכען אויס נארען — קלוגע; אויס פאַנאטיקער — געבילדעטע מענשען; אויס לעדיג געהער און לופט-שלינגער — ארבייטער, נוצליכע און ארענטליכע מענשען, וואָס ארבייטען פאַר זיך, און דעם כלל קומט דערפון ארויס א טובה“.

אין דעם אייגענעם ארטיקעל זאָגט זיך פרץ אויך ארויס פאַר אידיש, נאָר אין דעם משכיליש-ראַציאָנאַליסטישען נייסט. ער סימפּאַטזירט דאָרט

כעל אונטער'ן נאָמען „העגוב“. אויך בערנע'ס איינפלוס פיהלט זיך אין פרץ'ן אין זיין פובליציסטיק.

אין יענער צייט האָט פרץ'ס פאָטער געוואָלט איהם אָפגעבען אין דער נימנאזיע, אָבער זיין פרומע מאמע איז געווען געגען דעם, און זי האָט אויסגעפיהרט.

צו צוואנציג יאָהר האָט פרץ צום ערשטען מאָהל חתונה געהאט. און ער האָט זיך בעשעפטיגט מיט ארוואַקאטור אין זיין געבורטס שטעדל טעל ואמאָשין. די פרייע צייט פלעגט ער אָפגעבען פאר ליטעראטור. אין 1876 איז ערשיענען זיינער א שיר „לי אומרים“ (אין „השחר“). און א פאָעמא „נגני אל“ (אין „הבקר אור“ א. ב.). א יאהר שפעטער 1877, פער-עפענטליכט ער, צוואמען מיט זיין שווער ליכטענפעלד, א זאמלונג העב-רעאישע „ספורים בשיר ושיירים שונים“. וואָס מאכט גאָר קיין רושם ניט. אין דער זעלביגער צייט הויבט ער אויך אָן צו שרייבען אין אידיש. די ליעדער וואָס ער האָט אין יענער צייט געשריעבען, זענען נאָך אין גאנצען דורכגעדרונגען מיט'ן גייסט פון יענער צייט. יענע ליעדער ווערען פאָד פולער אין שטעדטעל. מען פאסט צו מעלאָדיעס און מען זינגט זיי. אָבער אין דרוק זעהט מען פון איהם נאָר ניט. ערשט אין 1886 בעווייזט זיך פרץ ווידער. אָבער דאָס מאָהל שוין מיט מעהר ערפאָלג. זיינע א רייע סקיצען און די העברעאישע פאָעמא „מנגינות הזמן“ (האָסאָף 3. 1886), ציהען צו אויפמערקזאמקייט. אינטערעסאנט איז, אז שוין דאמאָלס טרעט פרץ ארויס אלס הייסער אָנהענגער פון אידיש. (אין דער פאָעמא „מנגינות הזמן“). אין 1888 דעביוטירט פרץ צום ערשטען מאָל אין דער אידישער ליטעראטור מיט זיין פאָעמא „מאניש“ („פאָלקסביבליאָטעק 1“). דער ערפאָלג פון מאָניש איז געווען זעהר גרויס און זייט דאן הויבט זיך אייגענטליך אן פרץ'ס ליטערארישע טעטיגקייט.

אין'ס צווייטען באַנד פון דער אידישער „פאָלקסביבליאָטעק“, דרוקט פרץ אָפ א רייע סקיצען („ווענוס און שולמית“, „יענקעל פעסימיסט“, „דער העלעמער מלמד“). אין יענער צייט בעקענט זיך פרץ מיט יעקב דינענזאָהן, און די צוויי ווערען די הייסעסטע חברים. אָט די חברשאפט צווישען פרץ און דינענזאָהן, וואָס האָט אָנגעהאלטען די גאנצע צייט ביז צו זיין טויט, איז געוויס דער וויכטיגסטער קאפיטעל פון פרץ'ס ביאָגראַ-פיע, (און אפשר אויך איינע פון די וויכטיגסטע אין דער געשיכטע פון דער אידישער ליטעראטור). דער פאָרשער וואָס וועט קומען און שרייבען די אויספיהרליכע ביאָגראַפיע פון פרץ'ן, וועט זיך לאנג מוזען אפשטעלען ביים קאפיטעל דינענזאָהן.

דינענזאָהן איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט אנערקענט די גרויס-

ווען ער איז אלט געווען 12-13 יאהר, האָט פּריץ אָנגעהויבן צו נאַשען פון די אלטע חקירה ספרים, ווי דער „עקידת יצחק“, „מלת הגיון“, „תובת הלכות“, די „עיקרים“, דעם דמבכ'ס „יר החזקה“ און „מורה נבוכים“.

די דאָזיגע ספרים האָבן געמאַכט אן איבערקעהרעניש אין דעם אינגעלס נשמה. און ער פלעגט ארומגעהן גאנצע טעג א צוטומעלטער. איהם פלעגן דאמאלס פלאנען פערשיעדענע וועלט פראָבלעמען און מענשליכע פראָבלעמען וועגען „בחירה“ און „רצון“, האָט ער האָט זיי נאָך רעכט ניט פערשטאנען.

זיין צוטומעלטקייט און אפשר — ווי ער זאָגט אליין — אויך דאָס וואָס ער איז, ווי אלע אידישע קינדער, פריהציטיג געוואָרען מענליך, האָבן איהם ניט געלאָזט איינויצען אין שטוב, פלעגט ער ארומשפּאַצירן ערן גאנצע טעג הינטער'ן שטאָרט, און פּעלד, און גריבלען אין זיך.

אינימאָהל — דערצהלט פּריץ — איז ער זיך אין אַ פּרייטאָג אזוי פּערקראַכען אין פּעלד, אז ער איז צוריק געקומען אין שטאָרט אריין ווען אלע אידען זיינען שוין געווען ביי קבלת שבת, איז ער אוועק אין בית המדרש אין די וואָכעדיגע בגדים, אין שטיוועל פול מיט ליים. דער פּאָטער האָט זיך ניט געמאַכט זעהענדיג, און ווען זיי זיינען נאָכדעם געקומען אַ היים, האָט דער פּאָטער איהם אויך גאָר ניט געזאָגט. נאָך קידוש אָבער איז דער פּאָטער צו איהם צוגעגאנגען, און איהם ארונטער געלאָזט אַ פּיערדיגען פּאַטש. „ער וועט מיר פּערשטערען די שבתים!“ די מוטער האָט זיך אָנגענומען פאַר איהם. „לאָז איהם צורוח! צו האָט דען אַ אינגעל ניט זיינע וועהטאָגען? ...“ זי האָט געביך ניט געוואוסט, אז דאָס זיינען ניט דעם אינגעלס אייגענע וועהטאָגען...

אין יענער צייט האָט זיך פּריץ אויך געקענט מיט די חסידים שטיב-לאַך אין זאַמאָשץ: די „בעלזער“ און די „גערער“.

פון דער מיטעלאַטערליכער העברעאישער ליטעראַטור און פּילאָזאָפּיע, איז פּריץ שפּעטער געקומען אונטער'ן איינפלוס פון דער השכלה, וואָס איז דאמאלס געווען אין רעכטען ברען. ער האָט פּיעל געלייענט פון דער ניער העברעאישער ליטעראַטור. און דורך אַ צופאַל האָט ער געקורט מען אַ צוטריט צו אַ פּרוואַטער ביבליאָטעק, וואו ער האָט זיך געקענט מיט דער וועלט ליטעראַטור. היינע, בערנע און שעלי זיינען געוואָרען זיינע ליבעלינגע. און מעהר פון אלע היינע. היינע'ס איינפלוס פּיהלט זיך אין די ערשטע אידישע ליטעראַטור וואָס פּריץ האָט געשריבען, און אין זיינע העברעאישע ליטעראַטור וואָס זיינען ארויס אין אַ בעזונדער ביר-

דעם אינגעל צו דערקלעהרען וואָס ער וויל פון איהם, האָט דעם אינגעל פריץ באלד א שוועב געטהון פאר די אויגען דאָס נאנצע וואָרט ווי עס זעהט אויס מיט אלע זיינע אותיות. דער פעטער האָט גענומען פרעגען וועגען די איבעריגע ווערטער און דאָס אינגעל ענטפערט כסדר ווי עס דארף צו זיין. ביי דער מאמען שטעלען זיך טרעהרען אין די אויגען. (זעה י. ל. פריץ, „מיינע זכרונות“ יודישע וועלט, 1913).

פון זיינע חדר יאהרען איז כמעט גאָר ניטא קיין וויכטיגעס, וואָס זאָל אָנווייזען אויף דעם צוקונפטיגען גרויסען פריץ. זיינע חדר יאהרען אונטערשיידען זיך מיט גאָרניט, פון די חדר יאהרען פון טויזענדער אנדערע אירישע קינדער.

א נומער קאָפּ, האָט ער באלד געלערנט ש"ס און פוסקים, און אין אלץ זיך אויסגעצייכענט. אביסעל איז ער געווען א צולאָזענער. נאָר שלאָגען אין חדר, פלעגט איהם כמעט קיין איינציגער רבי ניט. און ווי פריץ זאָגט אליין, האָט ער עס צו פערדאנקען מעהר אין דעם זכות פון זיין מאמע ריוועלע ווי אין זיין אייגענעם זכות.

אויך ווייסען מיר ניט וואָס פאר אַן איינדרוק די מלמדים האָבען געמאכט אויף דעם קינד פריץ'ס פערזענליכע נשמה, און צי האָבען זיי איבערהויפט עפעס געמאכט אַן איינדרוק אויף איהם.

נאָר וועגען צוויי מלמדים ניט ער יאָ אָנצוהערען. וועגען איינעם דער צעהלט פריץ איז זיינע זכרונות, אז ער איז דוקא געווען א זעהר בייזער. פלעגט אלע תלמידים קנייפען מיט זיין שפיציגען מוהל-נאָגעל, נאָר אין א יומא דפגרא פלעגט אָט דערזעלביגער בייזער רבי, דערצעהלען זיינע תלמידים מעשה'לעך, און דאמאָלס פלעגט ער ווערען גאָר אַן אנדערער. וועגען דעם צווייטען, דעם „געלען מיכל“, דערצעהלט פריץ, אז דאָס איז געווען א איד, א שווייגער, וואָס מען האָט איהם קיינמאָל ניט געזעהן לערנען אויסער דעם חדר. און קיינמאָל האָט מען איהם ניט געזעהן דאוור נען אפילו. ער פלעגט זיך ארומדרעהען אין בית המדרש אין טלית און תפילין צווישען די מתפללים, נאָר דאָס מויל עפענט ער ניט. האָט א אינגעל ניט געקענט, פלעגט ער שרייען: פערשטאָפּטער קאָפּ! האָט ער יאָ געקענט, פלעגט ער מיט פּעראכטונג זאָגען: „נו, וועסטו זיין א רב“. איין למוד איז בלויז געווען טהייער ביי איהם: „מדידה“, מען האָט אויף איהם געזאָגט אז ער איז א בעהאלטענער „קאָצקער“.

„פון איהם — שרייבט פריץ — האָב איך זיך אפשר אויסגעלערנט א ביסעל נאָכטראכטען, שווייגען, געוויס זיך אָנגענומען מיט אביסעל שטילען, גוטען אומעט, וועלכען איך דערקען אין מאנכע פון מיינע זאכען. אפשר האָט ער מיר מיט די שטילע אויגען איבערגעגעבען א ביסעל חסידות.

יצחק לייבוש פּרץ

(ביאָגראַפישע סקיצע.)

געבוירען געוואָרען איז יצחק לייבוש פּרץ דעם 25טען מאי, 1851,
(5^טג בעומר תרי"א) אין זאמאָשץ, לובלינער גובערניע.

זיין פאָטער ר' יהודה איז געווען א איד א בעל הבית, בעקאנט
אין שטאָדט פאר א גרויסען בעל טובה. פּרץ אליין רעדט וועגען איהם אין
זיינע זכרונות מיט גרויס ליבשאפט. ער רופט איהם אָן „א ליבעראל און
אפשר אן אנארכיסט“. און כאָטש ער איז ניט געווען קיין עושר, פלעגט
ער פון דעסמוועגען טהון א סך טובות און אוועק געבען פיעל צייט פאר
אַרימע לייט. יהודה פּרץ איז געווען א איד א סוחר און געהאנדעלט מיט
פריצים, איז געווען א פרומער איד, א למדן און א שטרענגער מתנגד.

פּרץ'ס מוטער רבקה איז געווען א פרומע אידענע פון אלטען שנים.
זי איז געווען די סוחר'טע אין דער היים. פלעג פיהרען האָס געוועלעב
און די בעל הבית'ישקייט. וועגען דער מוטער רעדט פּרץ נאָך מיט מעהר
ליבשאפט. ער דערצעהלט וועגען איהר אין זיינע זכרונות, אז אלע אין
זאמאָשץ פלעגען זי רופען די צדקת.

וועגען די איבעריגע מיטגליעדער פון זיין משפחה, ווייס מען דערווייל
וועניג. אפילו פּרץ אליין רעדט אויך ניט פיעל פון זיי.

זיין ערשטע ערציהונג האָט פּרץ, ווי אלע אידישע קינדער אין יענער
צייט, געקראָגען אין חדר. צו 4 יאָהר איז ער אריין אין חדר, אויף'ן
זעקסטען יאָהר האָט ער שוין אָנגעהויבען צו לערנען גמרא, און האָט באלד
געקראָגען א שם אין שטערטעל פאר א שארפען מוח, אן עלוי.

פּרץ אליין דערצעהלט וועגען זיך ווי אזוי ער האָט אָנגעהויבען צו
לערנען חומש: ווען ס'איז געקומען דער שבת פון פעהרערען, האָט איהם
די באַבע ארויפגעשטעלט אויף'ן טיש און ער האָט גענומען זאָגען פון
אויסוועניג די פרשה ויקרא, וואָס ער האָט געהאט יענע וואָך געלערנט.
זיין פעטער, וואָס איז שוין דאמאָלס געווען א שטיקעל משכיל און גע-
טראָגען א קאפעלוש און האַלב דייטשע בגדים, האָט איהם געפרעגט
צו ווייס ער ווי אזוי „ויקרא“ לייגט זיך אויס? דאָס קינד האָט ניט פער-
שטאנען וואָס יענער מיינט. נאָר אז דעם פעטער איז ענדליך געלונגען

דאָס פעל פון טויטען לייב. און ווי די שוואַרצע ראָב בעפאַלט
דעם טויטען אָדלער אויף דער ערד, בעפאַלען יונג און אלט
דעם קעניגס טויטען־בעט און טאַפען אָן זיין קרוין, זיין שווער;
און סמאָטשקען מיט'ן צונג פון פרייד און שעצען פיעל ס'איז ווערט. —
און אויב ס'איז וואָהר אז דו ביזט טויט, פאַרוואָס'זשע זאָלען מיר
ניט וואַגען היינט צו האַנדלען אויך מיט אונז אַליין? — מיט דיר,
דו מענש, דו שטויב, דו העכסטע אַרעמקייט פון לעבענס־שטאַלץ,
וואָס ביזטו דען געווען פאַר אונז? אַ לעצטע גלאַווניע האַלץ,
וואָס ברענט אין סטעפּ ביי נאַכט, אין רינג פון אַ ציגיינער־שטאַם;
אַ מאַסס־בוים פון אַ שיף וואָס ראַנגעלט זיך מיט ווינד און ים;
אַ לעצטער בוים פון אַ פּערקשופט־וואַגלענדיגען וואַלד,
אָוואו דער בליץ האָט דעמבעס־ריעזען טויזענד־יעהריג אלט,
פון זייר'ע וואַרצלען אָפּגעהאַקט. און איצט? וואָס ביזטו איצט?
אַ מענש אויף קאַלטער ערד, בעוועגלאָז־שטום, ווי אויסגעשניצט
פון מאַרמאָר־שטיין, אין שייַן פון טויטען־ליכט. אַן אָנהויב־סוף,
אַ בילד, אַ רגע זעהונג בלוז, פון יענעם לאַנגען שלאָף,
וואָס נעמט ביי אונז דאָס ליכט פון טאָג, דעם שייַן פון שטערען צו,
מיט גאָר דער שעהנקייט פון דער גאַנצער וועלט. איז דאָס די רוח,
וואָס אלע זוכען מיר אין יענעם גרויסען וועהטאָג־שפיעל,
וואָס רופט זיך לעבען אָן? איז דאָס דער גאַנג צו יענעם ציעל,
פון וואַגען קיינער קעהרט זיך שוין ניט אום? פּערגיב, פּערגיב,
פאַרוואָס איך פרעג אזוי. איך האָב דאָך אויך דאָס לעבען ליעב,
און אויגען האָב איך אויך, און אָפּענע, און איך בין בלינד.
און צוויימאַל היים־לאָז איז מיין האַרץ, און הפּקר ווי דער ווינד.
איך בין דאָך אויך אַ רינג פון יענער אַלטער גאַלד־נער קייט,
וואָס ליגט אין אלע ווינקלען וועלט צואוואַרפען און צווייט.
ווי שטיינער אין דער ווילדערניס. און קראַנק בין איך, און מיעד.
פון זיך אַליין, ווי פון דעם אייביג אַלטען קרעמער־ליעד,
וואָס וויינט אַרויס דורך יעדען פענסטער־שפאַלט, דורך יעדער טיר,
פון אונזער גרויער גאַס. פּערגיב! — דאָס איז מיין בלוט אין מיר,
וואָס וויינט אזוי. איך זעה זיך איצט אַליין אין טויטען־קלייד,
און אלע זעה איך אונז אין קברים בלוז צווייט, צושפּרייט.
און ווייטער, ווייטער זעה איך געהן אַ רעהיגען, דעם טויט.
און אויף זיין אַקסעל גלאַנצט זיין סערפּ, אזוי ווי אָווענד־רויט,
אזוי ווי אָווענד־רויט. —

— אזוי ווי גאַלד. —

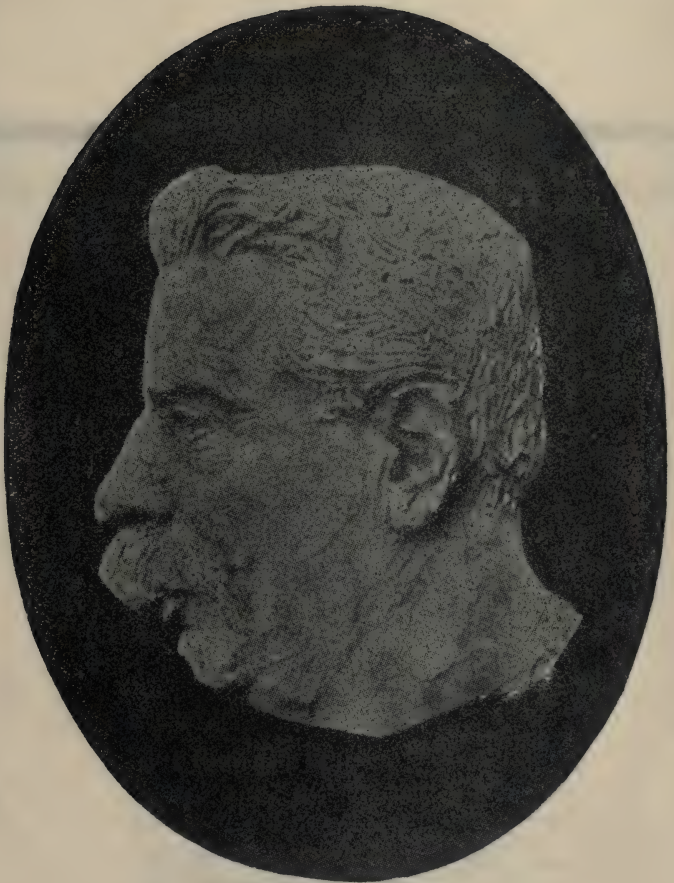
— אזוי ווי בלוט. —

און דו ביזט טויט. —

און מיר, וואָס דאַרפֿען ווי אַבליים איצט אַרומנעהן שטום
און טיעף־געבויענע, מיר רינגלען אונזער פּאָלק אַרום
ווי מוידען אין אַ שענק ביי נאַכט אַ שכור'ען מאַגנאַט.
און טרערען האָבען מיר, און רייד ווי פּעריל, רונד און גלאַט.
און הענד אויך ברעכען מיר, צו ווייזען אונזער טיעפען וועה.
און איבער גאַסען ווייט און ברייט צוטראָגט זיך דאָס געשריי
פון סוחרים, אַלטע לייט און קינדער אויך, וואָס איילען זיך,
און באַטען אָן צום קויף דאָס בלאַט, וואו טעלעגראַפּיש־ניך
ענטפּלעקט מען אונז, מיט רויט אויף ווייס, אַז ס'קלאַפט ניט מעהר
דיין האַרץ.

און ווי אַ שטיוועל־פּויך־רעקלאַם, איז איינגעפאַסט אין שוואַרץ
דיין גרויער טויטער קאַפּ. און ווער עס האָט אין מויל אַ צונג,
קלאַפט אויס אַ ריטמיש וועה־געזאַנג, ווי ס'קלאַפט אַ שוסטער־יונג
אַ גראַבען טשוואַק אַריין אין קנאַפּעל פון אַן אַלטען שוך.
און יעדעס וואָרט איז פול מיט קויטיגקייט און שווייס־גערוך,
ווי נעגער־פּלייש. — און אַלץ איז סחורה בלוז, צום שוואַרצען יאָהר!
מיר האַנדלען דאָך מיט אַלץ, מיט אַלץ, מיט וואָס עס לאָזט זיך נאָך,
מיט תורות, ווי מיט חזיר־האָהר, מיט מענש און טייוועל־ס־קויט.
איין וואונדער נאָך: פאַרוואָס מיר האָבען נאָך ביז ביז היינט, ביים טויט
ניט אויסגענאַרט זיין מאָרד־געצייג, פאַר שנאַפּס און קופּער־געלד.
ווייל וואָס קען זיין ניט מעגליך דען, אין אַט דער נייער וועלט?
וואו אַלע, אַלע דרעהען זיך אַרום דעם קרעמע־גאַט,
ווי רויטע, ווילדע וועלדער־זיהן, וואָס טאַנצען אין אַ ראָד,
אַרום צולעגטע פּיערען מיט פּויקען און געזאַנג. — — —
יאָ! קיינמאָל, קיינמאָל נאָך האָט ניט דער שרעק פון אונטערגאַנג
גערעדט צו מיר אזוי ווי איצט; מיט וויסטען מאַרקט־געשריי
פּערטילגען מיר דאָס הייליגסטע אין אונז, דאָס טיעפסטע וועה
פּערקויפען מיר אויף וואָג און מאָס — און גאָרנישט שרעקט אונז מעהר
דער טויט אַליין — ווי שטאַרק ער זאָל אונז טרעפען ניט, ווי שווער
זאָל זיין, אַ קעניג אונזערער לינט טויט — מיר דעקען אָפּ
אזוי אָהן שאַנד זיין האַרץ, ווי ס'ציהט דער שינדער־יונג אַראָפּ

שטילער! שטילער! ווערט אנשוויגען.
איך וועל שטארבען. איך געה אויס.
דעקט מיך צו און לאזט מיך לינען.
דעקט מיך צו און געהט ארויס.

ברענגט מיר נאָר א ווייסען קישען,
און אן אויסגעוואשען העמד.
ריינע וואסער אָב צוניסען,
מיינע איינגעשמוצטע הענד.

הויבט מיר העכער אויף דעם קישען.
און דעם קאָפּ אויף, אָט אזוי!
וועל בעציימענס נאָך פּערשליסען
מיינע אויגען. אָט אזוי!...

לייוויק האַלפּער.

מיין גאָט! מיין גאָט!
עס ווערט מיר אזוי אומעטיג!
עס ווערט מיר אזוי שווער!
וואו זאָל איך זיך בעהאלטען וואו?
פון אלעמען, פון זיך אליין.
מיין גאָט! מיין גאָט!

ר. אייזלאַנד.

נאכ'ן קוואל פון איהר חיונה.
 האָטש איהר האָט זיין שטימע קיינמאָל
 נישט פערנומען,
 דאָך פון ווייטענישען אייביג
 האָט צו אייך מיין זוהן גערופען,
 ווענד, איהר אלטע,
 וואָס איהר האָט אזוי פיעל דורות
 שטילע ציטריגע נשמות
 שוין בעשירעמט. —
 נעהמט אריין אויך די נשמה
 פון מיין זוהן, אין פרעמד פערוואָגעלט,
 און בעשיצט זי...
 זאָלסט אזוי זיי, טאָטע, בעטען.
 און אין ווינקעל, וואו דיין יוגענד
 איז פערגאנגען
 אין א פרומען אומעט-נגון,
 זאָלסטו אָנצינדען א ליכטעל,
 א נר-תמיד
 פאר מיין היימלאָזער נשמה—
 זאָל האָטש דאָרט א פלעמיל צאנקען
 פאר מיין לעבען
 אינ'ם אומעטיגען ווינקעל,
 וואָס וועט שוין מיין שטימע קיינמאָל
 נישט דערהערען.

כ'זאָל דאָס רעכט פון מתים האָבען—
קענען אָנזאָגען מיין ווילען
דורכ'ן חלום,
וואָלט איך צו דעם טאטען קומען
איהם אזוי צו זאָגען:
טאטע מיינער!
געה אוועק אין יענעם שטערטעל,
וואו דו האָסט דיין שטילע יוגענד
אַבגעוואָגעלט,
טאָג אויף טאָג ביים הארטען שטענדרעך
און די נעכט אויף בענקלעך הארטע,
געה אין קלויז אריון,
וואו די ווענד, געקרימט פון עלטער
וועלען נאָך דיין קול דערקענען,
און זאָלסט בעטען:
—ס'האָט מיין זוהן א ווירבעל-שטורם
פון זיין היים אין ווייטער פרעמדקייט
אַבגעריסען.
פרעמדע לענדער, פרעמדע פעלקער
קענען נאָר דעם קאַפּ, דעם מיעדען
אַברוה געבען.
אבער ס'איז נישטאָ קיין זוינקעל
אין דער פרעמד פאר א נשמה,
א פערבענקטער

דאָס קינד האָט נע'גוסס'עט, א ליכט האָט געברענט—
די מאמע האָט ביטער געבראָכען די הענט.

דער ווינט האָט אין פענסטער א קאלטער געוועהט —
אין פענסטער געוועהט האָט דער אייביגער טויט.

א איד איז געקומען פארמאטערט פון ווינד,
און ערגעץ אוועק אין דער נאכט מיט דעם קינד.

די מאמע אליין האָט געוויינט אין דער שטיל.
געבויגענערהייט זיך געזעצט אויפ'ן דיל.

געזעסען, געוויינט, און געבראָכען די הענט—
דער ווינט האָט געוועהט, און א ליכט האָט געברענט.

מאָני לויב.

עם קומט דער טויט אריין אין הויז.
ער קומט ניט מיט קיין הינטער זועג.
און עפענט קיין בעהאלטנע טיר —
און טראַגט פון שטוב א מענש אוועק.

אין ווינקעל ברענט א קליינער לאַמפ
און ניסט א שטילען שיין ארום;
די שפיגלען הענגען בלינד און פרעמד,
און פרעמדע מענשען זיצען שטום.

זיי דאכט זיך, פון א צווייטער שטוב,
א האלב פארטויבטער קרעכץ זיך הערט.
און עמיץ אין א פרעמדער שפראך
פאפיער און טינט און פען באגעהרט.

און פלעשלעך, גלעזלעך זואלנערן זיך
אויף פענסטער, טישלעך אום צושפרייט.
שירים פון א ווילדען פעסט —
עס איז געווען צו גאסט דער טויט...

ביז ס'וועט קומען אונזער שעה,
איז אזויפיעל פרייד נאָך דאָ,

וואו די אויגען נאָר געווענרט,
ווערט פון וואונדער באלד פערבלענד.—

קינדער, וואָס קוים קענען שטעהן,
הויבען פלוצים אָן צו געהן.

טאָג איז, העל איז, זונענשיין,
און אַט הילט די נאכט זיך איין.

צווישען דינע שווארצע האָר,
זעה, עס וואקסט א גרויע נאָר.

און אזוי פון טראָט אויף טראָט,
וואונדער, וואונדער פון זיין נאָר.

זישאָ לאַנדוי.

© 1918

שלום וברכה לכולנו

א י נ ה א ל ט :

זייט

זישא לאנדוי ; י. ראלניק ; מאנילייב ; מנחם ; ר. אייזלאנד ;
לייוויק האלפער ; מ. ל. האלפערן : — יעדער — — — — 4

יצחק לייבוש פריץ : ביאגראפישע סקיצע — — — — — 13

מנחם : מיט פריץ'ן — עראינערונגען — — — — — 21

מ. מיכעלזאָהן : פון י. ל. פריץ'עס ראדיקאל־סאָציאליסטישע
יאָהרען — — — — — 38

י. אפאטאשו : ווי כ'האָב י. ל. פריץ'ן געזעהן — — — — — 43

דר. חיים זשיטלאָוסקי : י. ל. פריץ'ס קינסטלערישע טעכניק — 46

אברהם אהרן ראבאק : פריץ אלס פסיכאָלאָג — — — — — 54

הערבערט : פריץ'עס ווירקונג אויף דער גאליציאנער יוגענד — 70

ח. גודמאן : י. ל. פריץ אלס סאטיריקער — — — — — 79

שרה ראבינאָוויטש : האנדעל קלאס און ארבייטער קלאס
ביי פריץ'ן — — — — —

ה. גאלד : פריץ־בלעטלעך — — — — —

ר. אייזלאנד : וואס איז אונז געווען י. ל. פריץ — — — — —

ב. באַראַכאָוו : די פריץ ביבליאָגראַפיע — — — — —

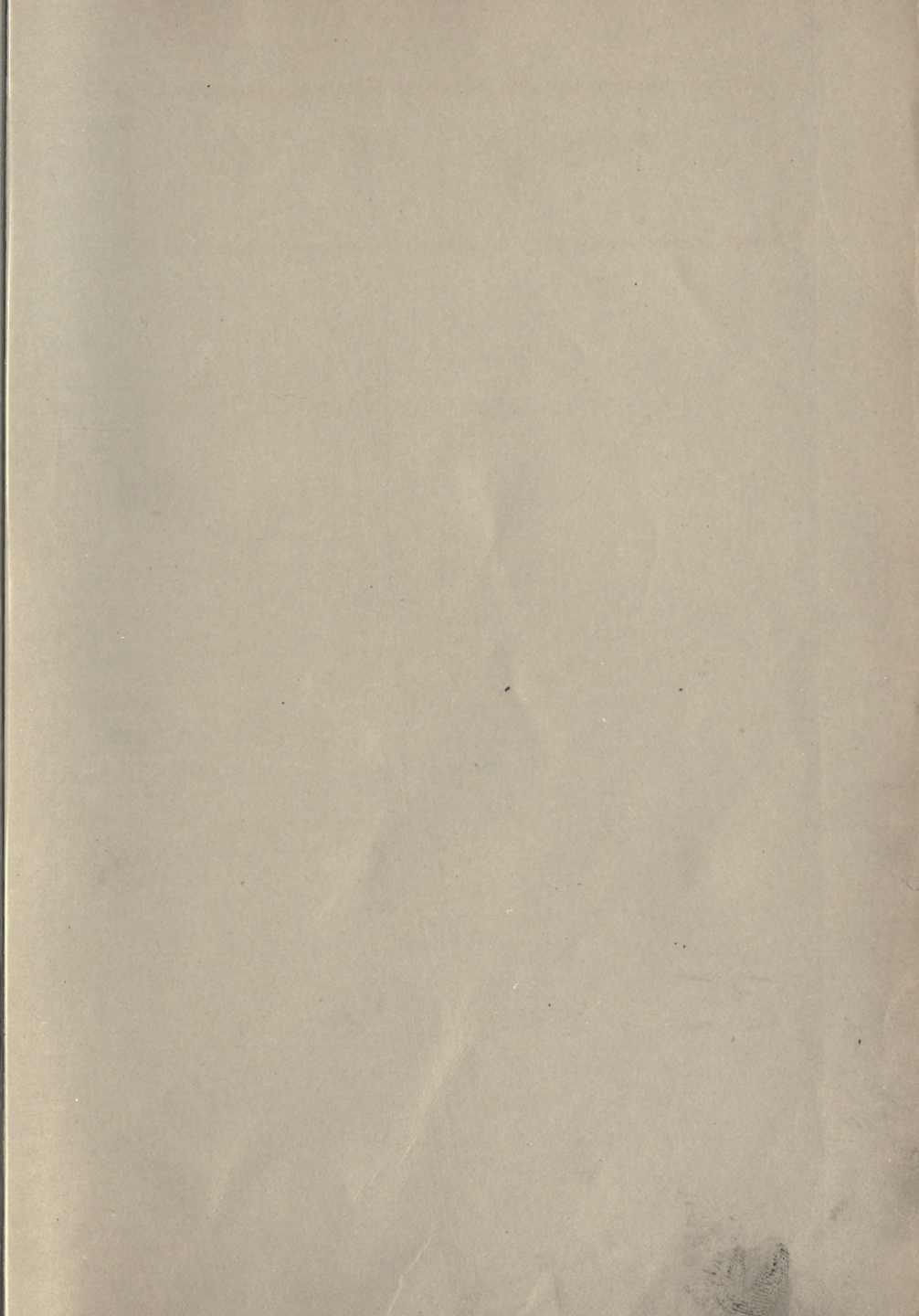
י. ל. פרץ

א זאמעלבוך צו זיין אנדענקען.

ליטערארישער פערלאג, ניו יארק

.1915

דער שילער קלוב
פון דער מאדאנטער
נאציאנאלע-ראדיקאלע שוהלע

דער שילער קלוב
פון דער מאדאנטער
נאציאנאלע-ראדיקאלע שוהלע

Handwritten text in a rectangular stamp, possibly containing a date or reference number, oriented horizontally.

Handwritten text in a rectangular stamp, oriented vertically. The text includes:
1. A date: 21. 1. 1938
2. A name: ALICE
3. A name: MRS. M. J. L. ...

